

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI
İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARNAVUTLUK'TA ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK:
SOĞUK SAVAŞ VE SONRASI

PRANVERA QYRDEDİ

2501101341

TEZ DANIŞMANI

YRD. DOÇ. DR. EDİP ASAF BEKAROĞLU

İSTANBUL, 2017

Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : PRANVERA QYRDEDİ Numarası : 2501101341
Anabilim/Bilim Dalı : SİYASET BİL.VE UL.İL. Danışman : YRD.DOÇ.DR.EDİP ASAF BEKAROĞLU
Tez Savunma Tarihi : 20.06.2017 Tez Savunma Saati : 15:00

Tez Başlığı : ARNAVUTLUK'TA ÇOK KÜLTÜRCÜLÜK: SOĞUK SAVAŞ VE SONRASI

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF.DR.NAMIK SİNAN TURAN		KABUL
2- DOÇ.DR.NECMETTİN DOĞAN		Kabul
3- YRD.DOÇ.DR.EDİP ASAF BEKAROĞLU		Kabul
YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-DOÇ. DR. HASAN BASRİ YALÇIN		
2- DOÇ.DR.YUNUS KAYA		

ÖZ

ARNAVUTLUK'TA ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK SİYASET: SOĞUK SAVAŞ VE SONRASI

PRANVERA QYRDEDİ

Balkanlar bölgesinde, Arnavut tarihinin değerlendirmesi, çokkültürlü bölgenin siyasi gelişmelerine bağlı olarak yapılmaktadır. Siyasi gelişmeler doğrusal olmamıştır, fakat kayıta geçmemiş dönemler olmuştur. Ateizm, Hristiyanlık ve İslam'dan etkilenmiş ve asimile edilmiş toplumlar, zengin ve rengârenk kültürel mozağin oluşmasına zemin yaratmıştır. Başka sistemlerin bir parçası olması, Arnavut tarihinde ve Doğu-Güney yerleşimlerin ilişkileri arasında avantajlar ve dezavantajlar yaratmıştır. Örf ve adet hukukunun, dini kurallardan üstün olması ataerkil sistemin temellerini oluşturmuştur. Arnavut sosyal sisteminin temelleri: Şeref sözü, vefa borcu ve inanç, hem yabancı hem Arnavut yazarları etkilemiştir ve onlar tarafından dile getirilmiştir. İslam, Katolik ve Ortodoks dinlerinin bir arada var olması, yüzyıllar boyunca çatışmasız bir ortamla sonuçlanmıştır.

Dışarıdan gelen müdahaleler ve yönetim sistemleri, Arnavutlar arasındaki vatanseverlik hissini geliştirmiştir. Komünizm, ülkeyi ve Arnavut halkı 50 yıl boyunca izole etmiştir. Vatanseverlik ve izolasyon, Arnavut örf-adetlerini, geleneklerini ve sosyal sistemin değerlerini korumuştur ve sürdürmüştür; nadir bir örnek ortaya çıkararak farklılıkların, bir arada yaşayan insanları nasıl yakınlaştırdığını göstermiştir. Devlete ve devletin takip ettiği politikalara karşı güvensizlik, halkı inanca veya göç etme çözüme yönlendirmektedir; çünkü halk yöneten güçleri, Güneydoğu ülkelerinin durumlarındaki kötüye gidişin ana sebebi olarak görmektedir. Arnavutluk'ta uzun süren demokrasiye geçiş döneminden dolayı, ülke Avrupa Birliğine entegrasyon ve genişleme politikalarını takip etmek zorundadır çünkü ekonomik zorluklarla baş edebilmek için AB ülkeleri önemli bir rol oynamaktadır. 1990'lı yıllar Komünist ülkelere gelen büyük göç dalgaları ile anılmıştır ve sonrasında Arap Baharı değişimleri devam etmiştir. Hoşgörünün yerini, Müslüman ülkelere ve İslam'a karşı önyargılar almıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, Birlikte Yaşama, Hoşgörü, Çatışma, AB ve Arnavutluk

ABSTRACT

MULTICULTURAL POLICY OF ALBANIA: THE COLD WAR AND THE POST-COLD WAR ERA

PRANVERA QYRDEDI

The appreciation of Albanian history in the territory of Balkans has gone in parallel with the political developments of this multinational region. The political developments have not been linear but undocumented periods have not been covered yet. Assimilated populations influenced by Ateism, Christianity and Islam create a colorful and rich cultural mosaic. Being part of other political systems has brought advantages and disadvantages to the history of Balkans and the ties between the Southeastern settlements. The priority of Customary law over all religious dogma has laid the foundations for a patriarchal system in this region. It was not only for foreigners, but also the Albanians who were influenced and have mentioned the foundations of the Albanian social system: pledge of honor (besa), duty of loyalty and faith. The co-existing of religions: Islam, Catholic and Orthodox Christianity in harmony has resulted in lack of conflicts for centuries.

Foreign interventions and systems have strengthened the Patriotic feeling among Albanians. Communism isolated the country and its people for five decades. Patriotism and isolation has preserved the Albanian customs, and values of this social system, showing a rare example of how diversity can bring people together. Distrust to the government and its policies leads the mass to religious faith or immigration solutions, as they consider the leading forces the main cause of deteriorating situation in Southeastern Europe. Because of the continuing transition period Albania had to follow the integration and enlargement policies of the European Union, which are playing a great role in coping with economic hardship. The 1990's were characterized by a flux of migration from the Communist countries, that was followed by the Arap Spring. Tolerance was replaced by increased prejudice against Muslim countries and Islam.

Keywords: Religion, Coexistence, Tolerance, Conflict. European Union and Albania

ÖNSÖZ

Arnavutluk, dinler arasında uyumun yaşandığı bir ülkedir ve Doğu-Batı geleneklerinin ve kültürlerin birleşiminde bulunmaktadır. Kabullenilen farklılıklara hoşgörüyle bakılmaktadır ve Arnavutluk'ta, mevcut olan üç dini topluluğa da hiçbir şekilde karşı çıkma yoktur. Dini inanç özgürlüğü aslında insanlığın en eski haklarından. Sadece Arnavutluk değil, Avrupa Birliği'nin toplumları da son yıllarda meydana gelen değişikliklerden dolayı güçlük çekmektedir. Dünya genelinde, din yüzünden oluşan anlaşmazlıklar ve çatışmalar yüzünden “teröre karşı savaş” başlamıştır. Arnavutluk'ta da dinlerin bir arada ve huzurla var olması şüphe yaratmaktadır ve ülke, medya etkisinin ve diğer taraftan komşu ülkelerin yayılma politikalarının tehdidi altındadır.

Doğduğum ve büyüdüğüm ülkede hoşgörünün arkasında bir sessizlik hükmederdi. Disiplin, düzen ve zorluklar hayatımıza anlam verirdi, çünkü bunları göze alarak ve aşarak ilerlerdik. Bu yüzden de cevaplanacak sorularım ve şüphelerim varsa cevabı çocukluğumda ve gençliğimde bulunur. Sosyalizmin sonu demokrasinin başlangıcıydı, fakat halkın beklediğinden çok farklı sonuçlara vardı. Beyin yıkaması geçiren bir milletin devamı, yolunu şaşırıyordu ve aynı zamanda kendi kimliği ve değerlerinin ise farkında olmaktı. Balkanlar bölgesinde geçmiş ve şimdiki zaman iç içe girmiştir ve dış dünya için anlaşılmayan bir durumdur. Bölgenin geçmişi ve tarihi bir bütün olarak bilinmediği için, dışarıdan bir paradoks olarak görünmektedir, bu yüzden de Balkanların sakinleri geçmişte yaşadıklarıyla bilinmektedir.

Tezimi yazarken en çok zorlandığım nokta, bugünün toplumsal sorunlarını, geçmişin sorunları üzerinden anlatmaktı. Bu zorlukla başedebilmek için beni destekleyen ve yönlendiren sayın hocam Yrd. Doç.Dr. Edip Asaf Bekaroğlu'na teşekkür ediyorum. İstanbul Üniversitesinin, Uluslararası İlişkiler bölümündeki bütün hocalarıma sabırla değerli bilgilerini verdikleri için ve sınavlarda destekledikleri için çok teşekkür ediyorum. Prof. Dr. Levent Ürer'e, Namık Sinan Turan'a, Doç. Dr. Burak Gülboy'a, Yrd. Doç.Dr. İrfan Çiftçi'ye ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Bana manevi destek veren Prof. Dr. Nevin Ateş'i rahmetle anıyorum.

Arş. Gör. Yeliz Yazan'a tüm yardım ve destekleri için teşekkürlerimi sunmak isterim. Bu okulda okumak hayatımdaki en zor ve aynı zamanda hayatımın en güzel dönemlerinden biridir. Çünkü bilmediğiniz bir dilde okuyabilmek için sabır ve uzun saatler çalışmak lazımdır.

İşlerinin yoğun olduğu dönemde, yanlış kurduğum cümleleri düzelttiği, yazdıklarımı düzenlediği ve ayrıca yurt dışına yaptığım seyahatleri desteklediği için eşim Erdal Keklik'e büyük bir teşekkür borcum vardır. Fikirleriyle bana manevi destek veren değerli arkadaşlarım Najada Skuka ve Jerida Kulla'ya teşekkürlerimi sunarım. Tezimin bitmesini sabırla bekleyen aileme de her zaman ve her anlamda yanımda buldukları için çok teşekkür ederim. Tezimin bitişini görmeden vefat eden anneme ise bir özür borcum vardır.

Tez kapsamında tartışılan konular, Balkanların tarihi, 1990'lı yıllardan sonraki siyasi gelişmeler ve Avrupa Birliğine 'entegrasyon' sürecidir. Tez çalışmanın amacı ise Arnavutluk'un dış siyaset etkilerinin altındayken geçmişin olumsuz izlerinden kurtulabilmesi, ulusal kimliğini ve hoşgörü geleneğini koruyabilmesi ve ekonomik açıdan gelişebilmesinin mümkün olup olmadığının sorgulanmasıdır.

Pranvera Qyrdedi,
İstanbul, Haziran 2017

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
TABLOLAR	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE: ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK TECRÜBELERİ

2.1. Çokkültürcülük	22
2.2. Dünyada Çokkültürcülük ve Azınlıklar	30
2.3. Toplumsal Kültür ve Özgürlük	36
2.4. Balkanlar	43
2.5. Arnavutluk	48

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMDAKİ SİYASİ, DİNİ VE KÜLTÜREL HAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Arka Planı ve Tarihçesi	53
3.2. Eski Sistemlerden Arnavutluk'a Kalan Miraslar	62
3.3. Öne Çıkan Gruplar	67
3.4. Siyasi Dini Kültürel Haklar	73
3.5. Öne Çıkan Tartışmalar	77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARNAVUTLUK'TA ÇOKKÜLTÜRLÜ SİYASETİN GÜNCEL DURUMUN ANALİZİ

4.1. Çokkültürlü Toplumsal Yapı.....	82
4.2. Azınlıkların Yerleşimi ve Tarihçesi	87
4.3. Çokkültürlü Toplumun Problem Alanlar	95
4.4. Problemleri Düzenlemeye Dönük Çabalar.....	100
4.5. Görüşülen Kişilerin Problem Alanları Hakkındaki Düşünceleri.....	105
4.6. Medyada Yer Alan Tartışmalar	110
SONUÇ	17
KAYNAKÇA	26

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Arnavutluk'ta Dinler Arasındaki İlişkileri 2005-2006.....	83
Tablo 2: Etnik ve Kültürel Azınlıklar 2011.....	88

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
USAID	: ABD Uluslararası Geliştirme Ajansı/Temsilcisi
RelHarmony	: Arnavutlukta Dini uyumu Teşvik Etmek için Dünya Öğrenme Projesi
NGO	: Sivil Toplum Örgütü
IRDK	: Kosova'nın Yeni Demokratik Girişimi
Aleanca Kuq e Zi	: Arnavutluk Milliyetçi Partisi, (Kırmızı ile Siyah İttifakı)
AFCR	: Arnavutluk'ta Anlaşmazlıkların Önerileri ve Çözümü Vakfı
FORDI	: İnanç Diyalogu Konusunda Entellektüel Forumu
ICCPR	: Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi
PBDNJ	: İnsan Hakları Birlik Partisi "Unity for Human Rights Party"
MEGA	: Geleceğinin Yunan Azınlıkları
MJAFT	: Amerikan Destekli Sivil Gençlik Örgütlenmeleri (Yeter)
MOSSAD	: İstihbarat ve Özel Operasyonlar Enstitüsü İsimli İsrail Gizli Servisi
QSHNI	: Yayın Evi
PDIU	: Müslüman Çam Toplumunun Haklarını Savunan Parti

GİRİŞ

1.1. Özet

Papa Francis, 21 Eylül 2014’de, Tiran’ın merkezinde bulunan Rahibe Teresa Meydanında yapılan ayinde dindarlar tarafından sevinç gösterileri ile karşılanmıştır. Ruhani lider, Arnavutluk’a gerçekleştireceği ziyareti bir güne sığdırmış olup, Avrupa’da artan tahammülsüzlük ve Orta Doğu’daki karışıklığın ortasında dinler arası uyumun bir örneği olan bu ülkeyi ilgi odağı haline getirmeyi amaçlamaktadır. Papa Francis, Roma’dan başladığı seyahati sırasında, “Arnavutluk çok fazla acı çekmiş bir ülkedir” şeklinde gazetecilere demeç vermiştir. “Ancak farklı dinler arasında barışı sağlamayı başarabilmiştir ve bu dünya için güzel bir işaret” diyerek konuşmasına devam etmiştir. İtalya dışındaki ilk Avrupa seyahati olarak fakirleştirilmiş olan bu ülkeyi ziyaret etme tercihinde bulunmasının sebebini, bu ülkenin dinleri bir arada yaşama örneği göstermesi olarak açıklamıştır. Bu sıkıştırılmış 11 saatlik seyahat, Avrupa’da artan tahammülsüzlük ve Orta Doğu’daki karışıklığın ortasında, hassas bir zamana denk gelmiştir. Bir Pazar günü, çoğunluğu Müslümanlardan oluşan bir ülkeyi dini uyumluluk örneği olarak övmek için bir günlüğüne ziyarette bulunan Papa’yı selamlamak için Hristiyanlar ve Müslümanlar Arnavutluk’un başkentini doldurmuşlardır. Francis, Ağustos ayında Arnavutluk’ta bulunuşunun “Herkes bakın, hepimiz bir arada çalışabiliriz! demenin bir yolu olacağını” söylemektedir. Kendisi daha sonra Müslüman, Ortodoks, Bektaşî, Yahudi ve Protestan liderlerini de kapsayan ülkenin diğer dini topluluklarının da liderleri ile görüşmeler yapmıştır.¹

Arnavutluk, sahip olduğu bu hoşgörüyü neye borçludur diye bir soru doğal olarak akıllara gelmektedir. Birçok Arnavut ve yabancı bilim adamına göre Arnavutluk, geçmişinde yaşananlar sayesinde hoş ve uyumlu yaşam ortamına sahip olmuştur. Dolayısı ile Arnavutluk, XXI. Yüzyıl’da farklı dinlerden oluşan bir mozaik görüntüye sahip olmuştur. Arnavutluk, dinler arasında var olan uyum içinde yaşanan, ayrıca yeni din ve tarikatların hoşgörüsüyle kabullenildiği bir ülkedir. Ülkenin dinler arası uyumunun başlangıç noktası tarihin derinliklerindedir. Doğu-Batı

¹ Jean-Louis De La Vaissiere, “Muslims and Christians Throng Albania Streets to Greet Pope Francis”, **Agence France-Presse**, September 21, 2014. (Çevirimiçi) <http://www.gmanetwork.com/news/popefrancis/story/380220/muslims-and-christians-throng-albania-streets-to-greet-pope-francis>, (Erişim 20.05.2016).

geleneklerinin ve kültürlerin birleşiminde bulunmaktadır. Geçmiş zamandan şimdiye kadar süren ortak anlayış, sosyal huzur ve laik düşünce inançlıların arasında devam etmektedir. Kabul edilen farklılıklar toplum içerisinde hem yasal hem de geleneksel kurullarla desteklenmektedir ve bu dini-kültürel farklılıklar uyum içerisinde yaşanmaktadır. Tiran’da bulunan *Moron Penrod* tarafından Arnavutluk, küçük bir Amerika olarak anlatılmaktadır. İnsanların başka dinler hakkında konuşmaya açık olması bu hoşgörünün bir göstergesidir.²

Son yıllarda, Arnavutluk’un sosyolojik çalışmalarında vefanın ve misafirperverliğin yanı sıra tolerans veya daha açık ifadesi ile dinler arası hoşgörü, geçmişte ve günümüzde Arnavutların psiko-kültürel modellemesinde en belirgin etkenlerden birini oluşturmaktadır.³ "Arnavut’un evi Allah’ın ve misafirindir"⁴. Ebeveynin sözü dini dogmalardan daha da değerlidir. ‘Besa’ Arnavut Vefası veya Arnavut Yemini sözlü bir anlaşmadır. “Kim misafirine ayıp ettiyse veya ona ağır konuştuysa, misafirin gururunu hayatı pahasına da olsa koruyacaktır.”⁵

Farklılıklar sadece değerli bir niteliktir. Hoşgörünün devam etmesinde ve Arnavut halkının bölünmemesinin en önemli sebeplerinden biri Rönesans’tır. Rönesans dönemi entelektüelleri Arnavut devletinin ve ulusal bilincinin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Arnavutluk’ta ortaya çıkan kriz ve devamında bağımsızlığını kazanmasında Müslüman ve Hristiyan (Ortodoks ve Katolik) din adamları birleşmiş ve Arnavut halkına, diline ve özgürlüklerine sahip çıkmıştır. Arnavut devletinin oluşumunun bugüne kadarki en iyi projesi Rönesans döneminde hazırlanmıştır. Bu dönemin entelektüellerinden bir kısmı din adamlarıydı.⁶ Aralarında Müslüman, Ortodoks ve Katolik liderler var idi. Arnavutluk, Hristiyanlık ve İslamiyet arasında köprüler oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Rönesans döneminden sonra Arnavutluk için Soğuk savaş sonrasındaki dönemin çok önemli bir yeri vardır. 1990 yılında Komünist kapalı bir sistemden

² Elder Penrod (Mormon Kilisesi Temsilcisi), Mülakat, 15 Mart 2014

³ Genti Kruja, **Shqiptaret Parballe Sfidave te Mirekuptimit Nderfetar**, Arberia 2008, s. 9.

⁴ Shtjefën Gjeçovi, **Kanuni i Leke Dukagjnit**, Kural 602, 1910-1925, s. 56.

⁵ İbid, s. 59

⁶ Komuniteti Mysliman i Shqiperise, **100 Personalitete te Kultures Islame Shekulli XIX-XX**, Enciklopedi, Tirane 2012, s. 3.

çıkan, dünyada ilk ateist ülke olan Arnavutluk, yeniden dinlere karşı özgürlük uygulamasını yerleştirmiş ve dinlere (Müslüman, Katolik, Ortodoks ve Bektaşî), farklılıklara, kültürlere ve azınlıklara karşı saygıyı devam ettirmiştir. Arnavutlar, dinlere karşı saygı duymalarına rağmen, onlar için karakter, mizaç ve onur dinden daha önemlidir ve bunların hepsi geleneğe bağlıdır. Arnavutluk'ta 1990 yılından önce yurt dışına çıkış yasağı uygulanmıştır ve son 16 yıl bu ülke için bir dönüş noktasıdır; çünkü Batı'ya gönderdiği göç sayısı büyüktür.⁷ Siyasi elitler ve halk bu göçün ulusallaşma sürecinin bir parçası olduğuna inanmaktadır.⁸

Katolik Papaz Francis, 2014 yılındaki ziyaretinde ülkenin sert yönetildiği yıllar hakkında konuşmuştur. 1945 ile 1985 yılları arasında, 111 rahip, 10 ilahiyat öğrencisi ve yedi piskopos, ya gözaltında iken ölmüş, ya da idam edilmiştir.⁹ Yaklaşık 2000 Ortodoks ve Katolik kilisesi, ya yok edilmiş ya da sinemaya, tiyatroya ve dans salonlarına dönüştürülmüştür¹⁰. Francis ise konu hakkında şöyle demiştir: *'Katolik inancının böyle bir zulümden sonra başarılı bir şekilde yeniden doğuşu Arnavutluk'u İçimden gitmem gerektiğini hissettiğim' bir yer yapmıştır.*¹¹ Tolerans, Arnavut mirasının bir parçasıdır. Enver Hoca diktatörlüğü bunun acımasız bir istisnasıdır. 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başındaki aşırı komünist diktatörlükten demokrasiye geçiş zor olmuştur, ancak şimdi demokratik gelenekler yeniden tesis edilmiştir.¹² Arnavutluk'ta, mevcut olan üç dini topluluğa da hiçbir şekilde karşı çıkma yoktur. Dinler arası denge korunmuştur (45 yıl süren komünist diktatörlük hariç).¹³

Arnavutluk'ta resmi dinlerin dengesi ve huzuru ne kadar güçlü temellere dayansa da yurt dışından gelen politikalardan etkilenmektedir. Arnavut devletinin

⁷ Martin Balwin-Edwards, Migration in the Middle East and Mediterranean, **Global Commission on International Migration (GCIM)**, University Research for Urban Environment and Human Resources, Athens, 2005, s. 3; Martin Balwin-Edwards, The Southern 'Model of Immigration', **European Migrations: Trends, Structures and Policy Implications**, (ed) Marek Okólski, Amsterdam University Press, 2012, s. 150.

⁸ Fassmann, Reeger, 'Old' immigration countries in Europe, **European Migrations: Trends, Structures and Policy Implications**, (ed) Marek Okólski, Amsterdam University Press, 2012, s. 65.

⁹ De La Vaissiere, 2014

¹⁰ Tonin Gjuraj, "The Inter-religious Tolerance of Albanian Multi-religious Society. Facts and Misconceptions", **European Scientific Journal**, European University of Tirana, April 2013, Vol 9, No. 11, s. 99. Ayrıntılı bli için Bkz. <http://search.proquest.com/openview/55c0fc68f9989aec66ed883f09d47987/1?pq-origsite=gscholar>, Erişim. 9.06.2014.

¹¹ Jean-Louis De La Vaissiere, September 21, 2014.

¹² T.P. Melady, **Albania: A Nation of Unique Inter-religious tolerance and Steadfast Aspirations for EU Integration**, 2013, s 16.

¹³ Sherif Delvina, **Albania - the Country of İnter-religious Harmony**, Tirana, 2006, s 37.

dinlerinin bu toplumlarla kurduğu ilişkileri çok önemlidir, unk bu ilişkiler son dönemde hassas ve gergin olmaya başlamıştır. Dini kurum ve topluluklar Arnavut devletine karşı baskılarını artırmaktadır ve neticede siyasi sonuçları değiştirmekte veya yok etmektedir. Durum ilk bakışta ne kadar normal görünse bile, yine de olumsuz gelişmeler yer almaktadır. Arnavut toplumunun içinde, dinlerin arasında olan huzuru koruyabilmek için dinler, dini kurumlar ve laik kültür arasında sürdürülebilir açık bir diyalog geliştirilmelidir. Makedonyalı Arnavut siyasetçi, Arben Xhaferi, Arnavutluk'ta 1990 yılından sonra dinler arasındaki diyalogu güçlendirmektedir ve bu diyalogun analiz edilmeyi hak ettiğini savunmaktadır¹⁴.

Sadece Arnavutluk değil, Avrupa Birliği'nin toplumlari da son yıllarda yer alan değişikliklerinden dolayı güçlük çekmektedir. Avrupa'da liberal demokrasinin krizi Müslüman nüfusun var olmasına bağlıdır. Eşcinsellik, uyururucu, feminizm ve fuhuşa karşı hoşgörü konusunda örnek olan Avrupa lkeleri, Müslüman varlığına bazı özgürlüklerin sınırlandırılmasına sebep olmuştur; özellikle dini özgürlükler söz konusudur. Dünya çapında din yüzünden oluşan anlaşmazlıklara, çatışmalara, Ortadoğu'da dini bölünmüşlüğe ve 11 Eylül saldırısının sonrasında, yabancı bilim adamlarının “teröre karşı savaş” düşüncesine dayanarak, dinlerin bir arada ve huzurla var olması şüphe yaratmaktadır ve özellikle Müslümanların entegrasyonu Batı Avrupa lkeleri tarafından sorgulanmıştır. Bu ise değerlerinin gerçek olup olmadığını düşündürmektedir. Dini inanç zgrlğu aslında insanlığın en eski haklarındandır. Din ile inanç insan onurunun özünde bulunmaktadır ve bu yüzden bu hakları sadece vicdan zgrlğu savunabilmektedir¹⁵. Son yıllarda küreselleşmenin sonucu olarak Arnavutluk'ta bu değerlerin sonsuza dek devam etmeyeceği anlaşılmaktadır ve tehlikede olduklarını göstermektedir.

Avrupa Birliği'ne entegrasyon yolunu takip eden Arnavutluk, ekonomik sebeplerden dolayı nüfusunun büyük bir kısmı yurt dışına göç etmiştir. “Peoplemov” istatistiklerine göre Arnavutların 32.5%'si g etmiştir ve yurt dışında yaşamaktadır.

¹⁴ Arben Xhaferi, **In the Conference** (Konferans Konuşmasında): 2003, s. 68.

¹⁵ Komuniteti Mysliman i Shqipërise, 2012, s. 3.

[Nüfus olarak 2.986.952 vatandaşı vardır, Arnavut göçmenlerin sayısı ise 1.438.451]¹⁶. 2013 yılından beri Arap ve Asya ülkelerinden Arnavutluk'a giren göçmenler artmaktadır. Yasadışı göçmenler Yunanistan sınırından geçmektedir ve bu göçmenlerin sayısı Güney Arnavutluk'ta daha büyüktür. Göçmenler büyük çoğunlukla Arnavutluk'u transit bir ülke olarak görmektedir ve Karadağ sınırına yönelmektedir.¹⁷ 2017 yılında Arnavut ve yabancı göçmenlerin istatistiği INSTAT (İstatistik Enstitüsünden) tarafından yayınlanmıştır.¹⁸ Arnavutluk'un dinler arasındaki dengeyi koruyabilme sebeplerinden biri de bu göçmenlerin sayısının Avrupa'ya giren göçmen sayısından daha küçük olması ve "terör" faktöründen uzak kalmasıdır. Yine de bir taraftan "terör saldırıların" medyatik etkisi, diğer taraftan komşu ülkelerin yayılma politikaların tehlikesinin etkisindedir. Yurt dışından desteklenmiş dini kurumlar ve ülkedeki artan etkisi başka bir tehlike oluşturmaktadır. Hristiyan Avrupa'da, Hristiyan komşu ülkelerle çevrilmiş ve bu ülkelerin etkisi altında kalan bir Arnavutluk söz konusudur.

Arnavutluk Balkan¹⁹ Yarımadası'nda bulunmaktadır. Yarımada, Avrupa Kıtası'nın güneydoğu kesiminde, İtalya Yarımadası'nın doğusu, Anadolu'nun batısı ve kuzeybatısında yer alan coğrafi ve kültürel bir bölgedir. Bölge için bazı yayınlarda *Güneydoğu Avrupa* terimi de kullanılmaktadır. Bölge ağırlıklı olarak Bulgarlar, Hırvatlar, Boşnaklar, Goraniler, Makedonlar, Karadağlılar, Sırp, Slovenler, Rumenler, Arumanlar, Arnavutlar, Türkler, Yunanlar ve belirli ülkelerde azınlık olarak bulunan Rom/Çingene ve Aşkaliler gibi diğer etnik gruplardan oluşmaktadır.²⁰

¹⁶ **Gazeta Mapo**, "Skaneri i Popullsisë, 32.5% e Shqiptarëve Jetojnë Jashtë Vendit", 31 Ocak 2013, Ayrıntılı bilgi için Bkz: <http://www.mapo.al/2013/01/skaneri-i-popullsisë-32-5-e-shqiptarëve-jetojnë-jashtë-vendit/1>, Erişim 5 Temmuz 2017.

¹⁷ Ramond Kola, "Ballkani, Emigrantet e Huaj ne Shqiperi", **VOA (Voice of America)**, 14 Gusht 2013, Ayrıntılı bilgi için Bkz: <https://www.zeriamerikes.com/a/albania-immigrants-traffic/1729596.html>, Erişim 5 Temmuz 2017.

¹⁸ **INSTAT (İstatistikler Enstitüsü)**, "Levizjet e Shtetasve ne Shqiperi", Mayıs 2017, Ayrıntılı bilgi için Bkz: <http://www.instat.gov.al/al/themes/turizmi/publications/books/2017/1/C3%ABvizjet-e-shtetasve-n%C3%AB-shqip%C3%ABri,-maj-2017.aspx>, Erişim 6 Temmuz 2017.

¹⁹ Bulgar dilinde balkan kelmesi (балкан) "dağ" anlamına gelmektedir. Kelime Farsça kökenlidir *bālkāneh* veya *bālākhāna*, "yükseklerde veya gururlu ev". Bu isim Orta Asya'da Balkan Dağları ve Türkmenistan'ın Balkan adına geçen il/viyalet bulunmaktadır.. Türk dilinde bakan "ahşap/ruhsuz dağların zinciri"

²⁰ Naim Frasheri, **Shqiperia çka qene ç'eshte e ç'do te behet**, Bükreşt, 1899 s 34; Şemsedin Sami, Kamus ul-alam, Cilt I, s. 86.

Avrupa milletlerinin Doğu Asya bölgesinden göç ettiğini bilinmektedir. Balkanlar eski ve tarihi bir bölge olduğuna göre farklı siyasi güç sistemlerinden geçmiştir. Tarih'te farklı devletler tarafından yöneltildiği için Arnavutluk'ta üç din de üç farklı sistemden meydana gelmektedir, bunlar; Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarıdır. Bu üç dine sahip olduktan sonra milli karakterlerini, memlekete olan sevgilerini ve aralarındaki uyumlu ilişkileri değiştirmemişlerdir. Üç ana din Balkan topraklarında nasıl yayılmıştır?²¹

Yüzyıllarca, Arnavutluk'taki dini uyum, putperest köken üzerine inşa edilmiş ve güçlendirilerek Arnavut halkı tarafından nesilden nesille aktarılmış ve muhafaza edilmiştir. Arnavutluk, üçte iki alanı dağlarla kaplı bir ülkedir. Dağlık kesimde yaşayan nüfus daha çok hayvancılık ile uğraşmıştır. Bu nedenle doğanın, özellikle dağların putperestliğini inançlı bir şekilde muhafaza etmiş ve şereflendirmişlerdir. Doğanın putlarına ibadet edenlerin yanı sıra, dağların kutsallığı; Müslümanlar, Ortodoks ve Katolik Hristiyanlardan oluşan üç inanç için de saygıdeğer konumdaydı.²²

Arnavutluk bölgesinde, antik çağlardan beri Pagan bir yapıya sahip olduğu için başka dinlere karşı tolerans seviyesi daha yüksektir, farklı dinlere karşı daha açık bir bakış açısı vardır. Yıllar geçtikçe Hristiyan ve Pagan ritüellerinin aynı anda kullanıldıkları görülmüştür. Bu unsur bazı araştırmacılara göre dine karşı eksik bir bağlılık olarak yorumlanmıştır. Tarihin farklı dönemlerine ait kült nesnelere, bu dinlerin varlığına ve uyumlu bir şekilde yaşamalarına şahitlik etmektedir.²³

Adolf von Harnack'ın da belirttiği gibi, Güneydoğu Avrupa'daki ilk Hristiyanlık yayılımının tarihçesi sağlıklı bir şekilde tam olarak bilinmemektedir. İlişki düzgün bir şekilde ele alınacak olursa, Hristiyanlığın ilk olarak sahil kesiminde kabul edildiğine ve sonradan iç kısımlara ilerlediğine şüphe yoktur. Çok iyi bilinen bir metin parçası olan St. Paul (Rom. XV, 19) oldukça anlam gizlemektedir: *"Ulusların söz dinlemesi için Mesih'in benim aracılığım, sözle ve eylemle, mucizeler ve harikalar yaratan güçle, Kutsal Ruh'un gücüyle yaptıklarından başka*

²¹ Delvina, 2006, s. 31.

²² Delvina, 2006, s. 35.

²³ **İslamic Community of Albania**, "Religion and Nation", Documentary, 2012.

şeyden söz etmeye cesaret edemem. Yeruşalim'den başlayıp İllirikum bölgesine kadar dolaşarak Mesih'in müjdesini her yerde duyurdum.)"²⁴ St. Jerome'un kendisi bir İliryalıdır ve öyle anlaşılıyor ki St. Paul'un İlirya'yı ziyaret ettiğini ve Hristiyanlığı İliryalılar ile tanıştıran kişi olarak nitelendirildiğini kastetmektedir. Buna rağmen, şu kesindir ki İlirya'daki İncil vaazlarının tarihi miladi takvimin ilk yüzyılından itibaren başlayacak şekilde belirlenmiştir.²⁵

Balkanlar'daki en yaygın din Ortodoks Hristiyanlıktır, onu Katolik Hristiyanlık ve İslamiyet takip etmektedir.²⁶ Dini raporlarda İlirya²⁷ eyaleti antik Roma ile ilişkilerini korumuştur. İlirya'da Hristiyanlık önce sahil kesimlerinden yayılmaya başlamış olup, daha sonra Romalı misyonerler vasıtasıyla ülkenin orta kısımlarına da taşınmıştır. Bir şey kesindir ki: Arnavutluk'taki Hristiyanlık doğudan değil batıdan gelmiştir. Hristiyanlık Arnavutluk'a İtalya'dan Durres ve Vlora limanları vasıtasıyla getirilmiştir. Arnavutlar arasındaki dini terminolojinin kökeni, Roma kaynaklarından çok, Latin kaynaklarıdır.²⁸ Arnavutluk yabancı devletlerin yönetimlerinden etkilenmiştir, fakat halkın yaşamının temelinde kendi öz gelenekleri korunmuştur.

Şemseddin Sami Bey Frasheri²⁹ (1850-1904), hayatını Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kültürel hoşgörü ve çeşitliliği teşvik etmeye adanmış Arnavutlardan biridir. Şemseddin Sami (Sami Frasheri) Vefayı (Besa), ideal Arnavut değer ve ahlakını çok iyi temsil eden bir gelenek olarak kabul etmiştir. 1878'de yayınlanan bir gazete makalesinde Şemseddin Sami, özel hayatındaki iki adet kalıcı ulusal bağlılığı tarif etmiştir. Bir tanesi Osmanlı İmparatorluğu'dur, O'nun "genel

²⁴ İncil, "Romans.15": 18-19.

²⁵ Delvina, 2006, s. 6.

²⁶ Balkans Etymology, Wikipedia.

²⁷ Antik çağda İlirler adı verilen boyların Balkan Yarımadası'nın batısında, Adriyatik Denizi'nin genel olarak Dalmaçya kıyılarında kurulmuştur. Bugünkü Hırvatistan'dan Yunanistan (Arta şehri)'ne kadar bulunuyordu. Arnavutlar İlliryalılar'ın torunları olarak kabul edilmektedir.

²⁸ Delvina, 2006, s. 6.

²⁹ Şemseddin Sami (Fraşırî) (1 Haziran 1850, Fraşır - 1 Temmuz 1904, İstanbul), Arnavut asıllı Osmanlı yazarı, ansiklopedist ve sözlükçü. İlk Türkçe roman olan Taaşuk-ı Talat ve Fitnat'ın (1872), ilk Türkçe ansiklopedi olan Kamus-ül Alam'ın (1889-1898) ve modern anlamdaki ilk geniş kapsamlı Türkçe sözlük olan Kamus-ı Türki'nin (1901) yazarıdır. Ayrıca *Kamus-ı Fransevî* adlı Fransızca ve *Kamus-ı Arabî* adlı Arapça sözlükleri kaleme almıştır. Galatasaray Spor Kulübü'nün kurucusu Ali Sami Yen'in babasıdır.

vatanı” (vatan-i umumi) dir, diğeri ise Arnavutluk’tur, O’nun “özel vatani” (vatan-i hususi) dir.³⁰ (Şemsedin Fraşeri ve Osmanlı dönemi)

Güneydoğu Avrupa ülkelerinde Arnavutluk dâhil Müslüman toplulukların kökeni, Osmanlıların bu ülkelere 14. yüzyılın sonlarında ve 15. yüzyılın ikinci yarısında gelişile oluşmuştur. Bu tarihlerden önce Arnavutluk topraklarında İslam dinine ait gündelik bir iz dahi gösterebilecek, ciddi delil içeren tek bir unsur yoktur.³¹ Böylece, 16. yüzyılın başlarında dört Arnavutluk vilayeti olan Elbasan, Ohri, Vlora ve İşkodra 3000 yeni Müslüman aileyi barındırmıştı. Arnavutluk halkının büyük çoğunluğunun Müslümanlığa geçişi kademeli olarak devam etti. İslamlaşma süreci Kur’an hükümleri nedeniyle yavaş ve sürekli idi, çünkü bu hükümler zorunlu olarak İslam dinine geçirme faaliyetlerine müsaade etmiyordu.³² Bu hükümler söyle demektedir: “*Dinde zorlama yoktur*”.³³

1925 yılında dini kıyafet giyme yasağı yüzünden Türkiye’den uzaklaştırılan Bektaşiler Kral Zogu döneminde Arnavutluk’a sığındı. Bektaşi liderler bu kanunu değiştirmek için beş yıl süren meşru bir mücadelede bulundular. Avrupa ülkelerin tarafından seçilmiş Ahmet Zogu ve Bektaşi din adamlarının yardım ve desteği ile Bektaşi önderliği 1925’te Arnavutluk’a getirilmiştir. Arnavutluk’un yeni anayasası, insan haklarının din özgürlüğünü de içerecek şekilde İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine uygun olarak düzenlendiğini garanti etmektedir. Her seviyeden Arnavut vatandaşları, ülkedeki dini uyum geleneğinin önemini vurgulamaktadırlar.³⁴ Arnavutlar için dinden daha önemli olan milletine karşı sevgisidir. Osmanlı devleti sürecinde bu özellik onları diğer milletlerden ayırt etmektedir.³⁵

³⁰ George Gawrich, “Tolerant Dimensions of Cultural Pluralism in the Ottoman Empire: The Albanian Community, 1800-1912”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 15, No. 4, Cambridge University Press, (Nov., 1983), s. 519-536, 523-525.

³¹ Delvina, 2006, s. 12-13.

³² Delvina, 2006, s. 14-15.

³³ Mikeli, (Bektaşi Şeyhi), Mülakat, 15 Mart 2014

³⁴ USAID, **World Learning for International Development**, “Fostering Religious Harmony in Albania”, 2007, s. 1.

³⁵ Delvina, 2006, s. 31.

Vaso Pasha'nın sözü olan "*Arnavutların dini Arnavutçuluk*"tur³⁶ Arnavutluk'ta sıklıkla kullanılmış bir sözdür ve vatana karşı olan sevgiyi ve dinlere karşı olan hoşgörüyü açıklamaktadır. "Arnavutluk'ta dini aidiyetten ziyade milli aidiyet öne çıkmaktadır". Ağırlıklı olarak Müslüman ülkelerle diyalogu derinleştirmeyi gerektiren ABD politikası ışığındadır. Thomas Patrick Malady³⁷ şöyle demiştir: "*Ne şanslı ki, Adriyatik kıyılarında, Avrupa'nın kalbinde, bir ülke vardır ki halkının yüzde 70'i İslam dinine katılmıştır. İki baskın Hristiyan inancı olan Ortodoks Hristiyanlar ve Roma Katoliklerinin sırasıyla halkın %20 ve %10 oranını teşkil ettiği bu ülke, yani Arnavutluk, ayrı ayrı dini özgürlüğe sahip olduğunu vurgulamıştır.*" Arnavutluk diğer Müslüman çoğunluk ülkeler için dini özgürlükler konusunda bir örnektir.³⁸ Kendi dini ve inancını takip etmek ülkelerin çoğunda göze batmaktadır ve çoğu kişi insanların önyargılarıyla karşı karşıya gelmektedir. Azınlıklar kendi toplumundan daha değerlidir, hatta saygısızlığı kendi hayatıyla ödeyebilecek seviyede bir toplum hakkında konuşmaktayız. "Arnavut'un dini Arnavutçuluk'tur". Aslında bu söz kriz zamanında halkı birleştiren, fakat herkesin inandığı bir değerdir. Ortodoks temsilcisi Thoma Dhima da bu inancı koruyarak insanların memleketini sevmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

1.2. Arnavutluk'un diğer Çok kültürlü Tecrübeleri

Modern devlet ve siyaset teorisyenleri arasında, sanılanın aksine, millet ve insan toplumun temel ya da benzersiz bileşeni değildir. İnsanlar ulusal öz bilinç duyguları ile doğmazlar. Bir toplumda yaşayıp ve bu toplumun bir parçası olma isteği ve bu topluma bağlılık duygusu insanın doğası ve karakterindedir. Fakat bu topluma bağlılık kavramı insandan insana, yaştan yaşa ve ülkeden ülkeye değişim göstermektedir. Kabile, klan ve kent devletleri gibi topluluklar sadece toplumsal örgütlenmenin bir şeklidir ve çağımız düşüncesine göre ulus bir devletin var olması için gerekli temellerden biridir. Halk, bir milletin parçası sayılmaktadır zira toplumdaki insanlar belirli bir etnik gurubun üyeleri olduklarına inanırlar. Bu arada

³⁶ Delina Fico, "Inter-religious dialogue & Cooperation Serving Religious Harmony in Albania", *Pathways to Inter-religious Dialogue in Albania*, USAID, 2010, s. 38.

³⁷ Ambassador President Emeritus, Sacred Heart University, Connecticut, USA Senior Diplomat in Residence The Institute of World Politics Washington DC, USA Former U.S. Ambassador to Holy See, Burundi and the Uganda.

³⁸ Melady, 2013, s. 16.

da milliyetçilik bir inanç meselesi olarak seküler bir anlayış, kendi ritüelleri ve sembolleri ile değerli bir kavramdır.³⁹

Ortaçağın Kuzey Afrikalı tarihçisi İbn-i Haldun'un vurgusu pek isabetli görünüyor: "*Siyasi iktidar yarışında, tüm taraflar haklıdır.*" Çünkü insan, ırkçılık sapkınlıklar dışında, taşıdığı değerlerden bağımsız olarak insan olması dolayısıyla haklıdır.⁴⁰ Irkçılık, halkın yerleşimiyle ilgili bir kavram olarak gelişmiştir. Yerli toplum ile göç olan toplumun arasında bir meseledir. ABD, Kanada ve Avustralya'da Kızılderililerin yerli olmalarına rağmen sonradan yerleşen beyaz ırktan yüzyıllardır ayrımcılık görmüştür. Örneğin Kanada'nın tarihi gelişmeleri üç farklı ulusal grup federasyonlarının oluşumunu kapsamaktadır (İngiliz, Fransız ve Aborijin). Aslında Québécois ve Aborijin toplumların Kanada siyasi toplumuna katılımı istem dışıydı. Kızılderililerin toprakları Fransız işgalcilerin ellerine geçmiştir, bunlar da sonra İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Québécois için ayrılma ihtimali gerçek iken ABD bu federasyondan vazgeçmektense, devletin sınırların içerisinde federasyonun terimlerini yeniden müzakere etmek ve bölgenin otonomisini artırma yönünde karar vermiştir.⁴¹

İrkçılık, yerlilere karşı veya göçebe milletlere karşı da gelişebilir. Gelişen dünyada göç etmek bir suç değil, doğal bir olaydır ve ulus oluşturma sürecini desteklemektedir. Fakat yerlilerin haklarına saygı duyulmadığı sürece bir soruna dönüşebilir. ABD'de yüzyıllardır ırkçılık ve önyargı gören siyah nüfusedir. Köle olarak veya büyük güçlerin yönetimine geçen ve Afrika kıtasından göç eden veya kıtaya yerleşen siyah nüfus bugünlerde bile kendi yaşam, giyim tarzıyla kimlik tartışmalarında yer almaktadır. Konuyla ilgili Yücel Öztürk'ün yorumları şöyledir:

"Kimlik kavramına yönelik ilk tanımlamayı yapan John Locke (1632-1704), kimliği; hatırlama, idrak ve şuurluluk hali olarak tanımlamıştır. Bu yaklaşıma göre; insanların düşünme, kendilerini ifade etme ve geliştirme biçimlerinin asli ve değişmez karakteri olarak tanımlanmıştır. Locke'un kimlik konusundaki bu yaklaşımı, kendi çağdaşları tarafından kabul görmüş, kendisinden hemen sonra gelen Batılı düşünürlerin çoğu da bu yaklaşımı benimsemiştir. Leibnitz (1646-

³⁹ Rich Norman, **Great Power Diplomacy**, Nationalism 1814-1914, New York, 1992, s. 30.

⁴⁰ H.Birsen Örs, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasi İdeolojiler**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2007, s. xv.

⁴¹ Will Kymlicka, **Multicultural Citizenship**, A liberal Theory of Minority Rights, Oxford, 1995, s. 12.

1716), Kant (1724-1804) ve Kierkegaard (1813-1855) kimliği genelde Locke ile aynı paralelde yorumlanmışlardır”⁴²

Kimlik kavramı, belirli konuları ele alırken ya da belirli olayları değerlendirirken, açıklayıcılık noktasında önemli perspektifler sunabilmektedir. Örneğin; İngiltere Hayes’te yaşayan Siyah gençler Amerika Harlem’de yaşayan Siyah gençlerin giyim ve davranış tarzlarını birbirine benzemesi tuhaf bir durum olarak gözükse de bunu, kimlik ekseninde açıklama imkânı bulmaktadır.⁴³ Kökeni Afrika’ya dayanan ortak Siyah kimliği gençleri bu açılardan birbirlerine yaklaştırmaktadır. Bu kültürel ve etnik yakınlık, dünyanın farklı coğrafyalarında yaşayan Siyahlar arasında ortak iletişim ağlarının kurulmasını da sağlamaktadır.⁴⁴ Konuyla ilgili Mehmet Anık şunları belirtmiştir:

“Kamu tarafından eşit vatandaşlar olarak tam tanınma iki saygı biçimi gerektirebilir. (1) Cins, ırk ya da etnik köken göz önüne alınmaksızın her bireyin eşsiz kimliğine saygı (2) kadınları, Asyalı-Amerikalıları, Afrikalı-Amerikalıları, Yerli Amerikalıları ABD’deki birçok başka grubu da içeren dezavantajlı grupların üyeleri tarafından özellikle değer verilen ya da onlarla ilişkilendiren etkinliklere, uygulamalara ve dünya görüşlerine saygı.”⁴⁵

Benzer tartışmalar sadece ABD ve Kanada’da değil Balkan bölgesinde de yerleşim ve kültür konularında yer almaktadır. Peki, tartışmaların sebepleri nedir? Balkanlar dediğimizde dünya çapında akla gelen ilk ülke Yunanistan’dır. Fakat Balkanların tarihi bir ülkeden daha geniştir, ortadan kaybolan yönetimler, iç içe yaşaya milletler, birbirlerinin dillerini öğrenip kullanmışlar, birbirlerinden kültürel unsurlar alıp vermişler ve bugüne kadar taşımışlardır. Bugünlerdeki tartışma, bu kültürün sahiplenilmesi ve siyaset tarafından kullanılmasından dolayı ortaya çıkmaktadır. Balkanların tarihinin ve kültürünün ele geçirilmesi ekonomik, ticari ve toprak büyümesiyle sonuçlanacaktır. Bu hedefi gerçekleştirmek için Rusya’nın

⁴² Mehmet Anık, **Kimlik ve Çok kültürcülük Sosyolojisi**, İstanbul, 2012, s. 21; Yücel Öztürk, “Tarih ve Kimlik”, Sakarya Üniversitesi, **Akademik İncelemeler Dergisi**, cilt: 2 sayı: 1, Sakarya2007, s. 5.

⁴³ Harlem ve Hayes’te oturan gençler, kendilerini Zulu kavmine özgü tarzlara sokmayı tercih etmektedirler [Paul Giroy, “Birleşik Krallık Bayrağında Siyaha Yer Yok”, **Sosyoloji: Başlangıç Okumaları**, (ed.) Anthony Giddens, çev. Gürseli Altaylar, İstanbul: Say Yay., s. 277.]

⁴⁴ Anık, 2012, s. 21.

⁴⁵ Amy Gutmann, Giriş Bölümü, **Çok kültürcülük Tanıma Politikası**, Cem Akaş (ed.), İstanbul, 2010, s. 30.

desteğiyle Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan, Makedonya ve Yunanistan gibi Hristiyan veya Hristiyan çoğunluk olan ülkelerde farklı politikalar uygulamaktadır.

Bu arada, Avrupa ve Rusya, iki nedenle Balkanlara hükmetmek istemektedir. Bunlardan birincisi birleşmiş ve düzenli bir Avrupa oluşturmak, ikicisi ise Balkan diasporasını kullanmak ve egemenliği altında almaktır.⁴⁶ Rusya'nın Balkanlar'da etkili olması ve doğalgaz fiyatlarını kullanarak Avrupa ülkelerini susturması ABD'yi rahatsız etmektedir. Kosova ve Bosna savaşı gibi durumlarda ABD, NATO askeri unsurlarını yerleştirerek Rusya'nın sınırlarını çizmekle meşguldür.

“Balkanlar, Batı ve Orta Avrupa ile Ortadoğu arasında bir köprü durumunda olan, geçmişten günümüze göç, ulaşım ve ticaret yollarının geçiş güzergâhında bulunan önemli bir yarımadadır. Karadeniz ve Ege Denizi ile birlikte orta ve doğu Akdeniz'i kontrol edebilen coğrafi konumu nedeni ile stratejik bir öneme sahip olan Balkanlar, Doğu bloğunun çökmesinden sonra değer kazanan Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının dünya pazarlarına taşınmasında ciddi bir rol verilmesi düşünülen bölgelerden biridir.”⁴⁷

diyerek Çelik Bilgin, Balkanları çok güzel bir şekilde tanımlamıştır. Batı, Balkanları ve Arnavutluk'u egzotik Doğu'ya açılan bir kapı olarak, Doğu ise onları sadece kendilerinin Batı'sı olarak görmüştür. Bu iki dünyanın kesişim noktasında bulunan Arnavutluk, kendilerinin belirleyici özlerini koruyarak her ikisiyle de ilişki içinde bulunmuşlardır. Bu durum ise dini, bölgesel, ırksal, ulusal veya genetik, hangisi olursa olsun, her farklılığın bir tehlike değil de, ancak gerçek bir değer olduğu kanaatinin oluşmasına neden olmuştur.⁴⁸

Diğer taraftan da Balkanlar'ın zengin tarihi dikkat çekmektedir. Oradaki yaşayan halkların kökleri de ilginçtir. Edwin E. Jacques The Albanians (Arnavutlar) kitabında şöyle bahsetmiştir: “*Balkanlar'ın antik tarihi arkeolojik bilimi kullanarak açıklanabilir.*”⁴⁹ Nuray Bozboru'nun konuyla ilgili sözleri şöyledir: “Söz konusu ulusçu hareketlerin gelişimi ile devlet arasındaki ilişki incelendiğinde ulusçu

⁴⁶ Melady, 2013, s. 15.

⁴⁷ Çelik Bilgin, **Balkanlarda “Arnavut Sorunu”**, Detaylı bilgi için, Bkz <http://kisi.deu.edu.tr/bilgin.celik/Makale%201.html> (Erişim 6.11.2015); Osman Metin Öztürk, Türk Dış Politikasında Balkanlar, Balkan Diplomasi, Ankara 2001, s. 3.

⁴⁸ **Musliman Community of Albania**, “Religion and Nation”, 2012,

⁴⁹ Edwin E. Jacques, **The Albanians: An Ethnic History from Prehistoric Times to the Present**, McFarland & Company, Inc ., Publishers, Jefferson North Carolina 28640, 1995.

hareketin gelişiminde rol oynayan dil, din ve coğrafya gibi faktörlerin önemi ile hareketin siyasal, toplumsal, kültürel ve sembolik-mitsel boyutları daha anlaşılır olacaktır.”⁵⁰

“Tarihsel olarak, Balkanlar Avrupa’da bir patlama noktası olmuştur. Burası Romalıların Orta Doğu’ya ve Türklerin Avrupa’ya açıldıkları yoldur. Birinci Dünya Savaşı Balkanlarda başlamıştır. Her bir Fatih arkasında birbirinden nefret eden birer ulus ve birer din bırakmıştır. Her bir grup diğerine karşı katliam boyutlarına varan bir husumet içinde olmuştur ve bu katliamlar her zaman için sanki dün olmuş gibi hatırlanmıştır. Burası bir affet ve unut bölgesi değildir.”

diyerek Balkanların tarihini yorumlayan George Friedman, sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Bunun ötesinde, Yugoslavya’daki savaş tek bir fenomen değildir. Bu yalnızca ilk yarıktır – bu yarığın kuzeye doğru uzantısı kuzey Afganistan ve Pakistan’ı saran sıradağlar olan Hindukuş’a kadar gitmektedir. Yugoslavya’nın dağılması ile başlayan ve Sovyetler Birliği’nin çökmesiyle devam eden daha büyük bir deprem için bir başlangıçtır İslamcı Deprem.”⁵¹

Yugoslavya; bölünmüş topluluklar, bölünmüş aileler ve bölen köprülerden oluşan bir bölgedir.⁵² Köprülerden toplumların birleşmesi için yararlanılmaktadır, fakat bugün XXI. yüzyılda etnik temellerde bölen rolü oynamaktadır. Arnavutları Sırplarla veya Müslüman Boşnak ve Hırvatlarla bölen köprüler oluşmuştur. Arnavut milletleri bile aralarında bölünmüş durumdadır. 100 sene önce Sırbistan’a birleşmiş Kosova’nın tarihi silinmiştir ve bu bölgenin Antik çağdan şimdiye kadar Sırbistan’a bağlı olduğu vurgulanmıştır. Fakat Slav milletlerinin en Antik döneminin VI. yüzyılda milattan sonra başladığını unutmamalıyız. ABD konsolosu T. P. Malady izlenimi şudur ki; Arnavut-karşıtı önyargı hala devam etmektedir. Arnavut-Müslüman kültürü ile Batı Avrupa arasındaki kültürel uçurum, Arnavutları uygun

⁵⁰ Nuray Bozbora, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçulu’nun Gelişimi**, İstanbul 1997, s 15.

⁵¹ George Friedman, **Gelecek 100 Yıllık 21.Yüzyıl için Öngörüler**, Pegasus Yay, İstanbul, 2012, s 57-59.

⁵² Teoman Alili, **Yugoslavya Dersleri**, Kaynak Yayınları 2010, Kaynak Yayınları, s. 16.

görmemiş (hala da görmeyen) çeşitli kültürel görüntülerin oluşmasıyla sonuçlanmıştır⁵³. Arnavutluk kendi eski topraklarıyla bölünmüş bir haldedir.

Geçekten de Balkanlara yapılan Avrupa tarzı milliyetçilik ithalatı, farklı etnik ve dini gruplar tarafından iskân edilmiş heterojen imparatorluk alanlarını, homojen ulusal bir vatana dönüştürmeyi ve böylece “istenmeyen” azınlıkların etnik-temizliğe uğratılmasını gerekli kıldı. Balkanların bu şekilde Avrupalılaştırılması sonucunda, bölgedeki Müslüman yüzdesi son 150 yıl içinde yüzde 43’den yüzde 12’ye düşmüştür. Balkanlar’daki sekiz milyon Müslüman’dan bazıları bugün Bosna, Arnavutluk ve Kosova gibi bağımsız devletlerde yaşıyor olmasına rağmen; Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya ve Sırbistan’da yaşayan Müslüman azınlıklar halen ayrımcılık politikaları ve zulüm ile karşılaşmaktadırlar.⁵⁴ Maria Torodova’nın dile getirdiği gibi: ” ‘Balkanizm’ hareketi ve ‘Balkanlaşma’ yalnızca büyük ve yaşayabilir siyasal birimlerin parçalanmasını ifade etmekle kalmayıp kabileciliğe, geriliğe, ilkelik ve barbarlığa dönüşle aynı anlama gelmektedir.”⁵⁵

Karadağ’da, Kosova’da ve Makedonya’daki Arnavutların nüfus sayıları olduğundan daha az gösterilmektedir. Mısır’a kadar kendi azınlıklarının yerleşimini ve benzer bayrağını dünyaya gösteren Yunanistan, antik çağlardan beri komşusu olan Arnavutluk’tan azınlıklar kalmadığını savunmaktadır. Var olan Arnavut göçmenlerin 1990 yılından sonra yer alan göç dalgasıyla geldiklerini vurgulamaktadır. Antik çağların Balkan yarımadasında oluşmuş devletleri, silinmiş kültürü ve tarihi olan azınlıklar kabul edilmemektedir. Bölgenin sadece Roma ve Bizans dönemi vurgulanmaktadır. Bu politikaları destekleyen Yunanistan, Ortodoks kiliseyi ve dini kullanarak Arnavutluk’un ve Makedonya’nın hem topraklarının hem de bu bölgelerin nüfusunun eski Yunan Atina ulus şehrinin bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Arnavut nüfusun % 48’si yurt dışında var olması, toprakları komşu ülkelerin arasında bölünmüş olması ve Arnavutluk’un 50 yıl komünizm dolayısı ile kapalı olması bilgi kirliliğine yol açmıştır. Bilgi kirliliği, birbirine destek veren akraba veya dost olan

⁵³ T. P. Melady, **Albania: a Nation of Unique İnter-Religious Tolerance and steadfast aspirations for EU İntegration**, 2013, s 15.

⁵⁴ Ozkan Behlül, **The historic Europeanisation of the Balkans has resulted in the development of a renewed political landscape**, 12 Ekim 2011. Detaylı Bilgi için Bkz, <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/10/201110510272565485.html> (Erişim 15 Eylül 2014).

⁵⁵ Torodova Maria, **Balkanlar’ı Tahayyül Etmek**, İstanbul, 2010, s. 17.

milletlerin birbirine düşman olmasına sebep olmuştur. Almanya'da Arnavut ve Yunanlar dostlar iken, Makedonya'da zor dönemlerde birbirlerinin evlerini koruyor iken ve Yunanistan'da yüzyıllardır iç içe yaşıyor iken Osmanlı ve Yugoslavya devletlerinin dağılmasıyla tüm dengeler bozulmuştur. Irkçılık bu değerleri yıkmaktadır ve Balkanları tartışma bölgesi olarak tanıtmaktadır.

1.3. Tezin Temel Argümanları

Azınlık hakları ve çoğunluk arasında yer alan tartışmalar artmaktadır ve bu konuya siyasi, toprak, göç, dil hakları, ulusal semboller ve eğitim eklenmektedir. Soğuk savaştan sonra bu tartışmaların artması en dikkat çeken konudur, çünkü bu sorunların çözebilmesi kolay değildir. Doğu, gelişmekte olan veya Üçüncü Dünya ülkelerinde demokratik kurumların oluşturulmasıyla uğraşılıyor iken Batı'da göçmen ve yerli nüfusun hakları ve kültürel azınlıkları oluşmuştur. Tezde, bu konuların daha genel incelenmesi hedeflenmiştir.

Hristiyanların çoğunlukta olduğu Avrupa'da az sayıda Müslüman ülkeler vardır. Bu ülkelerden biri Arnavutluk'tur. Teröre karşı savaşan ve Müslüman ülkelere karşı önyargılı davranan Avrupa, dinlere karşı uyumlu ve laik bir devletin içinde farklı dinlerin bir arada var olmasını hep şüpheyle karşılamıştır. Aslında Arnavutluk'un dinlere karşı saygı ve hoşgörüsü hep göze çarpmıştır, hatta bazı yazarlar tarafından dinlere karşı gösterilen saygının gerçek olup olmadığı tartışılmıştır. Peki, Arnavutluk başarılı bir çokkültürlü tecrübeye sahip midir? Bugüne kadar başarılı çokkültürlü tecrübesini nasıl koruyabilmiştir?

Arnavutluk'un Çokkültürlülüğün gelişmesinde birçok sebepler ve argümanlar savunulmaktadır. İlk başta coğrafyası sayesinde Arnavutluk dağlı bir ülkedir ve halk putperest kültüründen etkilenmiştir. Putperest inancına, farklı yönetimlere bağlı olan dinler de yüzyılların geçişiyle, büyük çatışmaların ardından bir arada var olmaya alışmıştır. Var olan hoşgörünün başka bir sebebi de Arnavut kültürünün azınlıklara veya yabancı kültürlerle karşı saygısıdır. Bu argüman, Antik çağdan beri yabancı yazarların veya Balkanlar bölgesinde seyahat edenlerin yazdıkları kroniklere dayanılarak savunulmuştur. Başka bir argümana göre Balkanlar bölgesinde,

Arnavutluk'un etrafındaki güçlerin işgal ve asimilasyon baskısı, halkı birleşmiştir ve vatanseverliği artırmıştır. Bu konuda Osmanlı döneminin farklı dinlerin bir arada var olmasını engellemediğini vurgulamalıyız. Kardeşliğe ve saygıya dayanan bir kültür yabancı devletlerin baskısına direnç göstermiştir. Son yüzyılların Balkanları ve Küçük Asya'yı alt üst eden Komünist sistemi milletleri dinden uzaklaştırarak hoşgörüyü sabitlemiştir ve çokkültürlü yapısına destek olmuştur. Kesinlikle bu argümanlar birbirlerini destekler ve çok kültürlülüğü güçlendirir ve kesinlikle tek başına sonuca varamazlardı. Fakat farklılığa karşı saygı besleyen Arnavut kültürün dışında bir yorgunluk hissedilmektedir. Hristiyan komşu ülkelerin baskısı derin bir yorgunluk ortamı yaratmıştır ve Arnavut halkın önceliği ekonomik ve siyasi krizler olmuştur. Aslında Arnavut halk, zorluklar yüzünden yıpranmıştır ve farklı değerleri bir arada yaşamayı öğrenmiştir. Tarih boyunca komşu ülkelerle büyük sorun ve çatışmaların arasında kalan bu halk, huzurlu ve hoş bir hayat yaşamaya çalışmıştır ve huzur arayan bu bölgenin kardeşliğini birleştirmiştir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde azınlıklara özel haklar verilmemiştir, çünkü üyeleri bireysel haklara sahiptir. Beynamede bu konu ile ilgili değişiklikler yapılırsa başka sorunlara zemin yaratacaktır. Batı gelişmiş Avrupa'da göçmenler, kültürel ve dini farklılıklar konusunda bir sürü reformlar yer almaktadır. Örneğin 1991 yılında Avrupa'da Güven ve İşbirliği Konferansında⁵⁶ Ulusal Azınlıkların Hakları konusunda beyan kabul edilmiş ve 1993 yılında Yüksek Komisyon oluşturulmuştur. 1992 yılında azınlıklara dil desteğini beyan etmiştir.⁵⁷ 1993 yılında Birleşmiş Milletler tarafından Ulusal, Etnik, Dini ve Dil Hakları tartışılmıştır.⁵⁸ Doğu Avrupa ülkelerinde çatışmaları engelleme niyetiyle yapılan değişikliklere rağmen, kabullenilmiş beyannameler çelişkilidir. Aslında verilmiş kararlar adaletin gerektirdiği eylemleri gerçekleştirmek için değil saldırgan azınlıkları hırsını gidermek için yer almıştır. Bu çatışmalar Hristiyan ve Müslüman ülkelerin arasında yer almaktadır. Yeni liberaller Avrupa'da yaşayan Müslümanlar ve terör adına İslam'ı kullanan radikallerin arasındaki farkını incelemektedir.

⁵⁶ OSCE, "Conference on Security and Co-operation in Europe", (Çevrimiçi), <http://www.osce.org/>, Erişim 10.10.2016.

⁵⁷ [Human Rights Quarterly Volume 18, Number 1, February 1996](#), s. 190-205.

⁵⁸ **Facilitating Conflict Transformation:** "Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania", 1993-2001, s. 5, (Çevrimiçi) http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2008/603/pdf/34_CORE_Working_Paper_8.pdf, (Erişim 06.10.2016)

Birleşmiş Milletlerin Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Sözleşmesi, sadece geçici ve düzeltici özellikleri olan olumlu eylemleri ve programları desteklemektedir. Devleti ve etnik yapıyı bölmektense durumun düzeltilmesinin ve farklılıklara karşı hoşgörüsü olan bir toplum oluşmasına taraftardır.⁵⁹ Batı Avrupa ülkelerinde bu projelerin gerçekleşmesi hedefinde bulunmaktadır fakat Arnavutluk'ta Yunanistan ve Sırbistan'ın uyguladığı yayılma politikalarıyla azınlıklara karşı bu hoşgörü tehlikeye atılmaktadır. Medyanın desteğiyle İslam'ın terörü ön plana çıkarılarak Balkanların Müslüman milletlerine engel oluşturulmaktadır. Arnavut analist Fatos Lubonja'nın sözlerine göre Arnavutluk'a karşı tehlike İslam değildir, aslında halkın inancı artarsa etik değerlerin ve toplum düzeninin artacağını savunmaktadır.⁶⁰

1.4. Tezin analiz yöntemleri

Bu tez üç bölümden oluşmaktadır: Çokkültürlülük teorisini açıklayan birinci bölüm; liberalizm, din, Avrupa'da yerleşen Müslüman nüfusun durumu ve haklarının açıklandığı ikinci bölüm; Arnavutluk'un sistem değişiminden sonra demokrasiye ve liberalizme doğru atılmış adımlar ve ilerlemeler; değişimler konusunda başarılı ve başarısız sonuçların analiz edileceği üçüncü bölüm. Sonuç bölümünde ise Avrupa Birliğine girecek aday Arnavutluk'un duruşu ve etkilenmesi analiz edilecektir. Yapılan röportajlar tezin bütün bölümlerinde yer alacaktır.

Tezde yer alan röportajlar dini grupların temsilcileri, milletvekilleri, analistler ve farklı alanlardan entelektüel kişilerin röportajları olacaktır, örneğin tarihçi, arkeolog, üniversite profesörü, vs. Dini grupların Müslüman, Katolik, Protestan, Mormon kilisesi temsilcilerinin açıklamaları dile getirilecektir. Ortodoks kilisesi iki gruptan oluşmaktadır: Yunan başpiskoposun destekçileri ve diğer taraftan Arnavut halkının desteklediği ve Yunan başpiskoposun kabullenmediği Makedon Arnavut Papas Nikolla Marku. Arnavut meclisinde yer alan siyasetçiler ve milletvekillerin mülakatları yapılmıştır. Üçüncü grupta çokkültürlülük politikalarının sonuçlarına

⁵⁹ **Birleşmiş Milletler**, "İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi", Ankara, 2010, s. 5-6; Kymlicka, 1995, s. 5-6.

⁶⁰ Fatos Lubonja (Analist, Hümanist), Mülakat, 15 Aralık 2015.

katlanan ve farklı dini gruplardan olacaktır. Böylece çokkültürlülüğe farklı bakış açılarından yaklaşılacaktır. Röportaj yapılmasında geleneksel yöntem kullanılmıştır. Kişilerle görüşülüp sorular sorulmuş ve tezi zenginleştirebilmek için bazı soruların daha derin analizi rica edilmiştir. Sonuçları güçlendirmek için Survey Monkey internet sitesinde röportajın sorularının kısa ve şıklı hali gösterilmiştir. 40 kişiyle röportaj yapılmıştır. Hepsine aynı sorular sorulmuştur. Röportaj yapılan kişiler aşağıda listelenmiştir.

Milletvekilleri

1. Genc Ruli (Siyasetçi, Demokrat Partisi milletvekili) 16 Aralık 2015
2. Ben Blushi (Siyasetçi, Sosyalist Partisi Milletvekili, Yazar) 17 Mart 2014
3. Skender Gjinushi (Siyasetçi, Sosyal Demokrat Partisi Lideri) 20 Mart 2014
4. Arta Dade (Siyasetçi, Sosyalist Partisi Milletvekili) 17 Aralık 2015
5. Rexhep Meidani (Sosyalist Partisi Milletvekili, Röportaj) 17 Aralık 2015.

Bürokratlar (policy advisors)

6. Neritan Ceka (Diplomat, Arkeolog) 25 Mayıs 2016
7. Müzeyen Müftari (İnsan Hakları Akademik Danışmanı, Londra) 25 Haziran 2016
8. Abaz Hado, Belediye Başkan Yardımcısı, Çam Derneği Başkanı, Röportaj, 8 Haziran 2016.

Akademisyenler

9. Pellumb Xhufi (Tarihçi) 16 Mart 2014
10. Kristo Frasheri (Tarihçi) 7 Ağustos 2013
11. Ferid Duka (Tarihçi) 13 Mart 2014
12. Zyhdi Dervishi (Sosyolog) 17 Mart 2016
13. Anisa Trifoni (Dures Üniversitesi) 24 Haziran 2016
14. Margarita (Profesör, Tiran Üniversitesi) 12 Eylül 2017

Dini Kurumların Temsilcileri

15. Ylli Gura, (Tiran Müftüsü, Müslüman Konseyi Başkanı) 8 Ağustos 2013
16. Mgr. George Frenco (Piskopos Yardımcısı, Tiran-Dures) 5 Ağustos 2013

17. Nikolla Marku (Ortodoks Arnavut Kilisesi Papazı) 14 Mart 2014
18. Mikeli, (Bektaşî Şeyhi) 15 Mart 2014
19. Edmond Brahimaj (Bektaşî Şeyhi) j 20 Mart 2014
20. Akil Pano, (Protestan Papazı), 6 Ağustos 2014
21. Thoma Dhima (Ortodoks Kilisesi Temsilcisi) 16 Mart 2014
22. Haxhi Selim Muça (Müslüman Toplumü Müftüsü) 6 Ağustos 2013
23. Anton Merdani (Ortodoks Kilisesi Papazı) 10 Mart 2014
24. Elder Penrod (Mormon Kilisesi Temsilcisi) 15 Mart 2014

Dİğerleri

25. Artan Shabani (Güzel Sanatlar Akademisi Müdürü) 19 Mart 2014
26. Andi Bushati, Gazeteci, 24 Aralık 2016
27. Sulejman Balltezai (Halk Eğitim Merkezi Müdürü) 17 Mart 2014
28. Djana Çuli (Yazar) 14 Aralık 2015
29. Fatos Lubonja (Analist, Hümanist) 15 Aralık 2015
30. Mustafa Nano (Analist) 12 Aralık 2015
31. Olsi Jazexhi (Tarihçi, Analist) 10 Ekim 2016
32. Andi Bushati (Gazeteci)15 Aralık 2016
33. Liza (Ekonomist) 30 Haziran 2016
34. Elvira (İlahiyat Eğitimcisi) 20 Eylül 2016
35. Roza (Doktor) 21 Nisan 2016
36. Ermal Baja (İktisatçı) 22 Eylül 2016
37. Ermal Bega (Oryantalist) 12 Temmuz 2016
38. Alda (Öğretmen) 8 Ekim 2016
39. Fatime Selimaj (İktisatçı) 30 Haziran 2016
40. Migena Balla (Avukat, Sunucu) 30 Haziran 2016

Bölüm 2’de çokkültürlülüğe genel bakış ve gelişmiş teoriler analiz edilecektir. Bu bölümün ilk kısımda çokkültürlülüğün teorik analizi ve ikinci kısmın genelinde Balkanların ve özellikle Soğuk savaştan sonra Arnavutluk’taki durumun analizi yapılacaktır. Bölüm 2’de çokkültürlülük teorisini, başlangıcını, farklı tanıtları, kişilik haklarından başlayarak farklı grupların temsilciliğine kadar

anlatılmasıyla yapılacaktır. Analizinde çokkültürlülüğün başarılı ve başarısız konuları dile getirilecektir. Dünya çapında bu teoriler ile ilgili yer alan olaylar ve tartışmalardan bahsedilecektir. Aslında Çokkültürlülük teorisi liberal toplumlarda farklı grupların tecrübeleri sayesinde gelişmiştir ve bu teoriler yüzyıllardır süren gelişimleri yansıtmaktadır. Birliği ve ortaklığı bozan “çeşitlilik” İspanya, Birleşik Krallık, İskandinavya ve Eski Yugoslavya devletinin dağılmasıyla ulusal azınlıklar ve cumhuriyetler ortaya çıkarmıştır.

Üçüncü Bölümde Arnavutluk’un kendi toplumunda ikinci Dünya Savaşından önce ve sonra yerleşmiş azınlıklardan bahsedilecektir. 3. Bölüm incelemesinde 2 şık içermektedir: a) Yasal ve politika çerçevesi b) Azınlık gruplar hakkında yer alan araştırmalar ve analizler tartışılacaktır. Öncelikle tarihi arka planı ve devamında bugünkü toplumda tarihi gelişmelerden gelen sonuçlar. Farklı sistem ve dönemlerde ve siyasal çerçevede yapılan hukuki düzenlemeler analiz edilecektir. Avrupa’nın çoğu ülkesinde devletin dinden ayrılması, öne çıkan grupların tartışma süreci sonucunda oluşmaktadır. Kültürel, dini haklar ve bu konular ile ilgili öne çıkan tartışmalar bugünkü Arnavutluk ülkesinin çokkültürlü geleceği içinde çok önemli bir rol almaktadır:

- Özel temsil hakları (Azınlık grupların parlamentoda, resmi kurumlarda olan temsiliyeti ve din, dil, kültürel hakları içermektedir)
- Etnik Haklar (bazı gruplara verilmiş finansal destek, hukuki destek ve takip ettikleri politikaları içermektedir)

1998-1999 yılında Kosova savaşı çıkmıştır ve bu olay Balkan ülkelerinin genelinde ve özellikle Yunanistan ve Sırbistan ülkelerinde Büyük Arnavutluk oluşumunun korkusunu yaratmıştır. Diğer Avrupa ülkelerindeki gibi 11 Eylül’den sonra Arnavutluk’ta da Müslüman dinine ve terörizme karşı önyargı gelişmiştir. Doğu Avrupa’nın Müslüman ülkelerinden kişisel iradeyle Suriye yardımına katılmıştır. Bu katılım olumsuz yorumlara ve Doğu Avrupa ülkelerinin bir daha kötüleştiiren imajına yol açmıştır. Doğu’da savaşta olan Müslüman ülkeleri ve Suriye savaşına katılan Arnavut gençleri uzun süre en çok tartışılmış konulardan biri olmuştur.⁶¹ Yine de

⁶¹ **Gazeta Ekspress**, “Xhihadistet Shqiptare shojne ne Siri bashke me familjet e tyre” (Arnavut cihadistleri aileleriyle Suriye’ye yerleşmektedir), 19 Mart 2014. Ayrıntı bilgi için Bkz,

Ortodoks Papas Nikolla Marku savaşan gençlerin kararlarına saygı duymaktadır ve kendisi daha çok Arnavutluk'un zararına dini kullanan komşu ũkelere tedbirli olmalarını önermektedir.⁶² Sonuçta Yunanistan "Megaloidea" yeniden Bizans topraklarını oluşturmaya çalışmaktadır ve Sırbistan Yugoslavya topraklarını kaybettiğini hala kabullenmiş değildir.

Bölüm 4'te Arnavutluk'ta çokkültürlü siyasetin güncel durumunun analizi yapılacaktır. Çokkültürlü toplumun değişim ve problemlerine değinilecektir. Siyasi güçlerin ve toplumun attığı adımlar ve bu sorunlara getirdiğı çözümler anlatılacaktır. Bu çözümlerin başarılı olup olmadığı ve entelektüellerin veya halkın genelinde nasıl değerlendirildiğı analiz edilecektir.

<http://www.gazetaexpress.com/lajme/xhihadistet-shqiptare-shkojne-ne-siri-bashke-me-familjet-e-tyre-3925/?archive=1>, (Erişim: 10.10.2016).

⁶² Nikolla Marku (Ortodoks Arnavut Kilisesi Papazı), Mülakat, 14 Mart 2014.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE: ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK TECRÜBELERİ

2.1. Çokkültürcülük

Etnik farkındalığın siyasal ve yasal uyumunu sağlayan, yaygın bir şekilde “çokkültürlülük” adını alan fikirler, demokratik yurttaşlık⁶³, etnik ve ırksal hiyerarşinin yerini alması için Batı’da bir araç olarak meydana gelmiştir. Siyasi liderler çokkültürlülüğün başarısız olduğuna ve sonunun yaklaştığına yönelik beyanlar vermektedir ve bu yönde bazı somut deliller ortaya sürerler. Bu popüler anlatımlar birtakım sorunları meydana getirir; bu sorunlar şu şekilde sıralanabilir: Çokkültürlülük üzerine yapılan deneylerin yanlış nitelenmesi ve bazılarının yarıda kesilmesi. Böylelikle sadece çokkültürlülüğün gerçek zorluklarının ve sorunlarının değil aynı zamanda problemlerinin de çözüm bulması olumsuz etkileniyor.⁶⁴

Çokkültürcülük teorisini geliştiren filozof Will Kymlicka, “Çokkültürlü Yurttaşlık”⁶⁵ kitabında çoğu ülkelerin çokkültürlü olduğunu açıklıyor. Dünyada 184 bağımsız devlet, kullanılan 600 dil grubu ve 5000 etnik grup vardır. Çok az ülkede vatandaşlar aynı dilli konuştukları etnik gruba aittir. Bu farklılıklar bölücü sorunlara sebep olur. Azınlıklar ve çoğunluklar, dil veya bölgesel otonomi, siyasi temsilcilik, eğitim programı, toprak şikâyeti, göçmenlik, yerleşme politikaları, hatta milli semboller üzerinde fikir ayrılığına düşerler. Soğuk savaştan sonra etno-kültürel çatışmalar dünyadaki siyasi şiddetin yaygın bir örneğini oluşturmaktadır ve herhangi bir azalma eğilimi görülmemektedir.⁶⁶ Günümüzde çokkültürcülük tartışmalarında öne çıkan Kanada, Avustralya, Amerika ve İsveç gibi Batılı devletler

⁶³ Demokratik yurttaşlığın (vatandaşlık) anlamı: Eşit ve adaletli davranmaktır ve demokratik olmaktır.

⁶⁴ Will Kymlicka, **Multiculturalism Success, Failure and Future**, Transatlantic Council on Migration, A Project of Migration Policy Institute, Queen’s University, 2012 s. 1.

⁶⁵ Birkaç istisna dışında, yeryüzünde artık çokuluslu, çoketnikli, çokkültürlü, çokdilli olmayan ülke bulmak zordur. Bu çokluklar teklife evrilmek şöyle dursun, artan küreselleşme, yeniden yapılanma ve göçlerle birlikte daha bir iç içe geçerek örgütlü toplumların karşısına yeni taleplerle dikiliyorlar. Sadece ulusal azınlıklar değil her tür dinsel, dilsel, kültürel, cinsel, etnik grup varlığını koruma, sürdürme ve geliştirme imkânını aramaktadır ve bu durum "özgürlük söylemi" açısından doğaldır.

⁶⁶ Kymlicka, 1995, s. 1.

incelendiklerinde, gelişim, göç, etnik yapı, refah seviyesi, toprak, yerleşim, stratejik pozisyon konularında birbirlerine benzedikleri söylenebilir.⁶⁷

Toplumların uyum içerisinde yaşayabilmesi için farklılıkların tanınması ve onlara hoşgörüle davranılması zorunludur. Mehmet Anık konuyla ilgili şunları ifade etmektedir:

“Kişinin gerek kendini gerekse de ötekileri tanıma ve tanımlama değil, tanınma aracı olan kimlik, önce algılama ve akabinde bir inşa sürecini kapsar. Bu süreç içerisinde kimlik sadece tanıma ve tanımlama değil, tanınma aracına da dönüşür. Birey bu süreçte kendi kimliğini inşa ederken, içinde yaşadığı toplumun değer yapısından da etkilenir. Bireysel kimlik ile başlayan inşa süreci, grup kimliği, etnik kimlik, ulusal kimlik, medeniyet kimliği gibi farklı kimlik türlerini içererek devam eder.”⁶⁸

Bu yüzden Arnavut Oryantalist Eral Bega, çoğunluk’un azınlıklara karşı daha insafli davranması gerektiğine inanmaktadır. Avrupa ülkelerinde eksik olan hoşgörünün Arnavut Müslüanlarda görüldüğünü savunmaktadır.⁶⁹

“Tanı(n)mamak veya yanlış tanı(n)mak, bir kimseyi yanlış, çarpılmış ve aşağı konuma itilmiş bir varoluş tarzı içine hapsetmek suretiyle zarar verebilir, bir baskı biçimi olabilir.” Taylor’un bu savının temelinde ise, “bireysel sahicilik” (individual authenticity) yatmaktadır. Taylor’un deyişiyle, on sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren değişmekte olan bir “bireyselleşmiş kimlikten, bana özgü olan ve benim kendi içimde keşfettiğim bir kimlikten” söz edebilmekteyiz. Taylor’ın görüşüne göre:

“Kişinin kendi iç dünyasındaki ahlaki hesaplaşmasının bir ürünü olan bu bireysel kimlik, tek başına bireyin “monolojik” olarak değil, başkalarıyla “diyalojik” olarak oluşturduğu, dinamik, sürekli yeniden kurulan ve değişme potansiyeli içeren bir oluşumdur. Çoğulculuk, bu diyalojik ve dinamik bireysel kimlik oluşturma sürecinin önünü açacak biçimde, kültürel farklılıkların siyasal tanı(n)masına imkân vermek anlamındadır.”⁷⁰

⁶⁷ Anık, 2012, s. 122.

⁶⁸ Anık, 2012, s. 9.

⁶⁹ Eral Bega (Oryantalist), Mülakat, 12 Temmuz 2016.

⁷⁰ Taylor, 2010, s. 13-14.

Arnavut Oryantalist Ermal Bega Avrupa, Akdeniz veya Arnavutluk'ta organize edilmiş faaliyetlere katılmıştır ve kendini "evde" gibi hissetmiştir. Birçok Hristiyanla dostluk kurduğunu ve dünyanın tek bir dindar grup için yaratılmadığını düşünerek içindeki hoşgörü hissini daha çok güçlendiğini belirtmiştir.⁷¹

Farklılıkları ve onlardan yaratılan sorunları manevi açıdan savunabilmek ve onlara siyasi olarak cevap bulabilmek bugünkü demokrasilerin en büyük yükümlülüğü sayılır. Doğu Avrupa'da ve Üçüncü Dünya Ülkelerinde de liberal demokratik kurumların kuruluşu girişiminde bulunmaktadır fakat bu girişimler şiddetli milliyetçi guruplar tarafından engellenmektedir. Batı'daki göçmenlerin, yerli halkın ve diğer kültürel halkların hakları üzerindeki istikrarsız anlaşmazlıklar, kafalarda yıllardır yönetilen siyasi hayatın ne denli doğru olduğu hakkında bazı soru işaretleri oluşturmaktadır.

AFP, Fransız Basın Ajansı muhabiri, Gerald de Hemptinne, Lahey Mahkemesinde, Hollanda toplumunda yakın zamanda olan değişiklikleri şu sözlerle tanımlamaktadır: "Çoğu insan kendi başarılarıyla gurur duymaktadır, örneğin eşcinsel evliliği, fuhuş ve acısız ölümün yasallaştırması, ayrıca gittikçe açık görüşlülüğünün olumlu olduğu kadar olumsuz tarafları da görünmektedir"⁷². Burada sözü edilen olumsuzluk bir eşcinsel gördüğümüzde veya fuhuşla karşı karşıya kaldığımızda hissettiğimiz duygunun kötü yönde olmaması hatta bunu yapanlara karşı önyargısız bakmak, fakat bir Müslümanla karşılaştığımızda hislerimizin negatif yönde ve önyargılı olmasıdır. Bir diğer ifade ile Hollanda gibi kozmopolit ve farklılıklara hoşgörüsü üst düzey olan demokrasilerde bile Batılı olmayan göçmenlerle, özellikle Müslüman olanlarla muhatap olmada zorluklar yaşanmaktadır.⁷³ Müslümanlara eğitim, iş hakları verilmemektedir ve özellikle kapalı kadınlar en büyük eleştirilerle karşılaşmaktadır. Liberalizm adı altında "din baskısından" kurtarma ve "dini sorumluluktan" uzaklaştırma politikaları uygulanmaktadır ve insanlar moda dünyasına yönlendirilmektedir.⁷⁴

⁷¹ Ermal Bega (Oryantalist), Mülakat, 12 Temmuz 2016.

⁷² Gerald De Hemptinne, "Between Tolerance and 'no limits', The Duch Search for Values", **Agence France Presse** (January 20) 2003.

⁷³ Edip Asaf Bekaroğlu, **The Duch, the Un-Duch and the Semi-Duch: The Politics of Multiculturalism and Muslim Minorities in the Netherlands**, Department of Political Science, Bilkent University, Ankara 2010, s. 1.

⁷⁴ Müzeyen Müftari (İnsan Hakları Akademik Danışmanı, Londra), Mülakat, 25 Haziran 2016

“İlk kez Avrupa’da ortaya çıkan ve amacı; etnik, kültürel ve dilsel farklılıkları bir potada eriterek ortak bir tarih, dil ve kültüre dayalı bir ulus yaratmak olan ulus-devlet projesi, bugün ciddi bir meydan okumayla karşı karşıyadır. Bazen “çokkültürlülük” bazen de “çokkültürcülük” olarak adlandırılan bu meydan okuma, özü itibariyle toplumda her türlü tekdüzelik, birlik ve ortaklığı bozan “çeşitlilik” olgusuna vurgu yapmaktadır.”

diyerek Will Kymlicka Avrupa’daki durumun analizini yapmıştır. Kymlicka sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Nitelikleri farklı olmakla birlikte Avrupa’da çeşitlilik olgusu en az üç kaynaktan beslenmektedir. İlk kaynak, geçmişi Avrupa’daki toplumların tarihi kadar eski olan ve halen de önemli oranda varlığını devam ettiren yerli azınlıklardır. Çoğunlukla “ulusal azınlıklar” olarak adlandırılan bu grupların yansıttığı kültürel çeşitlilik, daha önce öz-yönetimli ve belli bir toprak parçası üzerinde yoğunlaşmış kültürlerin geniş bir devlet çatısı altına sokulmasından doğmaktadır.”⁷⁵.

Bu konuyu destekler biçimde olan Kadir Canatan’ın sözleri ise şöyledir:

“İspanya’da Basklar ve Katalanlar, Birleşik Krallık ’ta Kuzey İrlandalılar, Hollanda’da Frizler, İskandinav ülkelerinde Laplar bu tip azınlıkların örneklerini oluşturmaktadır. Eski Sovyetler Birliği ve Yugoslavya’nın dağılması ve bu topraklar üzerinde yeni devletlerin kurulmasıyla bu tip azınlıklara yenileri eklenmiştir. Sözelimi Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni cumhuriyetlerde Rus azınlıklar, Yugoslavya federasyonundan ayrılan cumhuriyetlerde Sırp azınlıklar, Litvanya’da Polonyalı azınlıklar, Azerbaycan’da Ermeni azınlıklar, Slovakya’da Macar azınlıklar ve Makedonya’da Arnavut azınlıklar bu şekilde ortaya çıkmışlardır.”⁷⁶

Canatan sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Avrupa ülkelerindeki çeşitliliği, doğal olarak ulusal azınlıklar ve göçmenlerle sınırlamak doğru değildir. Avrupa, Reformlardan bu yana dini bakımdan büyük bir çeşitlilik sergilemektedir. Bu sayede Avrupa, daha önce kendi içinde mevcut olmadığı için yüz yüze ilişki kuramadığı İslam, Hinduizm, Budizm ve benzer dinlerle yüz yüze ilişkiler kurmaya ve bir arada yaşamaya başlamıştır.”⁷⁷

⁷⁵ Kymlicka, 1995, s. 38.

⁷⁶ Kadir Canatan, “Avrupa Toplumlarında Çokkültürcülük: Sosyolojik bir Yaklaşım”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Balıkesir Üniversitesi, Sosyolojik Bölümü, Volume 2/6, 2009, s. 80-81.

⁷⁷ ibid, s. 81-82.

Komünizm döneminde dinden uzaklaşan bölgeler bile dinle manevi bağlarını tamamen koparmamıştır. Örneğin Arnavutluk'ta aileler çocukları kült objelere yönlendirmektedir.⁷⁸

Avrupa'da Müslümanların tarihi aynı zamanda krizlerin de tarihidir. Bu bir ölçüde liberal demokrasinin de krizidir. Gerçekten de son zamanlarda liberal demokrasilerde, farklılıklara tahammülün, ifade özgürlüğünün ve dini özgürlüğün sınırları Müslümanların Avrupa'daki varlıkları üzerinden tartışılmaktadır. Dahası, 11 Mart 2004'teki Madrid bombalamaları, Theo van Gogh'un 2 Kasım 2004'te Amsterdam'da öldürülmesi ve 7 Temmuz 2005 tarihli Londra bombalamalarının ardından birçok analist, gözlemci, entelektüel ve kamuoyu oluşturan kimseler tarafından sadece çokkültürcülüğün sonu ilan edilmemiş, ayrıca bombalamalardan ve cinayetten de kısmen çokkültürcülük sorumlu tutulmuştur. Çokkültürcülüğü direk olarak suçlamayanlar bile bir gözden geçirme ihtiyacından söz etmiştir ve terimin zaman zaman “asimilasyon” ile eş anlamlı olarak kullanılan “entegrasyon” ile yer değiştirmesi gerektiğini söylemişlerdir.⁷⁹ Aslında dinden uzaklaşma konusunda en büyük “baskı” veya “asimilasyon” Komünizm sisteminde olmuştur. Bugünlerde Arnavutluk'ta en büyük sorun Komünizm sisteminden gelen ateist zihniyettir. Farklı dinlerin mensupları başka dinlere karşı ateistlerden daha saygılıdır.⁸⁰

Hiç şüphesiz potansiyel olarak problem kategorisinde görülen, toplumun çoğunluğunca dışlanan veya çeşitli boyutlarda ayrımcılığa maruz kalan bir şahıs, dolaylı veya direkt olarak bunun sonuçlarının tesiri altında kalır. Günlük hayatımızda bunun gibi sayısız örnekle karşılaşabiliriz. Örneğin bu gibi kişiler, iş sahibi olamaz çünkü işverenlerce alt kategoriden kabul edilmektedir. Bazı toplumların üyeleri sevmedikleri azınlıklara karşı veya farklı gruplardan olan şahıslara çeşitli yollarla tacizde bulunabilir ve zaman zaman onları toplu taşımalarda ve herhangi diğer ortamlarda rahatsız etmektedir. Hatta durum daha vahim noktalara ulaşabilir, örneğin günümüzde bazı polis memurları bu kişileri potansiyel suçlu olarak görmektedir ve kabahati olmadığı halde kötü bir şekilde yargılamakta veya azarlamaktadır. Başka bir örnek olarak da okul öğretmenlerinin tavırlarına değinebiliriz; göçmen çocuklarına

⁷⁸ Ermal Bega (Oryantalist), Mülakat, 12 Temmuz 2016.

⁷⁹ Bekaroğlu, 2010, s. v.

⁸⁰ Roza (Doktor), Mülakat, 21 Nisan 2016.

daha küçük yaşta potansiyeli olmayan öğrenci gibi bakılmaktadır ve onlara gereğince ilgi gösterilmemektedir ve de çocuklar daha düşük kaliteli okullara gönderilmektedir. Daha feci olan bir örnek ise, bu göçmen statüsünde görülen kişilerin birtakım ülkelere girmeleri engellenmektedir.⁸¹

Kimlik konusuna Mehmet Anık şöyle değinmiştir: “Kimlik insanın var olmasıyla birlikte ortaya çıkan bir olgu olmakla birlikte, özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra pek çok tartışmanın merkezinde yer alan halini almıştır.”⁸² Anık sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Kapıları açan da kapatan da kimliktir. Kimlik konusunda farklı öğeleri ön planda tutup değişik tasnifler yapmak mümkündür. Örneğin sadece siyasal öğeleri göz önünde bulundurup, siyasi kimlik; sadece kültürel öğeleri göz önünde bulundurup kültürel kimlik, dinsel öğeleri göz önünde bulundurup dini kimlik tasnifleri yapmak mümkündür.”⁸³

Bunlar arasında dinsel kimlik çokkültürcülük teorisyenleri tarafından en az tartışılan konudur. Taylor’un tanınmasını tartıştığı kimlikler, genelde kolektif toplumsal kimlikler adını verebileceklerimizdir: Din, cinsiyet, etnik köken, “ırk”, cinsellik. Bu liste bir dereceye kadar heterojendir; bu tür kolektif kimlikler taşıyıcıları için başka, diğerleri için başka şekillerde önemlidir. Örneğin din, tüm diğerlerinden farklı olarak öğretiyeye bağlılık ya da ibadete sadakat gerektirir. Cinsiyet ve cinsellik, diğerlerine karşın, cinsel bedenden kaynaklanır; her ikisi de farklı zaman ve yerlerde farklı biçimde yaşanır.⁸⁴ Taylor konuyla ilgili olarak sözlerine şöyle devam etmiştir:

“ Durkheim’e göre modern toplumlarda, bireyin sınırsız olduğu ileri sürülen istekleri ile toplumun düzen ihtiyacı arasında sürekli bir çatışma hali olacaktır. Toplumda düzensizliğin önüne geçmek için bireylerin bu yöndeki isteklerinin kontrol altına alınması gerektiği fikri ileri sürülmüştür. Durkheim, bu kontrolün sağlanması noktasında, toplumsal değerlerin ve dinin önemli işlevler yerine getirdiğini düşünür. Örneğin dinin, kişinin sahip oldukları ile yetinmesini sağladığını (kanaatkârlık) ve toplumsal dayanışmayı güçlendirdiğini ileri sürer, Durkheim, bu amaçla bir ahlak kodunun oluşturulması gerektiğini savunur.”⁸⁵

⁸¹ Bekaroğlu, 2010, s. 7.

⁸² Anık, 2012, s. 10.

⁸³ İbid, s. 9.

⁸⁴ K. Anthony Appiah, “Kimlik Sahicilik, Hayatta kalma”, **Çokkültürcülük Tanınma Politikası**, İstanbul 2010, s. 163.

⁸⁵ Anık, 2012, s. 24.

İnsanlara özgür ve eşit vatandaşlar olarak davranmanın gerekleri hakkında daha fazla soru sorulması gerekir. Liberal demokratik devletler, çoğunluk ya da “kitle” kültürlerinin karışmasına karşı, dezavantajlı gruplara kültürlerini korumada yardım etmekte yükümlüdür. Kültürel özgürlüğün her bireyi içine alacak biçimde – siyasal açıdan tanınması yolundaki bu gereklilik, bireyler tarafından değerli bulunan kültürleri ve kültürel bağlamları, bu bireylerin temel hakları arasında sayan evrenselcilikle de uyumludur.⁸⁶

Değerli bulunan çeşitli kültürlerin “içerikleri ”ne bakar bakmaz sorunlarla karşılaşırız. Liberal demokratik bir toplum, örneğin etnik köken ya da ırkçı üstünlük tutumlarıyla diğerlerine karşı düşmanca davranan kültürlere saygı duymalı mıdır? Duymalıdır denirse, bu sefer etnik ya da ırkçı üstünlüğe dayalı bir kültüre duyulan saygı, tüm insanlara eşit davranma ilkesiyle nasıl bağdaştırılacaktır? Liberal bir demokrasi, dezavantajlı gruplar arasındaki birçok insan tarafından çok değer verilse de, bu tür “üstünlük yanlısı” kültürlere saygı duymuyor ve duyması gerekmiyorsa, özgül kültürlerin siyasal açıdan tanınması yolundaki geçerli talepleri üzerindeki ahlaksal sınırlar tam olarak nelerdir?⁸⁷

Batı entellektüelleri ve politikacıları arasında en yeni ve en popüler yaklaşım “yeni liberalizm”dir. İlk defa Paul Berman (2004) tarafından Politik İslam’a karşı “zihinsel bir savaş” olarak formüle edilmiş ve Gordon Brown tarafından kültürel tesirin “yumuşak gücü” kullanılarak savaşılan “Müslüman aşırıcılığına karşı yeni bir soğuk savaş” olarak yeniden tanımlamıştır⁸⁸. Yeni Liberaller, Avrupa’da yaşayan sıradan Müslümanların inancı olan İslam ile tehlikeli ve şiddet içeren bir ideoloji olan Politik İslam arasındaki farkı gözetmektedirler. “Medeniyetler içerisindeki uyumsuzlukları” bir başka deyişle Müslümanlar içerisindeki aşırıcılar ile ılımlılar arasındaki farkı vurgulamaktadırlar ve ılımlı olanlara yatırım yapmaktadırlar.⁸⁹

“Klasik sosyolojideki yaklaşımların dışında, kimliğin doğrudan konu edinildiği ilk çalışmalarda, bu kavramın kişiliğin gelişimi ile özdeşleştirildiği ve

⁸⁶ Amy Gutmann, Giriş, **Çokkültürcülük Tanınma Politikası**, İstanbul 2010, s. 27.

⁸⁷ İbid, s. 27.

⁸⁸ George Jones, “Terrorism Fight is Our Cold War, Says Brown”, **Telegraph**, 3 July 2007.

⁸⁹ Bekaroğlu, 2010, s. 9; Arun Kundani, “Islamism and the Roots of Liberal Rage, Race & Class”, **SAGE Journals**, Vol 50, Issue 2, 2008, s. 40-68.

kimliğin toplumsal boyutunun geri plana itildiği görülmektedir. Bununla birlikte bu çalışmalar içerisinde, Erik Erikson'un (sonraki çalışmalarda da önemli bir yeri olan) "kimlik krizi" kavramını geliştirmiş olması önemlidir."⁹⁰

diyerek Mehmet Anık kimlik konusundaki analizine devam etmektedir. Taylor, Jean Jacques Rousseau ve taraftarları, "kamuca tanınma yolundaki gereksinimi insan eşitliğini kimliğe dönüştürerek karşılama" gibi dâhice bir girişimin getirdiği sorunlara dikkat çekmektedir.⁹¹ Liberal demokrasi böylelikle olanaklarımızı zenginleştirmektedir; yalnızca kendisi için değil yaşamın ve öğrenmenin niteliğini zenginleştirdiği için çeşitliliğin değerini öğretmektedir. Çeşitliliğin liberal demokratik savunması, özgülcü olmaktan çok evrenselci bir görüşten yararlanmaktadır.⁹²

Taylor'un çözümlemesine dayanan Walzer, tek bir evrenselci bakış açısının değil de, liberal demokrasileri farklı siyasal yönlere çeken iki bakış açısının bulunabileceğini ileri sürmektedir. Daha doğrusu genel olarak insanların eşitliğine inanan ve liberal demokratik toplumlarda eksik biçimde kurumlaşmış, tek bir evrenselci ilke vardır: "Bütün insanlara özgür ve eşit varlıklar olarak davranılır." Ama bu ilkenin mantıklı görünen ve tarihte etkili olmuş iki yorumu vardır. Birinci bakış açısı, çoğulcu bir toplumun üyesi olan vatandaşların taşıdığı farklı ve çoğu zaman çatışan düşünceler arasında siyasal tarafsızlığı gerektirir. Bu bakış açısının örneği, kiliseyle devletin ayrılması yolundaki Amerikan doktrinidir; burada devlet bütün vatandaşlarının dinsel özgürlüklerini korumakla kalmaz, kendi kurumlarının herhangi birinin özgül dinsel bir gelenekle özdeşleşmesinden olabildiğince kaçınır.⁹³ Benzer şekilde, Papaz Nikolla Marku, Arnavut Ortodoks kilisesinin siyasal oyunlara karışmadığı için Doğu Ortodoks kilisesinden farklı olduğunu dile getirmektedir⁹⁴. Evrenselci olan ikinci liberal demokratik bakış açısı, kamu siyasallarının sonuçları, ya da gerekçelendirilmeleri için tarafsızlıkla ısrar etmez; daha çok, kamu kurumlarının, özgül kültürel değerlerin gelişimine üç şarta bağlı olarak yardım etmesine izin verir. Bu şartlar: (1) Tüm vatandaşların konuşma, düşünme, din ve örgütlenme kararları dâhil temel hakları korunmalıdır. (2) Hiç kimse, kamu

⁹⁰ Anık, 2012, s. 10-11.

⁹¹ Gutman, 2010, s. 28.

⁹² İbid, s. 32.

⁹³ İbid, s. 32.

⁹⁴ Nikolla Marku (Ortodoks Arnavut Kilisesi Papazı), Mülakat, 14 Mart 2014.

kurumlarınca temsil edilen kültürel değerleri kabul etmesi için yönlendirilemez (elbette zorlanamaz da). (3) Kültürel seçimleri yapan kamu görevlileri ve kurumları, yalnızca ilke açısından değil, uygulamada da demokratik olarak denetlenebilir olmalıdır. Bu bakış açısının paradigması, ABD’de tarafsızlık gerektirmekten uzak olan eğitim siyaseti, vicdan özgürlüğü ve kilise – devlet ayrılığı gibi temel haklara tecavüz etmedikleri sürece, yerel toplulukları ve okulları kısmen özgül kültürel imgelerini oluşturmaya yöreklendirir.⁹⁵

Öte yandan liberal demokrasinin dinle alakalı hoşnutsuzluğu Avrupa’daki olumsuz Müslüman imajının en önemli sebebidir. Müslüman kimliği genel bir dini kimlik olarak düşünüldüğünden, bütün Müslümanların dindar olduğu düşünülmekte, özel alanlardaki dini yasaklayan liberal şartlara, görünüşe bakılırsa, kamusal alanda artarak kendini göstermeye başlayan Müslümanlar tarafından karşı çıkılmaktadır.⁹⁶

Çokkültürcülük politikalarının sorgulanması Avrupa’daki Müslüman varlığı ile birlikte ilerlemektedir. Başka bir deyişle, Avrupa’daki Müslüman varlığı birçok Avrupalıyı çokkültürcülüğü ve muhtemelen liberal demokrasinin ana prensiplerini dahi sorgulayacak şekilde cezbetmektedir. Öyle ki, Avrupa’daki Müslüman varlığındaki artışın neden olduğu tartışmalar liberal demokrasilerdeki dini ve kültürel toleransların sınırları hakkında büyük bir anlaşmayı ortaya çıkarmaktadır.⁹⁷ Bu konuda Recep Meidani, Arnavutluk’un AB’ye ve NATO’ya katılmasını olumlu yorumlamaktadır. AB’ye ve NATO’ya giriş ve entegrasyonun, hem kişisel hem de toplu faydalar getireceğine inanılmaktadır.⁹⁸

2.2. Dünyada Çokkültürcülük ve Azınlıklar

“Batı örneği dikkate alındığında, çokkültürcülük etkisinin yıkıcı bir nitelik taşıdığını imparatorluklardaki merkezi baskının, dünyadaki farklı kültürel topluluklar üzerinde yakından hissedildiğini söylemek mümkündür. Gerek XI. ve XIII. Yüzyıllar arasındaki haçlı seferleri, gerekse de coğrafi keşifleri takiben giriştiği büyük kolonyal hareketler esnasında Batı’nın, Batı dışı

⁹⁵ Gutmann, 2010, s. 32-33.

⁹⁶ Bekaroğlu, 2010, s. 13.

⁹⁷ İbid, s. 13.

⁹⁸ Rexhep Meidani (Sosyalist Partisi Milletvekili), Mülakat, 17.12.2015.

toplumlar karşısında sergilediği tavır, kendinden alt kimliğe sahip topluluklar olarak gördüğü bu kesimleri şiddet yoluyla kendine boyun eğdirmek şeklinde olmuştur.”⁹⁹

diyerek Mehmet Anık çökkültürçülüğün etkilerine vurgu yapmıştır. A. Şafak Balı¹⁰⁰, farklı medeniyetler ve kültürler arasındaki ilk büyük etkileşimin sömürgecilik dönemi ile başladığını öne sürmektedir. Bağlı ve Özensel¹⁰¹ de bundan hareketle çokkültürlülüğün bir kavram olarak sömürgecilik faaliyetlerinin ürünü olduğunu belirtmektedirler. Bu yaklaşımlara karşılık sömürgecilik döneminden önce de farklı kültürlerin birbirleriyle karşılaştıklarını söylemek gerekir. Ticaret bu karşılaşmayı sağlayan en önemli unsurlardan biriydi. Ayrıca kültürel karşılaşma bağlamında İber yarımadasındaki Endülüs (711-1492) egemenliğinde yaşanan örnek de zikredilmeye değerdir. Endülüs örneğinde kültürel farklılıklar zenginlik olarak kabul edilmiş, Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler barış içerisinde bir arada yaşamıştır. Bu durumun önemli göstergelerinden biri, Sefarad (İspanya) Yahudilerinin kültürel açıdan altın çağlarını, Endülüs egemenliği altında yaşamış olmalarıdır.¹⁰² Akbar S. Ahmed İslam Tarihi'nin yazılması gerektiğini vurgulamaktadır, çünkü İslam'ın tehlikeli bir derecede yanlış anlaşıldığına inanmaktadır.¹⁰³ Öfke ve nefret dolu Müslüman toplumlarında önemli âlimlerin ve peryamberlerin mesajı olan “her kezle barış” kaybolma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Ahmed'in bakış açısına göre Kalifat dönemi ve İspanya'daki Fas rönesansı, gelecek yıllar için başarı ve hoşgörü için bir örnek olarak görülmüştür.¹⁰⁴ Bugün özellikle Müslümanlar ve Yahudiler arasında çatışma konusu olan Kudüs'ü de kolonileşme öncesindeki kültürel karşılaşma örneklerinden biri olarak zikretmek mümkündür.¹⁰⁵

Doğu tarihi incelendiğinde, Batı sömürgeciliği deneyimine kadar, etnik kimliklerin genellikle ayrımcılık konusu yapılmadığı görülmektedir. Batılı devletler,

⁹⁹ Anık, 2012, s. 80-81.

¹⁰⁰ Ali Şafak Balı, **Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet: “Öteki” ile Barış İçinde Yaşamak**, Konya, 2001, s. 188-189.

¹⁰¹ Bağlı, Özensel, **Çokkültürlü Vatandaşlık: Kanadalı Türklerin Aidiyet Çabaları ve Diğer Yapıları**, Konya, 2005, s. 37.

¹⁰² Anık, 2012, s. 81.

¹⁰³ Akbar S. Ahmed, **Discovering İslam: Making Sense of Muslim History and Society**, London and New York, 2002, s. ix, Ayrıntılı bilgi için Bkz,

https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=eXGBAgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=Andalusia+muslim+history&ots=rbrWHFaUB&sig=HaSHfpZ5dJ81XIIkYOAoiGsCw&redir_esc=y#v=onepage&q=Andalusia%20muslim%20history&f=false, Erişim 11, 07, 2017.

¹⁰⁴ İbid, s. xv.

¹⁰⁵ İbid, s. 81.

kolonilerini terk ederken bu devletlerdeki egemenliklerini devam ettirmek için genellikle etnik çatışmaları körükleyen bir politika izlemişlerdir. Afrika örneği dikkate alındığında ise, bağımsızlık verilen ülkelerin sınırları adeta cetvelle çizilmiş, etnik açıdan farklı unsurların aynı sınırlar içerisinde bırakılması ile de sonradan ortaya çıkacak çatışmalara zemin hazırlanmıştır. Örnek olarak Güney Afrika, Burundi ve Ruanda gösterilebilir.¹⁰⁶

Kültürel çoğulculuk konusunda tarihteki en başarılı örneklerden biri olarak, Osmanlı Devleti'ndeki uygulamalar gösterilebilir. Osmanlı Devleti, sömürgeci özellikleriyle ön plana çıkan öteki imparatorluklardan ayrılan, farklılıkları baskı altına almayan, aksine onlara yaşam imkânı tanıyan bir devlet geleneği oluşturmuştur. Çokkültürcülük tartışmalarının önemli isimlerinden Kanadalı siyaset felsefecisi Will Kymlicka'nın¹⁰⁷ da belirttiği gibi: "Osmanlı Devleti'nde insancıl, grup farklılıklarına karşı hoşgörülü ve oldukça istikrarlı bir örnek sistem sergilenmiştir."¹⁰⁸ Dinlere karşı sergilediği hoşgörü halkın uyum içerisinde yaşama temelini oluşturmuştur. Karen Barkey'in sözlerine göre birçok farklı halkın imparatorlukla bütünleşmesini tartışırken, sınır ve çeşitlilik kavramları imparatorluğun karmaşıklığının vurgulanması; bunun yanı sıra sınırların eklenmesini, çeşitliliğin korunmasını belirleyen koşullar ile zorunlulukların altının çizilmesi açısından temel önemde kavramlar olarak belirlemektedir.¹⁰⁹ Bugünlerde dine karşı hoşgörüden söz edilebilir mi? Arnavut analisti Fatos Lubonja, bugünlerde özellikle medya tarafından İslam'a karşı yanlış bilgilendirme yapıldığını dile getirmektedir. İslam'ın şiddeti değil, barışı ve insanlar arasındaki ahengi savunduğunu vurgulamaktadır.¹¹⁰

Dini özgürlükler söz konusu olduğunda liberal bir devlet bireylere sadece mevcut inançlarını sürdürme özgürlüğü vermez. Aynı zamanda inançlarına yeni taraftarlar araştırmalarına (dinini yaymaya izin verilir), ya da mezheplerinin öğretilerini sorgulamaya (aykırı düşünceye izin verilir), ya da inançlarından tamamen

¹⁰⁶ ibid, s. 86.

¹⁰⁷ Kymlicka, 1995, s. 240.

¹⁰⁸ Anık, 2012, s. 80.

¹⁰⁹ Karen Barkey, **Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar**, Bir Karşılaştırmalı Tarih Perspektifi, 2. Baskı, (Çev) Ebru Kılıç, İstanbul, 2011, s. 33

¹¹⁰ Fatos Lubonja (Analist, Hümanist), Mülakat, 15 Aralık 2015.

vazgeçip yeni bir inanca veya ateistliğe yönelmelerine (din değiştirmeye izin verilir) de müsaade eder. İslam'ın tek tanrılı inançlara dini bir hüküm olarak bir hoşgörüsü bulunmaktadır. Böylece Hıristiyanlar ve Yahudiler barış içinde ibadet etme şansı bulmuşlardır. Fakat dinini yayma, aykırı düşünce ve din değiştirme genel olarak yasaklanmıştır. Örneğin Osmanlı İmparatorluğunu'nun 'millet sistemi' için bu doğru idi. Aslında bazı İslam devletleri, insan hakları evrensel beyannamesinde garanti edilen inanç özgürlüğünün din değiştirme özgürlüğünü kapsamaması gerektiğini dile getirmişlerdir¹¹¹.

Benzer şekilde, Pagan Döneminde başlayan, Osmanlı Devleti zamanında var olan Arnavutluk'ta dine karşı olan hoşgörü bugüne kadar devam etmektedir. Örneğin, Ali Paşa'nın askerleri Müslümanlık, Hıristiyanlık (Katolik ve Ortodoks), Bektaşilik ve karışık dinlere mensuptu. Dindarların ibadetlerini yerine getirmesi amacıyla bazı bölgelerde aynı bina hem kilise hem cami olarak kullanılmıştır.¹¹² Hoşgörünün kesinlikle halk arasında önemli olduğunu inanılır, fakat bugünlerde sadece hoşgörü değil, dini konularda tarafsızlığın da çok yaygın olduğunu fark edilmektedir.¹¹³

Dünya genelinde birçok ülke çokulusludur. Sınırları daha önceden var olanların işgal ettiği toprakları içermesi ve sıklıkla, evvelce kendi kendini yönetmiş kültürler olması bakımından bu böyledir. Eski Komünist bloğundaki¹¹⁴ ve Üçüncü Dünya'daki¹¹⁵ çoğu ülke için bu geçerlidir.¹¹⁶ Çin'in Uygurlara ve Tibet'e yönelik siyasi ve kültürel baskısı, Pakistan'da yıllardır kanlı eylemlere konu olan Sünni-Şii çatışmaları, Hindistan'da yaşanan Müslüman nüfus üzerindeki baskılar, Irak'ta farklı etnik, dini ve kültürel gruplar arasındaki çekişmeler, Sudan'da Darfur bölgesi ekseninde Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki mücadele, Lübnan'da kimliksel

¹¹¹ Natan Lerner, **Group Rights and Discrimination in International Law** (Martinus Nijhoff, Dordrecht), 1991, s. 79-80.

¹¹² **Musliman Community of Albania**, "Religion and Nation", 2012.

¹¹³ Liza (Ekonomist), Mülakat, 30 Haziran 2016.

¹¹⁴ June Dreyer, **China's Forty Millions: Minority Nationality and National Integration in the People's Republic of China** (Harvard University Press, Cambridge, Mass), 1979; Walker Connor, **The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy** (Princeton University Press, Princeton Nj) 1984.

¹¹⁵ Donal Rothchild and Victor Olorunsola (eds.), **State versus Ethnic Claims: African Policy Dilemmas**, Westview Press, Boulder, Col., 1983; Alemante Selassie, "Ethnic Identity and Constitutional Design for Africa", **Stanford Journal of International Law**, 1993, 29/1: 1-56.; Basil Davidson, **The Black Man's Burden: Africa and the Course of the Nation State**, Times Books, New York, 1992.

¹¹⁶ Kymlicka, 1995, s. 13.

açından farklı aidiyetlere mensup gruplar arasındaki siyasi ve silahlı mücadeleler gibi daha pek çok gelişme dikkate alındığında, kültürel kabul sorununun, dünyanın Batı dışında kalan coğrafyasında da önemli bir problem olduğu ortaya çıkmaktadır. Bütün bu gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda çokkültürcülüğün sosyal bilimlerde güncelliğini uzun süre koruyacağını ve giderek daha da önem kazanan bir konu haline alacağını söylemek mümkündür.¹¹⁷ Batı açısından konunun bir diğer önemi de, bahsi geçen 1945 sonrasındaki kıta dışından gelen göç dalgasından bağımsız olarak, kıta içi savaşlar ve göçler nedeniyle etnik açıdan farklılık arz eden çeşitli unsurların ulus-devletler içindeki varlığı ve bu farklılıklardan kaynaklanan çeşitli sorunlardır. Özerklik verdiği İskoçya ve Galler gibi etnik kimliği farklı ulusları da bünyesinde barındıran Protestan İngiltere'nin Katolik İrlandalılarla yaşadığı çatışmalar; İspanya'nın ayrılık yanlısı Basklarla yaşadığı sorunlar; çoğunlukla Fransız kökenlerin yaşadığı Quebec eyaleti ile Kanada hükümetinin yaşadığı problemler; ABD, Kanada ve Avustralya'daki yerli unsurların (aborijinal grupların) konumunun ne olacağı hakkındaki tartışmalar; Avrupa'daki çoğu devlet içerisinde komşu devletlerle etnik bağları olan unsurların varlığı¹¹⁸, bu durumun bilinen örneklerini oluşturmaktadır.¹¹⁹

Günümüzde çokkültürcülük tartışmalarında öne çıkan Kanada, Avustralya, ABD ve İsveç gibi Batılı devletler incelendiklerinde, bu ülkelerin belli noktalarda ortak özellikler taşıdıklarını söylemek mümkündür:

- Endüstriyel açıdan oldukça gelişmiş ülkeler olmaları,
- Nüfus bağlamında yaşlılık sorunuyla karşı karşıya olmaları,
- Uluslararası göçlerin yoğun olduğu ülkeler olmaları,
- Etnik açıdan pek çok çeşitlilik barındırıyor olmaları,
- Etnolojik ve sosyolojik açıdan bakıldığında, heterojen bir yapı arz ediyor olmalarından ötürü ortak kökenden öte, ortak kadere vurgu yapmaları,
- Dünyanın öteki ülkelerine kıyasla sosyal refah seviyesinin oldukça yüksek olduğu ülkeler olmaları,

¹¹⁷ Anık, 2012, s. 83.

¹¹⁸ Polonya'daki Alman kökenliler ile Romanya'daki Macar kökenli vatandaşlar bu duruma örnek gösterilebilir.

¹¹⁹ Anık, 2012, s. 85-86.

- Sahip oldukları nüfustan daha fazlasını barındırabilecek, geniş bir toprak parçasına sahip olmaları,
- Fiziki coğrafya açısından, dünyanın önemli bir kısımdan yalıtılmış olmaları ve uzun süre çekişme içerisinde oldukları komşularının olmaması
- İç sorunlarının çözümünde Fransa ve Almanya gibi ülkelerle kıyasladığında, kültürel haklar konusunda göreceli olarak daha cesur denilebilecek kararlar almaları.¹²⁰

Çokkültürcülüğü benimsemiş olsa dahi bir ülkedeki uygulamaların tamamı çokkültürcü anlayış bağlamında aynı seviyede olmayabilir. Örneğin çokkültürcü anlayışa uygun hukuksal düzenlemeler yapılmış olabilir, ancak bu düzenlemelerin uygulamalarında aksaklıklar olabilir veya eğitim alanında çokkültürcülüğe uygun bir programın benimsenip, bunun uygulanmasına karşın, istihdam olanaklarından eşit faydalanma veya siyasal katılıma açıklık konusunda sorunlar olabilir. Bu duruma Amerika'yı örnek göstermek mümkündür. Resmi düzeyde çokkültürcülüğü benimsediğini deklare etmese de 1970'li yıllarda Amerika'da özellikle eğitim konusunda çokkültürcü anlayışa uygun açılımlar yapılmış, ancak kültürel, etnik veya dinsel kimliklere dayalı farklılıkların reelde temsili noktasında ya da bunların siyasal katılım olanakları açısından ise, Amerika'nın (çok-kültürcü anlayış bağlamında) arzu edilir seviyede olduğunu söylemek mümkün değildir.¹²¹ Örneğin ABD'de Amerikalı Kızılderili, Porto Rikolu, Meksikalılar (Chicanos), yerli Hawaili, Guamlı Chamorros, ve başka Pasifik adalı nüfusundan milli azınlıklar bulunmaktadır. Bu gruplar ABD'ye istemsiz olarak eklenmiştir, fethedilmiştir veya sömürgeleştirilmiştir. Kendi devletlerine yerleştirilmiş olabilirlerdi.¹²²

Kanada, ABD ve Avustralya gibi ülkelerdeki yerli azınlıkların konumları ve bu eksenlerdeki hakların tanınmasına dair tartışmalar, II. Dünya Savaşı sonrasında gerek Batı dışı dünyadan, gerekse de Doğu Avrupa'dan Batı Avrupa'ya ve Amerika kıtasına yönelik uluslararası göçlerin artması, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin etkisiyle sınırların eski belirleyiciliğinin azalması ve artan kültürel

¹²⁰ İbid, s.122.

¹²¹ Anık, 2012, s. 77.

¹²² Kymlicka, 1995, s. 12.

etkileşimler, dünyanın *küresel köy* olarak nitelendirildiği bir dönemde ulus-devletin varlığının tartışmaya açılması ve ulus-devletin sahip olduğu klasik vatandaşlık anlayışının, yaşam pratiklerini içeren kültürel aidiyetlere kapalı, türdeş bir yaklaşım içerdiği eleştirilerinin artması, içinde pek çok etnik yapı barındıran SSCB'nin çöküşü sonrasında 1990'lı yıllarda Doğu Avrupa ülkelerinde milliyetçilik akımlarının yükselişi ve bunlardan kaynaklanan çatışmalar dikkate alındığında, gerek siyaset gerekse de bilim çevresinde neden çokkültürcülük üzerinde bu denli durulduğu anlaşılır olmaktadır.¹²³

2.3. Toplumsal Kültür ve Özgürlük

Bu bölümde demokrasilerin, ulusal azınlıklar ve etnik grupların ihtiyaçlarına cevap vermek için kullandığı bazı önemli yöntemler ele alınacaktır. Kanada'nın evrensel bireysel haklar ile gruplara-özel 'topluluk haklarını birleştirme konusunda eşsiz olduğunu söylemek oldukça yanıltıcı olur. Bu tarz bir birleşim Avrupa, Asya ve Afrika'da bulunan birçok federal sistemde mevcuttur. En az üç çeşit gruplara-özel haklar mevcuttur, bunlar: (1) özerklik hakları; (2) polietnik haklar ve (3) özel temsil hakları.¹²⁴ Bu bağlamda Taylor şunları söylemiştir: "Çağdaş anayasalar, varlıklarını çağdaş doğal hukuktaki bir görüşe borçludurlar: Buna göre yurttaşlar, özgür ve eşit ortaklardan oluşan bir yasal topluluk meydana getirmek üzere kendi istekleriyle bir araya gelirler."¹²⁵

Yetersiz temsiliyet sadece etik, ulusal ve ırki azınlıklara özel bir problem değildir. Kadınlar ve engelli insanlar da ekonomik olarak dezavantajlıdır ve yetersiz temsil edilmişlerdir. Arnavut yazarı Djana Çuli, kadınların ve gençlerin siyasette katılması için projeler oluştuğuna çok memnundur. Arnavut kadınlarının kurumlar ve uzman kişiler tarafından desteklenmesinin olumlu sonuçlara varabileceğine inanmaktadır.¹²⁶ Sonuç olarak, Avrupa demokrasileri genelinde, seçim ve yasama sistemleri, nüfusun çeşitliliğini yansıtmada yetersiz kalması dolayısıyla, belli insan grupları 'temsil edilmeyen' yapılar olarak görülmektedir. Bu

¹²³ Anık, 2012, s. 83.

¹²⁴ Kymlicka, 1995, s. 31-32.

¹²⁵ Jürgen Habermas, "Demokratik Anayasal Devlette Tanınma Savaşını", **Çokkültürcülük Tanınma Politikası**, Cem Akış (Ed), İstanbul 2010, s. 125.

¹²⁶ Djana Çuli (Yazar), Mülakat, 14 Aralık 2015.

düşünce ise parlamentoda belirli bir sandalye sayısının dezavantajlı ve marjinal gruplara ayrılması gerektiği fikrinin artan bir ilgi görmesine sebebiyet vermektedir. Kanada Senatosu Reformları (1980'den önce, 2004, vb.) onlarca yıl için bir hedef olmuştur, çünkü kısmen seçilmemiş bir kurumdur. Son yıllarda reform bağlamında öneriler sadece Senatoların seçiminde değil, yetersiz temsiliyet olan gruplardan Senatoların seçimine odaklanmaktadır.¹²⁷

Batı ülkelerinin genelinde olduğu gibi yetersiz temsiliyet Fransa'da da görülmektedir. Hem Müslüman hem de kadın olarak yetersiz temsiliyet alan gruplar Batının önyargılarıyla karşı karşıya gelmektedir.¹²⁸ 11 Eylül bombalı saldırısından sonra şüpheli bir kategorinin parçası olmanın sonuçları direk veya dolaylı olarak hissedilir. Fransa'nın en yüksek idari mahkemesi olan Devlet Kurul'u, Haziran 2008'de, Fas asıllı, örtülü Müslüman bir kadının vatandaşlığını reddeden kararı tasdik etmiştir. Mahkemenin kararına göre, "Kadın, Fransız halkının ana değerleri ile özellikle cinsiyetlerin eşitliği prensibi ile bağdaşmayan, kendi inancına ait aşırı uygulamaları benimsemiştir"¹²⁹. Diğer taraftan Bayan Silmi, New York Times'a verdiği bir röportajda, peçe taktığını ve bunu kocasının takmasını istediği için değil, kendi "seçimi" olduğu için taktığını söylemektedir.¹³⁰ Arnavut avukatı Migena Balla, bazen Müslüman kadınların zorla veya para karşılığında kapandığının söylenmesinin incitici olduğunu belirtmektedir. Kadınlar ve İslami giyiş bir değerdir ve bu değerlerin ne Medya ne de siyaset tarafından kullanılmaması gerektiğini savunmuştur.¹³¹

Kymlicka¹³², Avrupalı ülkelerin çoğunda, Avrupa kökenli olmayan göçmenler içerisinde en geniş grubu Müslümanların oluşturduğunu, bundan dolayı göçmenlikten bahsedilirken bu ülkelerde dikkatin Müslümanlara odaklandığını söylemektedir. Batı dünyasının genelinde İslam'ın ve Müslümanların bir sorun olduğunun söylenmesi, gerçekte kaynağı farklı da olsa, herhangi bir suçun, İslam'a ve Müslümanlara atılmasını sağlayan bir zemin oluşturmaktadır. Kymlicka, illiberal pratikler veya güvenlik tehditleri üzerine olan korkular, suç ve ekonomik yükler,

¹²⁷ Habermas, Taylor, 2010, s. 132-133.

¹²⁸ Kymlicka, 1995, s. 31-32; Anık, 2012, s. 167-169.

¹²⁹ Katrin Bennhold, "A Veil Closes France's Door to Citizenship", **New York Times**, 8 Kasım 2008, (Çevrimiçi), <http://www.nytimes.com/2008/07/19/world/europe/19france.html>, Erişim 26.4.2014.

¹³⁰ Bekaroğlu, 2010, s. 8.

¹³¹ Migena Balla (Avukat, Sunucu), Mülakat, 30 Haziran 2016.

¹³² Kymlicka, 2007, s. 125-126.

sığınma prosedürünün suiistimali gibi konulardan hareketle bunu dile getirmektedirler.¹³³

Avrupa Birliğine “entegrasyon”, Batı’nın en gelişmiş ülkelerinin grubuna siyasi ve ekonomik bir üyeliktir. Arnavut milletvekili Genc Ruli, Batı ülkelerinde liberal demokrasinin pekiştirilmiş olduğunu savunmaktadır.¹³⁴ Liberalizm ve hoşgörü, tarihsel ve kavramsal olarak, sıkı sıkıya birbiri ile bağlantılı unsurlardır. Dini hoşgörünün gelişimi liberalizmin tarihsel kökenlerinden birini teşkil etmiştir. Rawls’a göre, liberaller ‘insan hayatının anlam, değer ve maksatı hakkındaki tartışmalı sorulara cevap vermek adına hoşgörü prensibini basitçe genişletmişlerdir.¹³⁵ Farklılığı hoşgörüyle karşılamak bireysel özgürlüğü genişletmektedir.

Liberalizmin ana prensipleri, tabii ki, bireysel özgürlüğün ana prensipleridir. Liberaller ancak, bireysel özgürlük ve bağımsızlıklara saygı ile uyumlu olmak koşulu ile azınlık haklarını kabul etmektedir. Modern dünya, toplumsal kültürler adını vereceğim, sosyal ve özel hayatın her ikisini birden kapsayan ve uygulamaları ve kurumları ile beşeri faaliyetlerin tamamını kuşatan kültürlere bölünmüştür.¹³⁶

Bazı etnik gruplar son derece hoşgörüszdür ve kendilerine mensup olanların özgürlüklerini desteklemek yerine ortadan kaldırmanın yollarını araştırmaktadır. Bu şartlar azınlıkların en temel kişisel haklarının ihlali ile sonuçlanabilir. Diğer taraftan da, azınlık haklarına saygı duyarak bireylerin özgürlükleri genişletilebilir, çünkü özgürlük kültür ile çok yakından bağlıdır.¹³⁷ Azınlıkların kendi dilini kullanmayı yasaklamak onları kendi kültüründen uzaklaştırmış olur. Çünkü bir millet kendini dilliyile ve kültürüyle göstermektedir. (Amerika Birleşik Devletleri’nde Kızılderili kabilelerinin ana dillerini kullanmaları yasaklanmış, kendi tarihi topraklarında azınlık durumuna düşmüşlerdir.) Bütün Amerikalıların İngiliz diline dayalı ortak bir kültürü

¹³³ Anık, 2012, s. 169-170.

¹³⁴ Genc Ruli (Siyasetçi, Demokrat Partisi milletvekili), Mülakat, 16 Aralık 2015.

¹³⁵ John Rawls, “Justice as Fairness: Political not Metaphysical”, **Phylosophy and Public Affairs**, Vol 14, No. 3 17/4, Summer 1985, s. 249; John Rawls, “The Idea of an Overlapping Consensus”, **Oxford Journal of Legal Studies**, 7/1 1987, s 4; Thom Brooks, Frank I. Michelman, Martha C. Nussbaum, Onora O’Neil, Jeremy Waldron, and Paul Weithman, Rawls’s Political Liberalism, (Ed.) Thoms Brooks and Martha C. Nussbaum (Columbia Universty Press, New York), May 2015 s. xxiii; Will Kymlicka, 1995, s. 155.

¹³⁶ Kymlicka, 1995, s. 75.

¹³⁷ İbid, s. 75.

paylaştıkları yönündeki iddia açık bir şekilde yanlıştır. Yine de içinde küçük bir doğruluk payı mevcuttur. Diğer zaman ve mekânlarda, etnik kökendeki farklılıklar, ırk, bölge, sınıf, cinsiyet ve din gibi unsurların ortak bir kültürün oluşma ihtimalini imkânsız kılacağı zannedilmiştir.¹³⁸

Bugünlerde Hükümet kuruluşları, okullar, güzel sanatlar eğitimi veren ve üniversitelerle birlikte kamu kurumları bugünlerde, vatandaşların kendilerine özgü kültürel kimliklerini tanımadıkları ya da kimliklerine saygı göstermedikleri gerekçesiyle sert eleştirilere uğruyor. Konu, özellikle ABD ve Kanada bağlamında ele alırsa da, temel ahlaksal sorunlar birçok demokraside aynıdır.¹³⁹ Kuzey Amerika’da, yerel gruplar Kübeklilere ve Porto Rikolulara kıyasla çoğunluğun kararlarına karşı daha savunmasızlardır ve böylece dışa karşı korunmaları çok daha kapsamlı olacaktır. Örnek olarak, Kübek ve Porto Riko vakalarındaki gerekli olan toprak satımındaki kısıtlamalar ve bu yüzden satışların meşrulaştırılmaması gösterilebilir. Gerçek dünyada, şüphesiz, çoğu yerel insanlar halklarının yaşayabilirliğini devam ettirmek için gerekli minimum toprağı muhafaza etmek adına çaba göstermektedirler.¹⁴⁰ Azınlık ne kadar büyük ise o kadar da hak sahibi olması gerektiği savunulmaktadır. (Bu konuda iki uluslu devletler en uygun örneğidir, yaklaşık olarak aynı büyüklükte ve zenginlikte bulunmaktadır.)¹⁴¹ .

Büyük azınlık grupları özgürlüklerine de kültürlerine de sahip çıkabilmek durumdadır. Dworkin’e göre, toplumsal kültürümüzü yapısal değer kaybından ve zayıflamadan korumamız gerekir¹⁴². Bir kültürün hayatta kalması garanti edilemez ve değer kaybı veya zayıflama ile tehdit altında ise, onu korumak için harekete geçmemiz gerekir. Dworkin şunları söyleyerek irdelemesini sonlandırmaktadır: ‘Bize kültürel bir yapı miras kalmıştır ve bazı görevlerimiz vardır, basit bir yargıyla

¹³⁸ İbid, s. 77.

¹³⁹ Gutmann, 2010, s. 25.

¹⁴⁰ Kymlicka, 1995, s. 110.

¹⁴¹ İbid, s. 219.

¹⁴² Kültürel yapının parçalanmasını anlatımında Dworkin ‘Kullandığımız dilin yapılan değişikliklerine hepimizin yararlanıcılar veya kurban olduğumuzu savunmaktadır bazı diller eksiltilebilir; bazıları diğerinden daha zengindir’ others’. Bazı dillerin doğal olarak diğerlerinden daha zengin olduklarını söylediğinde yanıltıcı olabilmektedir. Bütün dillerin konuşmacıların ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için değişim ve gelişme kapasitesi vardır; (John Edwards, **Language, Society and Identity**, Blackwell Oxford, Vol 17, Issue 1, 1985, s. 19; Tove Skutnabb-Kangas, **Multilingualism and the Education of Minority Children**, in T. Skutnabb –Kangas and J. Cummings (eds), **Minority Education: From Shame to Struggle**, Multilingual Matters Ltd., Clevedon, 1988, 12; Will, Kymlicka, **Multicultural Citizenship**, 1995, s. 214.

söylemek gerekirse bize miras kalan yapıyı bizden sonrakilere en az bize bırakılan kadar zengin olacak şekilde teslim etmeliyiz.’¹⁴³

Kültürel mirası hem büyük toplumlar hem de azınlıklar korunmalıdır ve aynı anda başka kültürlere açık olunmalıdır. Bu görüntüde liberaller, daha büyük topluluklardan destek istemedikleri ve başkalarına kendi değerlerini dayatmadıkları sürece, dar görüşlü gruplarla uyum sağlamayı amaçlamalıdır. Bu bir ‘yaşa ve yaşamalarına müsaade et’ yaklaşımı ve karşılıklı olarak içişlerine karışmama etiğidir. Kısaca, liberal hoşgörü bazı iç kısıtlamalara müsaade eder fakat dış himayelere müsaade etmez. Liberal prensipler ile liberal olmayan grupların ihtiyaçları arasında ciddi uyuşmazlıklar vardır ve bizim bu uyuşmazlıklarla açıkça yüzleşmemiz gerekmektedir.¹⁴⁴ Kültürler belirli merkezlere ve kesin sınırlara sahip değildir. Fakat onun ana noktası, bence, yeterince etki bırakmaktadır. Anlamli seçeneklerin sağlanabilirliği, toplumsal kültüre olan erişilebilirliğe ve o kültürün tarih ve dilinin anlaşılabilirliğine bağlıdır. Bu ‘gelenek ve göreneklerin paylaşılan kelime hazinesidir’.¹⁴⁵

Avrupa Birliğe üye ülkelerdeki belirli eğilimler Avrupa’da çokkültürcülüğe dayalı bir anlayışın yerleşmesini engellemiştir. Will Kymlicka¹⁴⁶, İsviçre haricindeki Avrupalı ülkelerin genel ulusal homojenlik idealinde ısrar ettiklerini ve bu ülkelerdeki demokratik yapının da tek ulusa dayalı devlet tanımlaması içerdiğine dikkat çekmektedir. Örneğin Almanya’da, Alman ulusuna aidiyeti belirleyen siyasal vatandaşlık değil, soydur.¹⁴⁷ Soy bağı esasında bir kez Alman olan, nerede ve ne zaman olursa olsun Alman’dır.¹⁴⁸ Hayatlarını Almanya’da geçiren ve Alman kültürüne belirli açılardan asimile olmalarına rağmen Türklere vatandaşlık hakkı uzun süre tanınmamıştır. Sadece aşırı partiler değil bazen ana akım partiler de bu tartışmalarda önemli rol oynamaktadır. Örneğin Almanya’da Angela Merkel, Ocak 2010 yılında partisinin (Hristiyan Demokrat Birliği) genç üyelerine hitaben yaptığı

¹⁴³ Kymlicka, 1995, s 83.

¹⁴⁴ Kymlicka, 1995, s 155.

¹⁴⁵ İbid, s. 82-83; **Ronald Dworkin, A Matter of Principle**, Harward University Press, London, 1985, s 228, 231.

¹⁴⁶ Will Kymlicka, **Multicultural Oddyseys: Navigating the New International Politics of Diversity**, New York: Oxford University Press, 2007, s. 64.

¹⁴⁷ Kymlicka, 1995, s. 56.

¹⁴⁸ Anık, 2012, s. 166.

bir konuşmada Almanya’da çokkültürlü bir toplum inşa etme çabalarının tamamen başarısız olduğu belirtmiştir. Merkel, “birlikte mutlu yaşamak” anlamına gelen çokkültürcülük kavramının işe yaramadığının ortaya çıktığını, bundan dolayı göçmenlerin Alman kültürüne ve değerlerine entegre olup, bunlara adapte olmaları gerektiğini ifade etmiştir.¹⁴⁹

Almanya gibi Fransa da, artan göçmen ve azınlık nüfusuna rağmen, asimilasyoncu politikalara bağlı olduğunu vurgulamış ve göstermiş bir ülkedir. Fransa, etnik ve kültürel çeşitliğine rağmen, her zaman tek kültürlü bir toplum olmaya çalışmıştır. Fransa’nın kültürel farklılıklar karşısında asimilasyoncu bir perspektife sahip olduğu görülmektedir. Etnik ve kültürel farklılıklar karşısında Fransa’nın çokkültürcü bir anlayışa zıt bir şekilde sergilediği monoist tutuma örnek olarak Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy’nin söylemlerini göstermek mümkündür. Sarkozy’nin göçmen kökenli Fransız vatandaşlarını sınır dışı etmekle tehdit etmesi ve bu ülkede göçmenlere ikinci sınıf insan muamelesi yapılması farklı kimliklere yönelik hazımsızlığı göstermektedir. Sarkozy, göçmen kökenli Müslüman bir gencin, bir Fransız polisi tarafından öldürülmesinden sonra, genci öldüren Fransız polisin Yargılanması ve ceza alması gibi bir durumdan kesinlikle bahsedilmemiştir.¹⁵⁰ Sadece Fransa’da değil, AB ülkelerinin çoğunda, suçta kalkışan göçmenlerin sınır dışı edilmesi sıklıkla gündeme getirilmektedir.¹⁵¹

Ulusal homojenlik iddiasının yanında Avrupa genelindeki bir diğer problem ise 1980’lerden itibaren radikal sağ partilerin bir yükseliş içerisine girmiş olmalarıdır. Avrupa ülkelerinde son yıllarda yapılan seçimler genel olarak dikkate alındığında bu yükselişin devam ettiği görülmektedir¹⁵². Destekler biçimde Mehmet Anık şunları söylemiştir: “Örneğin Hollanda’da 4 Haziran 2009 tarihinde yapılan AP seçimlerinde en çok oyu alan İslam karşıtı ırkçı lider Geert Wilders, seçim sonrasında İslam karşıtı tavrını sertleştirerek sürdürmüştür.”¹⁵³ Bu seçim göçmenlere ve özellikle Müslümanlara karşı önyargıları ortaya çıkarmaktadır.

¹⁴⁹ İbid, s. 166.

¹⁵⁰ Anık, 2012, s. 168.

¹⁵¹ İbid, s. 167-168.

¹⁵² Hasan Salim Vural, **Avrupa’da Radikal Sağın Yükselişi**, İstanbul: İletişim Yay, 2005.

¹⁵³ Anık, 2012, s. 168-169.

Avrupa ülkelerinin genelinde bu sorunlar yaşanıyor iken liberal demokrasiyle konusunda başarılı olan örnek İsveç'tir. İskandinav bölgesinin önemli ülkelerinden biri olan İsveç (Sverige), sosyal refah devleti olgusuna dayalı politik anlayışı ve işleyen demokrasisi ile sadece Avrupa'nın değil, dünyanın önde gelen ülkelerinden biri olmuş, 2006 yılına kadar da İsveç, sosyal demokrasinin kalesi olarak görünmüştür.¹⁵⁴ “Ayrıca XX. Yüzyılın başında pek çok Avrupa ülkelerinde faşizm giderek güç kazanırken, İsveç'te aksine sosyal demokrasinin giderek güç kazanması, sosyal demokrasi tarihi açısından İsveç'i kayda değer kılmaktadır.”¹⁵⁵ diyerek Mehmet Anık konuyu desteklemektedir. Batı demokrasilerinin “çokuluslu” devlet olduğunu söylemek, vatandaşlarının ayrı birer birey olarak kendilerini bazı amaçlara uygun görmelerini reddetmek değildir. Örnek olarak, İsviçre halkı kültürel ve dil farklılıklarına rağmen güçlü bir ortak bağlılığa sahiptir.¹⁵⁶ İsveç'te (Sosyal Demokratların öncülüğüyle), “özgürlük, eşitlik, kardeşlik” değerleri dâhilinde yürütülen sosyal politikalarla, toplumda bireyler arasındaki ekonomik ve sosyal farklılıkların azaltılması, sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi ve böylece de toplumsal gerginliklerin önüne geçilmesi hedeflemiştir.¹⁵⁷

Bugünkü siyasi şartlarda Avrupa'nın en liberal toplumu olarak İsveç sayılmaktadır. Avrupa'nın demokrasi düşüncesinin köklerinde Yunanistan olduğunu savunulmaktadır. Peki, bugünkü Yunanistan demokrasi ve insani haklar konusunda aynı saygıyı duymakta mıdır? Aklımızda tutmamız gereken kamusal alandaki, özellikle silahsız ve korunmasız olanlara uygulanan şiddete gösterilen müsamahadır. Bu müsamaha günlük örneklerde bile apaçık ortadadır, şöyle ki 1999 yılında, vekil ve merkez sağın Yeni Demokrasi Partisi üyesi olan Gerasimos Yakoumatos, kamu düzeni bakanına “ciddi olduğunu” göstermeye çalışmıştır. Bir önceki akşam göçmenler tarafından evinin soyulmasını protesto etmek için tabancasını sallayarak meclise saldırmıştı. Sadece bu harekete müsamaha gösterilmekle kalmayıp, tutuklanmadığı gibi herhangi bir şekilde de kınanmadı.¹⁵⁸ İnsan haklarının

¹⁵⁴ 2006 yılında İsveç'te yapılan seçimlerde Sosyal Demokratlar, seçimi kaybetmiş ve iktidara sağ partilerden oluşan bir koalisyon gelmiştir.

¹⁵⁵ Anık, 2012, s. 175.

¹⁵⁶ Kymlicka, 1995, s. 13.

¹⁵⁷ Anık, 2012, s. 176-177.

¹⁵⁸ Panourgia Neni, “Greece's neo-Nazi Golden Dawn is a European problem”, **Aljazeera Global News**, 16 May 2012, (Çeviriçi), <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2012/05/201251585345663264.html>, Erişim:10.09.2015.

korunması, bir gardiyanı bıçaklayarak öldüren Arnavut bir mahkûmun diğer gardiyanlar tarafından işkence görerek öldürülmesiyle¹⁵⁹ sonuçlanan en son hadise ile çok ciddi şekilde hasar görmüştür.¹⁶⁰ Aralık ayında Arnavutlar tarafından topluca yapılan sınır ihlaline karşı gösterilen Yunan politik tepkisi son derece negatif idi, bu tepki kitlesel medya tarafından dışlayıcı bir dil kullanan raporlarla desteklendi ve bu şekilde “tehlikeli Arnavut” yargı kalıbı inşa edildi¹⁶¹. Derhal, Yunan polisi belgesiz göçmenleri toplamak ve genellikle de Arnavutluk’a sınır dışı etmek amacıyla σκούπα (süpürge) adı verilen yasal operasyonları başlattı. Bu baskılayıcı tedbirlere rağmen, Yunanistan’daki kayıt dışı göçmen (Arnavutlar başta olmak üzere) varlığı çok hızlı bir şekilde artmış ve 1995 yılında yaklaşık 600,000 gibi bir değere ulaşmıştır ve bunların yalnızca 100,000’den daha az bir kısmının oturma izni¹⁶² bulunmaktadır.¹⁶³

2.4. Balkanlar

Siyaset yılların geçişiyle gelişmiştir ve Doğuyla Batı arasında kalan Balkanlar gibi bir bölgede, tarihi geçmişi ve Büyük Güçlerin hem iç hem dış politikasını etkilemiştir. Bugünkü gelişmelerin temellerinde tarihi gelişmeler bulunmaktadır. Balkan Yarımadası Güneydoğu Avrupa’da bulunmaktadır. Bulgaristan ve Sırbistan arasında bulunan dağlardan esinlenerek yarımada adlandırılmıştır. İlk defa Bulgar Devleti (Bölgede Bulgar İmparatorluğu olarak anlatılmaktadır.) sürecinde Balkan isminin kullanıldığını inanılmaktadır. Bulgarca balkan (балкан) “dağ” anlamına gelmektedir. Büyük ihtimale Farsça dilinde bālākhāna or bālākhāna “yükseklerde veya görkemli ev” anlamına gelmektedir.¹⁶⁴ Doğu ile Batı ne kadar ayrı ve uzak

¹⁵⁹ **Council of Europe**, “European Convention on Human Rights”, 1950, Article.3.; BM Sözleşmelerinde olduğu gibi AİHS’te de yer alan haklardan yasadışı göçmenlere doğrudan bir referans yoktur ancak kullanılan “herkes” ifadesi yasadışı göçmenleri içermekte ve onları koruyacak çağrışımlarda bulunmaktadır. Bu haklardan 3. ve 8. maddelerde yer alanlar AB’de yasadışı göçmenlerin korunmasını merkezi konumda tutmaktadır. AİHS’in 3. Maddesi işkencenin yasaklanması ve tutukluluk dönemine ilişkindir. Buna göre, hiç kimse işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya işlemlere tabi tutulamaz.

¹⁶⁰ Tsimitakis Matthaïos, “Celebrating the debris of Greek democracy, Greece's recent return to the bond markets does not indicate real economic, political or social recovery”, **Aljazeera Opinion**, 16 Apr 2014. Ayrıntılı bilgi için Bkz: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/04/celebrating-debris-greek-democrac-2014416642510273.html> Erişim: 10.09.2015.

¹⁶¹ Baldwin-Edwards, M. **The Changing Mosaic of Mediterranean Migrations**, Migration Information Source, June 1, (2004a), Ayrıntılı bilgi için, Bkz, <http://www.migrationinformation.org> . (Erişim 08.10.2016)

¹⁶² Martin Baldwin-Edwards, **Mediterranean Migrations: Regionalisms versus Globalization**, Finisterra, 39/77, (2004b), s. 9-20.

¹⁶³ Palaiologu, Gunther, **Mapping the Broad Field of Multicultural and Intercultural Education Worldwide**, Cambridge 2012, s. 18-19.

¹⁶⁴ Wikipedia, List of English words of Persian origin, Ayrıntılı bilgi için Bkz, https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_English_words_of_Persian_origin. (Erişim: 19.09.2016)

gösterilirse de farklı dönemlerde o kadar da yakın idi. Bu dönemlerde Akdeniz'in doğusunu Liburnia Denizler İmparatorluğu (M.Ö.) ve Akdeniz'in batısını da Osmanlı İmparatorluğu oluşturmuştur. Bugünlerde, Liburnia İmparatorluğu hiç dile getirilmemektedir ve Osmanlı İmparatorluğu'nun da olumsuz tarafları vurgulanmaktadır.

“Dünya coğrafyasında devletlerin dış politikalarının kendilerine özgü koşulları vardır ve bu koşullar dış politikayı şekillendirir. Hatta ülkelerin, bu konuda veya bir ülke hakkında benzer politikalar izlemesi de, kısmen o ülkelerin, o günkü koşullarının benzer olduğu anlamına gelebilir.”¹⁶⁵

diyerek Yücel Öztürk, devletlerin dış politikalarına değinmiştir. Önder Arı'nın ise konu hakkında sözleri şöyledir:

“Tarih içinde politik davranışlar incelendiğinde ülkelerin mevcut dengeleri kendi lehlerine değiştirmek düşüncesiyle hareket ettikleri gözlemlenmektedir. Bu ülkelerin dış politikasını değerlendirilirken, tarihi, kültürü, idealleri, coğrafyası, rejimi, askeri, ekonomik, sosyal ve siyasal yapısı dikkatle ele alınmalıdır.”¹⁶⁶

Gürkan Akyol'un iç ve dış politika hakkındaki yorumu da şöyledir: “İç politika ile dış politika arasında da karşılıklı dinamik bir bağımlılık olduğu da gerçektir. Dış politika çizgisi belirlenirken iç dinamikler dikkate alınmakta ve buna bağlı olarak diğer ülkeler ve uluslararası örgütler ile etkileşimler meydana gelmektedir.”¹⁶⁷

Balkanların ulus devletleri, Müslüman azınlıkları Osmanlı geçmişinin “gelişmemiş” ve “medeniyetsiz” mirasları sayılmıştır. Dolayısıyla, yöneten elit kesim bu ‘yabancı’ ve ‘tehlikeli’ unsurları ya asimile etmeye ya da onlardan kurtulmak için zorla Türkiye'ye kovmaya çalışmıştır.¹⁶⁸ Hatta bu önyargıdan dolayı artık Doğu kültüründen ve medeniyetlerden kendilerini uzaklaşmış hissetmektedir. Bugünlerde, Balkanlarda Rusya ve Avrupa'nın etkisi daha çok hissedilmektedir. Rusya, azınlıkları korumak bahanesiyle, bölgede etkin olma niyetiyle bir taraftan ve

¹⁶⁵ Öztürk, 2001, s. 1.

¹⁶⁶ Önder Arı, **Uluslararası ilişkiler**, Der Yayınları, İstanbul, 1987, s. 7.

¹⁶⁷ Gürkan Akyol, **Balkan Politikasında Arnavutluk, 1912 sonrası**, Isparta, 2007, s. 11.

¹⁶⁸ Behlül Ozkan, “Europeanisation of the Balkans? The historic Europeanisation of the Balkans has resulted in the development of a renewed political landscape”, **Aljazeera Opinion**, Marmara Üniversitesi İstanbul 12 Oct 2011. Ayrıntılı

Bkz, http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/10/201110510272565485.html?utm=from_old_mobile. Erişim 20.09.2015.

Doğu Avrupa ülkelere kapıları açan Avrupa Birliği diğer taraftan bir sürü reform gerçekleştirmektedir. ABD Balkanlar'da askeri üsler yerleştirerek Rusya'nın etkisini kısıtlamayı hedeflemektedir. Kosova savaşıyla gelen NATO askeri üsleri soğuk savaşın bir devamı olarak görünebilir. Vatikan da Balkan bölgesinde farklı dönemlerde etkin olmuştur. Türkiye bu bölgedeki kendi azınlıklarını ve Osmanlı devletinin sürecinde işbirliğinde olan Müslüman milletleri desteklemektedir. 1990 yılında yer alan sistem değişimleri, ülkelerin iç dinamikleri ve takip ettikleri politikalar bambaşka bir resim ortaya çıkarmıştır. Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Slovenya başarılı bir tranzisyon dönemi geçirmiştir, fakat Balkan ülkeleri zor ve gecikmiş tranzisyon geçiren ülkelerdir.¹⁶⁹

1990 sonrasında özellikle Bakanlarda etnik çatışmaların yoğunluk kazanması, konunun Batı nezdinde önem kazanmasında bir diğer açıklayıcı unsur olmuştur. Kosova'da Arnavut kökenli vatandaşlar ile Sırlar arasındaki çatışmalar, Bosna Hersek'teki Boşnak kimliği taşıyan Arnavutlar¹⁷⁰, Yunanistan ve Bulgaristan'daki Türk kökenli vatandaşların maruz kaldıkları baskılar, Yugoslavya'nın dağılması sonrasında Ortodoks Sırlar, Katolik Hırvatlar ve Müslüman Boşnaklar arasında yaşanan savaş, etnik ve dini kimliklerin gerçekte ne kadar önemli olduğunu gösteren gelişmeler olmuştur.¹⁷¹ Bektaşî lider Baba Edmond, "Dini objeler korunabilir ve 500-1000 yıl bile ayakta kalabilir, fakat dinlerin görevi sadece kültürlerin duvarları ve tarihini değil, insanların hayatlarını korumasıdır." diye ifade etmiştir.¹⁷² Sırbistan, Yunanistan, Karadağ ve Makedonya ülkeleri Balkanların tarihini sahiplenerek azınlıkların ve diğer milletlerin haklarını ve azınlıklarını tehlikeye atmaktadır. Azınlıkların var oluşunu inkâr etmekte ya da sakinlerin gerçek sayısını göstermemektedir. Taylor şöyle demiştir: "Tanınmama ya da yanlış tanınma zarar verici olabilir; insanı, sahte, çarpıtılmış ve indirgenmiş bir varoluş tarzına hapsederek baskıya dönüştürür."¹⁷³ Bu fenomen Balkanlarda sık sık görülmektedir ve Makedonya da örneklerden biridir.

¹⁶⁹ Genc Ruli (Siyasetçi, Demokrat Partisi milletvekili), Mülakat, 16 Aralık 2015.

¹⁷⁰ Ermal Bega, "Sancak'taki Arnavutların Asimilasyonu", **Arnavut Orientalizm**, 2013, s 1-2, Ayrıntılı bilgi için Bkz. <https://orientalizmi.wordpress.com/>. (Erişim 12.05. 2014).

¹⁷¹ Anık, 2012, s 86.

¹⁷² Edmond Brahimaj, (Bektaşî Şeyhi), Mülakat, 20 Mart 2014.

¹⁷³ Charles Taylor, "Tanınma Politikası", **Çokkültürcülük Tanınma Politikası**, Cem Akaş (Ed), İstanbul 2010, s. 46.

Yugoslavya'nın ve eski Sovyet Birliği'nin güncel krizine bir göz atarsak, Soğuk Savaş sonrası asıl vizyonuna götürülen yolun takip edilmediğini görülmektedir; azalmış askeri şiddetin vizyonu ve Birleşmiş Milletler gibi örgütlerin imajını ve misyonunu, çok uluslu işbirliği coşkusu yerine getirebilirlerdi. Onun yerine, Yugoslavya'nın dağılışı etnik-temelli çatışmalar takip etmiştir.¹⁷⁴ Çokuluslu devletler, azınlıklar ve en önemlisi ezilmiş Müslüman toplumlar söz konusudur. Bu yüzden de bugün Balkanlarda yüzyıllardır bir arada yaşayan milletlerin arasında sorunlar vardır. Büyük Güçler tarafından alınmış kararlar yeni sorunların yaratılmasına sebep olmuştur. Osmanlı devletinden sonra komşu ülkeler arasında bölünmüş toprakların arasında bulunan ülke Arnavutluk'tur.

Soğuk Savaş sonrasında dünyada melez sistemler yaygınlaşmıştır, 1990 yıllarında dünya, hem demokratik hem otoriter yönetimlerden oluşmaktadır. Son yıllarda bilim adamları “melez rejimlerin” önemini vurgulamaktadır.¹⁷⁵ Sovyet Sosyal Birliğinin Cumhuriyetleri gerçek olmayan demokrasiler grubuna girmektedir. Yeni, küçük ve kendi ayakları üzerinde durmaya zorlanan devletlerdir. Demokratik sisteme girdikten sonra eski otoriter sistemin kalıntıları taşımaktadırlar. Helga A. Welsh, bu sistemlerin eskiden etkilenmesi şöyle dile getirmektedir: “*Hayatın arşivlerde kalmadığını unutmaktayız... Hiç farkında olmadan hayaletler bizim hayaletlerimiz olmuştur*”.¹⁷⁶ Hayaletler derken eski sistemlerden kalan unsurlar, düşünceler ve bütün bunları taşıyan insanlar kastedilmektedir. Balkan ülkelerinin komünizm sonrası döneme geçişlerinde medyanın oynadığı rol önemlidir.¹⁷⁷ Güney Doğu Avrupa ülkelerinin, enformasyona özgür erişim konusunda halen çok dirençli oldukları gözlenmektedir. Bu ülkelerde basın özgürlüğü kırılgandır ve dışarıdan desteklenerek güçlendirilmektedir.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Xhudo, 1996, s. x.

¹⁷⁵ Levitsky Way, “Elections Without Democracy, The Rise of Competitive Authoritarianism”, **Journal of Democracy**, Volume 13, Number 2, April 2002, s. 51-65.

¹⁷⁶ Helga, A. Welsh (1996), “Dealing with the Communist Past: Central and East European Experiences after 1990”, **Europe Asia Studies**, Vol.48, No. 3, Glasgow 1996 s. 413-428.

¹⁷⁷ T. Gallagher, **The Media and the search for Democracy in the Balkans**, içinde: Pridham, G. ve Gallagheri, T. (ed) *Experimenting with democracy: regime change in the Balkans*. London: Routledge, 2000, s. 112-131.

¹⁷⁸ Osman Köroğlu, Özhan Tıngöy, **Communication and Innovation in the Balkans**, s 2. Çevirimiçi, [file:///C:/Users/Erdal/Downloads/Design_and_content_characteristics_of_ne%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Erdal/Downloads/Design_and_content_characteristics_of_ne%20(1).pdf) (Erişim 02.09.2016).

Makedonya'daki Arnavutların Demokrat Partisinin eski başkanı, Arben Xhaferi, tabu konuları açtığı için ve dengeleri karıştırdığı için kendini sorumlu hissederdi.

“Paylaşılan fikir tamamen iyi niyetli temellere dayanmaktadır ve çok etnikli ülkelerin işlevini yerine getirmesini desteklemektedir ve engellerle karşı karşıya gelmektedir. Arnavutlar artık uçurumun kenarında bulunmaktadır çünkü Makedonya'da ve Kosova'da durumun akışının kontrolü ellerinden çıkmıştır” diye savunmaktadır Xhaferi. Bu süreçte diğer partiler Ohri Antlaşmasından uzaklaşmışlardır. Tarih süreci çerçevesinde uluslararası faktörler ve Balkanları karıştıran diğer faktörler, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı devletlerinin dağılmasıyla yaratılan jeostratejik ve jeopolitik boşlukları doldurabilmek için yeterli bir çözüm bulamamışlardır.¹⁷⁹

Çok etnikli Yugoslavya tarihi testi geçememişti.

“ Artık Bosna ve Makedonya gibi başka çok etnikli Yugoslavyalar yaratma ikileminde bulunmaktayız, bunu da Kosova'ya zorla yaptırma ve etnik temellerde devletler kurma niyetindeyiz.’ Makedonya'da yerleşmiş elçileri ve siyasi adamları tam böyle ifade ederken duymuştum”

diye belirtmektedir Arben Xhaferi. Aslında bu düşüncelerin XIX. yüzyıla ait oldukları bilinmektedir, fakat XXI. yüzyılında bile etnik devletler kurma eğilimi görülmektedir. Moral ve siyasi gerçekliğine başvurarak çok etnikli Makedonya'yı kurmakta meşguldüm fakat bunu yapabilme ihtimali yoktur.¹⁸⁰ Ohri Antlaşması bu yazının içeriğinin farkında olmayanları savunmaktadır.¹⁸¹ Sırbistan'da, farklı merkezlerde etnik devletler oluşturma düşüncesi üzerine çalışan stratejik gruplar vardır, bu yüzden de Arben Xhaferi, Arnavut siyasetindeki uyuyan zihinleri uyarma isteğinde bulunmuştur. Bu projeler araştırılır, bazen gerçekleştirilir ve Arnavut siyasetçilerin kendi alternatiflerini ortaya koyabilme durumunda olması lazımdır.¹⁸² Avrupa Birliği tarafından Balkan ülkelerin gözetimi dikkatli bir şekilde yapılmaktadır ve Arnavutluk'un sabit adımlar attığına inanılmaktadır.¹⁸³ Sırbistan ve Yunanistan gibi komşu ülkelere karşı karşıya geldiğinde Arnavutluk gibi küçük bir

¹⁷⁹ Rudina Xhunga, **12 Porosite e Arbën Xhaferit** (Arben Caferin 12 Tavsiyeleri), Tirane 2012, s. 9.

¹⁸⁰ İbid, s. 10-12.

¹⁸¹ İbid, s. 33.

¹⁸² İbid, s. 12-13.

¹⁸³ Skender Gjinushi (Siyasetçi, Sosyal Demokrat Partisi Lideri), Mülakat, 20 Mart 2014

ülkenin korunması gerekmektedir. Sonuçta, eski komünist sistemde saldırgan üçgen (Rusya, Sırbistan, Yunanistan) olarak kullanılan terim, tamamen bu tehlikeyi ifade etmektedir: Siyasette kullanılan Hristiyan dini ve bunun temelinde yatan projeler.

Ekonomik sebeplerden dolayı, din ve azınlıklar kullanıldığında, Balkanlarda yayılan Rusya etkisinden uzaklaşmak pek de kolay değildir. Batı ülkelerin dikkati Yakın Doğuda, Afrika kolonilerindeyken, Rusya Balkanlara yerleşmişti ve dışarıdan etkilemeye başlamıştı. 1991 yılı Soğuk savaşın sonu olarak bilinmektedir. Sovyet Birliğinin dağılması ABD için önemli sayılmaktadır. Başkan Bush bu dönemi muhtemelen gelecek ‘Yeni Dünya Düzeni’ takdir etmiştir. Yine de olaylar daha hızlı gelişmiştir. Soğuk Savaş sonrasında iki tarafın da hissedilen coşkusu yok olmuştur. Dünya çapındaki gerilim, yeniden dirilen ırkçılık, toprak almayı hedefleyen saldırgan devletler, şiddet, başarısız programlar, yeni ve deneyimsiz demokrasilerin hepsi de barış ve refah için umutları yok etmeye sebep olmuş, bunun yerine artan kargaşaya yardımcı olmuştur.¹⁸⁴

2.5. Arnavutluk

Arnavutluk’u Gürkan Akyol şöyle tanımlamıştır:

"Siyasetçiler ve tarihçiler tarafından Balkanların anahtar ülkesi olarak adlandırılan Arnavutluk, jeopolitik konumu itibarıyla doğu ve batı uygarlıkları arasındaki geçiş yolları üzerinde bulunmasından dolayı yüzyıllar boyunca Adriyatik kıyılarında hep saldırılara karşı koymuştur."¹⁸⁵

XXI. yüzyılda Avrupa’ya eğimli olmasına rağmen hem Doğu hem Batı kültürünün unsurlarını taşımaktadır. Arnavutluk’un Avrupa’nın köşesinde, yani Türkiye ve Asya ile komşu olduğu düşünülmektedir, fakat haritaya dikkatli bakılınca Avrupa sınırına kadar üç ülke daha vardır: Makedonya, Yunanistan ve Bulgaristan. “Avrupalı Türkiye’yi de unutmamak gerekir. “Dünyanın en inatçı varlığı, Coğrafya”, Arnavutların Avrupalı olduklarını kanıtlamaktadır.¹⁸⁶ İlk başta Avrupa tarihinin detaylı bilinmemesi, Arnavutluk’un tarihinin gizeminin çözülmemesi, entelektüeller

¹⁸⁴ Xhudo, 1996, s. ix.

¹⁸⁵ Akyol, 2007, s. 1.

¹⁸⁶ Recep Qosja, **Realiteti i shperfillur, veshtrim kritik mbi pikepamjet e Ismail Kadarese per identitetin Shqiptar**, Evropa Shumekulturore, Tirane, 2006, s 35-36.

tarafından tartışmalar yaratmıştır. Arnavut entelektüeller daha çok dini kimliği vurgulamaktadır, fakat “Avrupa kimliği” ve özellikle “Arnavut kimliği” dini unsurlardan çok daha geniş ve etkilidir.¹⁸⁷

“Büyük Arnavutluk, Arnavutların yerleştiği eski dönemlerde var olan dört vilayetlerden oluşmaktadır, fakat etnik Arnavutluk Arnavutların yaşadığı toprakların içerisinde yer almaktadır.” Arben Xhaferi¹⁸⁸

Balkanların en küçük ve en fakir ülkelerinden biri olan Arnavutluk, kendine has yapısı, Soğuk Savaş döneminin soyutlanmış ülkesi olması, Arnavut nüfusun yaklaşık % 48’inin Arnavutluk dışında yaşıyor olması nedeniyle dikkat çekmektedir.¹⁸⁹. Nüfusunun önemli bir kısmı Balkanlar bölgesindeki çeşitli devletlerarasında dağılmış bir halktır. 45 sene devam eden komünist diktatörlüğü dışında, bu bölgede savaş veya kriz yüzünden devam eden bir göç dalgası görülmüştür.

1980 yıllarının sonunda Demokratikleşmenin Üçüncü Dalgasının Merkezi, Doğu Avrupa ve eski Sovyet Sosyalist Birliğinin Cumhuriyetlerine erişmiştir. Komünist sistemden plüralist siyasi sisteme geçmesinin dışında demokratikleşme sürecinde yer alan aşamalar, endişeler ve etkinlikler kayda değer benzerlikler taşımaktadır.¹⁹⁰ Arnavutluk 1990 yılından sonra eski sosyalist sistemi paylaşan ülkelerin kaderini paylaşmaktadır.¹⁹¹ Katolik kilisesinin temsilcisi George Freddo, Arnavutluk’un geçmişinde dini kullanan Miloseviç gibi bir lideri ve siyasetçileri olmadığı için şanslı olduğu düşüncesinde bulunmaktadır¹⁹². Yine de 1990 yılında Sovyet Birliğinin ve sosyalist sistemin çöküşüyle Arnavutluk etkilenmiştir ve bu ülke için bir değişim süreci başlayacaktır.

“Arnavutluk, Soğuk Savaştan ekonomisi en zayıf olarak çıkan Avrupa Devletidir. Sosyalizmden demokrasiye geçiş çabaları, ekonomisi zaten güçsüz olan Arnavutluk’ta siyasi ve ekonomik istikrarsızlık yaşanmasına yol açmıştır.

¹⁸⁷ Kristo Frasheri (Tarihçi), Mülakat, 7 Ağustos 2013.

¹⁸⁸ Xhunga, 2012, s. 9.

¹⁸⁹ Bölgede bulunan yaklaşık 6 milyon Arnavut’un sadece 3.5 milyonu Arnavutluk’ta yaşamaktadır. Kosova, Makedonya, Karadağ ve Yunanistan’da 3 milyon Arnavut yaşamaktadır.

¹⁹⁰ Helga, A. Welsh, **Dealing with the Communist Past.**, Vol 48, No 2, 1996, s. 413-428.

¹⁹¹ Kreshnik Kolonjari, **Komunizmi per Shqiperine** (Arnavutluk için Komünizm), Cilt 1, Sayı 2 Tiran 1994, s. 42.

¹⁹² Mgr. George Freddo (Piskopos Yardımcısı, Tiran-Durres), Mülakat, 5 Ağustos 2013.

Kosova sorunu, Makedonya'daki Arnavut azınlığın durumu, Yunanistan'la mevcut Kuzey Epir¹⁹³ sorunu ve Arnavutluk'tan Yunanistan'a olan yasadışı göçler gündemde olan ana sorunlar olarak sayılabilir.”¹⁹⁴

diyerek Akyol, Arnavutluk ve sorunlarını tanımlamıştır. Soğuk savaşın çelik perdesi indikten sonra Arnavutluk'un hedeflerinde Batı ve komşu ülkelerle ve kuruluşlarla siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirmek, ülkenin güveni ile düzenini koruyabilmek, ülkenin ekonomik kalkınması için reformlar gerçekleştirmek ve yurt dışında bulunan Arnavutları savunabilmektir.¹⁹⁵

“Gerek savaş, gerek komünizm sonrası batı tarzı demokrasiye geçiş süreci sancıları yaşayan, ekonomisi çökmüş Balkan ülkelerine, yeniden toparlanabilmeleri ve bölgede kalıcı barışı sağlayabilmeleri amacı ile Avrupa ile entegrasyon perspektifi sunulmuştur.”¹⁹⁶ diyerek Pınar Yürür, Balkan ülkelerine olan yaklaşıma değinmiştir. Yürür sözlerine şöyle devam etmektedir:

“Doğu Avrupa'da ve Sırbistan'daki Amerikan destekli sivil gençlik örgütlenmeleri Arnavutluk'ta Mjaft (Yeter) hareketi olarak etkinliğini sürdürmektedir. Mjaft hareketi 8 ana sorunu faaliyet alanları arasında saymaktadır. Bu konular; Sağlık ve Eğitim Hizmetlerindeki Eksiklikler, Kan Davaları, Kaçakçılık ve Organize Suçlar, Yolsuzluk ve İşsizlik, Kadınlara ve Engellilere Yönelik Ayrımcılık, Çevre Katliamı, AB'ye Sürecinde Gelişme Kaydedilmesi, Sorumsuz Siyaset ve Siyasi Yolsuzluklar.”¹⁹⁷

İngiltere'ye yerleşen akademik danışman Myzejen Myftari'nin dile getirdiği gibi uyuşturucu, fuhuş, insan kaçakçılığı tahrip edici olaylar, gençlerin hayatını temellerinden sarsmıştır. Bu da gençlerin ruhsal değişimine ve sonuç olarak toplumun moral değiştirmesine sebep olmuştur.¹⁹⁸

Ülkenin ekonomisine Nuray Bozbora şöyle değinmiştir:

¹⁹³ Arnavutluk'un Güneyinde ve Yunanistan'ın Kuzeyinde toprakları bulunan bir bölgedir. Bu iki ülke arasında yer alan tartışma alanında 'Megaloidea' ve 'Büyük Arnavutluk' terimlerinin üzerindedir.

¹⁹⁴ Akyol, 2007, s. 11.

¹⁹⁵ İbid, s. 33.

¹⁹⁶ Pınar Yürür, “Doğu Avrupa ve Balkanlarda Amerika Destekli Sivil Toplum Direnişleri”, **Yournal of Yaşar University**, s. 74. Çevirimiçi, http://journal.yasar.edu.tr/wp-content/uploads/2011/07/no1_vol1_06_pinar_yurur.pdf (Erişim: 05.08.2016).

¹⁹⁷ Yürür Pınar, “Doğu Avrupa ve Balkanlarda Amerika Destekli Sivil Toplum Direnişleri”, **Yournal of Yaşar University**, s. 77, http://journal.yasar.edu.tr/wp-content/uploads/2011/07/no1_vol1_06_pinar_yurur.pdf

¹⁹⁸ Müzeyen Müftari (İnsan Hakları Akademik Danışmanı, Londra), Mülakat, 25 Haziran 2016.

“Ekonomik alanda karşılaşılan sorunlara gelince, 1990’lardan itibaren ekonominin liberalleşmesi yönündeki tüm reform çabalarına rağmen artan işsizlik, yükselen enflasyon, büyüyen dış ticaret açığı, azalan üretim ve yiyecek sıkıntısı ciddi sosyal patlamalara yol açmıştır. Ülke genelinde yaşanan sosyal ve siyasal istikrarsızlık yabancı yatırımcıların önündeki en büyük engellerden birisi olmuştur. Buna bir de İtalya ve Yunanistan’a işsiz Arnavut göçünün neden olduğu diplomatik sorunlar da eklenmiştir.”¹⁹⁹

Arnavut tarihçi Pellumb Xhufi Arnavutluk’un, geçmişten ve 1990 yılından sonraki gerginliklerden etkilendiğine inanmaktadır. Bu yüzden sorunların geride bırakılıp barışçı politikaların takip edilmesini savunmaktadır.²⁰⁰

Coğrafi olarak Avrupa kıtasında yer alan Arnavutluk, tarihte ya bir kader ya da bir tercih sonucunda siyasi olarak Avrupa’ya uzak kalmıştır.²⁰¹ Konu hakkında Sokol Brahaj şunları belirtmiştir:

“Avrupa Birliği, demokratik ve liberal değerleri geliştirmekte olan ve üye olacak ülkeler ile çeşitli politikaları geliştirmektedir. Soğuk savaşın sonuna gelmesi ve bölgedeki diğer komünist rejimlerin çöküşü ile birlikte Arnavutluk da hızlı bir değişim sürecinin içine girmiş, özellikle bölgede nüfusunu yaymaya çalışan ABD ve Avrupa Birliği’nin önemseydiği ülkelerden biri haline gelmiştir. Böylelikle, Avrupa Birliği Arnavutluk’un demokratikleşmesi ve de ekonomik kalkınmasına diğer hiçbir ülke ile kıyaslanmayacak biçimde etkili bir aktör haline gelmiştir.”²⁰²

Fakat Arnavutluk, Avrupa ve Dünya’da Liberal ve Demokratik ülkelerle kıyaslanamaz, çünkü geçirdiği krizler ve ekonomik sorunlar ve toplumun düzensizliği yüzünden anayasanın düzenlemesi sürecinde kişisel ve grup hakları ikincil önem taşımıştır. Demokratikleşme konusundaki uluslararası baskı, toplumun düzenine ve gelişme seviyesine bağlıdır²⁰³. Ekonomik sorunları çözer iken bilim ile uğraşmaya vakit bulamayan Arnavutluk’ta tarihçi Kristo Frasheri, entelektüellerin sınırlandırılmış ve kendilerini rehin olarak gördüğünü ifade etmiştir²⁰⁴.

¹⁹⁹ Nuray Bozbora, “Arnavutluk’ta Demokratikleşme Çabaları ve Sorunlar”, *Avrasya Dosyası*, Moleküler Biyoloji ve Gen Teknolojileri Özel, Sonbahar 2002, Cilt: 8, Sayı: 3, s. 154-155.

²⁰⁰ Pellumb Xhufi (Tarihçi), Mülakat, 16 Mart 2014.

²⁰¹ Kreshnik Kolonjari, *Komunizmi per Shqiperine* (Arnavutluk için Komünizm), Tiran 1994, s. 42.

²⁰² Sokol Brahaj, *Arnavutluk’ta demokratikleşme süreci ve Avrupa Birliği’nin yapıcı etkileri*, İzmir 2009, Özet, Ayrıntılı bilgi için bkz, <http://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/handle/12345/10994>. (Erişim: 15.07.2016).

²⁰³ Levitsky Way, “Linkage versus Leverage: Rethinking the International Dimension of Regime Change”, *Comparative Politics*, Vol. 38, No. 4 (Jul., 2006), s. 379.

²⁰⁴ Kristo Frasheri (Tarihçi), Röportaj, 7 Ağustos 2013.

Arnavutluk'un Avrupa'ya doğru yaklaşması, Doğu'dan bir 'Kaçış' olarak da görülebilir. Önemli olan ülkenin genelinde düzeni korumak ve ekonomiyi geliştirmektir.

Kendini Hristiyanlık ile tanımlayan Avrupa Birliğinde birkaç Müslüman ülke bulunmaktadır. Arnavutluk Avrupa Birliğine giriş ve entegrasyon sürecinde olan ve %70 Müslüman çoğunluğa sahip bir ülkedir. Arnavutluk dinler arasında uyum olan bir ülkedir fakat insan hakları, yasal, siyasi, toplum düzeni ve ekonomi konularında gelişmekte olan bir ülke sayılmaktadır. Yine de Arnavut halkın, değişim döneminde bu sorunları yaşarken, din ve dil azınlıklarına saygı duyması olgunluktur ve geleneklerinin saygı üzerine kurulduğunun bir göstergesidir. Bu saygının bir örneği olarak 31 Mart 1991'deki 250 üyelik Halk Meclisinde, İşçi ve Demokratik Partinin temsilcileriyle 5 Yunan temsilcinin yer alması gösterilmektedir.²⁰⁵ Nuray Bozboran'ın gelişmelere dikkat çeken şu sözleri önemlidir:

“Anayasanın kabul edildiği 22 Kasım 1999 tarihli referandum, daha sonraki siyasi gelişmelere yasal ve siyasi yeni platform oluşturması açısından önemlidir. Ancak bu tarihe kadarki dönemi, en azından, iç siyasi gelişmeler açısından bir geçiş süreci olarak kabul etmek ve ortaya çıkan sorunları bu çerçevede değerlendirmek gerekir.”²⁰⁶

İnanıcı ne olursa olsun Arnavut milletvekilleri tarafından Bayram veya Paskalya'ya en içten dilekler verilmesi veya kartpostal gönderilmesi bir daha dinler arasındaki uyumu ispatlamaktadır. Ortodoks Kilisesi'nin temsilcisi Thoma Dhima, siyasetin dini hoşgörüyü zarar verdiğine inanmaktadır. Arnavutluk'ta büyük çoğunlukla siyasi partiler işadamları tarafından oluşmaktadır. Dhima, bu konuyu dile getirdiğinde, Arnavutluk'un partilerden değil, daha çok klanlardan oluştuğunu ifade etmiştir.²⁰⁷ Her ülkede olduğu gibi Arnavutluk'ta da reformlar yapılırken beklenmeyen durumlar görülmüştür ve başarısızlıklar oluşmuştur. Ancak önemli olan, farklılıklara karşı halkın gösterdiği hoşgörüyü ve benzer değerleri koruyabilmektir.

²⁰⁵ Akyol, 2007, s. 31.

²⁰⁶ Bozboran, 2002, s. 156.

²⁰⁷ Thoma Dhima (Ortodoks Kilisesi Temsilcisi), Mülakat, 16 Mart 2014.

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMDAKİ SİYASİ, DİNİ VE KÜLTÜREL HAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Arka Planı ve Tarihçesi

“Geçmiş bugünün, bugün geçmişin ışığında anlaşılabilir. İnsanın geçmişi anlamasını ve bugünün toplumuna daha çok egemen olmasını sağlamak Tarihin iki yönlü işlevidir.” E.H.Carr “Tarih Nedir?”²⁰⁸

Tarih öncesi arkeolojik belgelendirmeler çoğu zaman bizim sınırlamalarımızı hatırlatır çünkü dev duvarlar kentleşme kavramını anlatır. Mezar kültürü toplumsal ve siyasi kurumları, maddi nesnelere siyasi kültürü ve toplumsal hayatı, maddi kültür karmaşık sosyal bir hayatı, sanatsal kültür ise önemli olan zevkleri ve estetik yönlendirmeleri açıklar. Ancak bugünkü yorumlamalar, dediğimiz gibi, o günkü dünyanın kabile ve etnisite oluşumunun sınıflandırmasıdır.²⁰⁹

Ünlü tarihçi E.H. Carr tarihi “nedenlerin incelenmesi” ve “bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalog” olarak görüyor. “Tarih nedir sorusuna vereceğimiz yanıt, içinde yaşadığımız toplum hakkında ne düşündüğümüz sorusuna vereceğimiz karşılığın bir parçasıdır” derken, tarihçi ile incelediği geçmiş arasındaki çift yönlü ilişkiyi vurgulamış oluyor. Gerçekten de tarihçi geçmişini bugünün bakış açısıyla yorumlarken, dönün toplumu üzerine yaptığı açıklama ve yorumlar da bugünün toplumunun anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bu noktada hareketle, tarih ve tarihçiliğin, bugünün toplumu ve onun bakış açısıyla geçmiş toplumlar arasında karşılıklı etkileşim süreci içinde geliştiği ileri sürülebilir.²¹⁰

“Tarihin kendisi ülkeleri, toplumları, kuruluşları etkileyen eylemlerden doğan, olayları zaman ve yer göstererek anlatan, her ulusun kurduğu uygarlıkları, ulusların kendi iç sorunlarını vb. inceleyen bir bilimdir. Tarih değişmez, fakat tarih yazımı onu anlatan ve yorumlayanın bakış açısına göre

²⁰⁸ Murat Özyüksel, **Feodalite ve Osmanlı Toplumunu**, İstanbul, 2007, s. 2.

²⁰⁹ Qemal Velija, **Mbreteri dhe Mbreter Shqiptare**, Tirane, 2012, s. 77.

²¹⁰ Özyüksel, 2007. s. 3.

değişir. Eğer tarihi anlatabilmek için gerekli araçlar ve kaynaklar eksik ise, bu bir tarih olmadığını ispatlamaz.”²¹¹

diyerek Velija, tarihi tanımlamıştır. Mitlerle ve efsanelerle yansıtılan bir dünyanın anlayışı, yani tarihi olmayan bir dünya, gerçeğin yansımaları değil, tarih yazımının sorunudur. İşte tarih ve tarih yazılımı konusunda Avrupa'nın Güneyinde bulunan Balkanların tarihi en tartışılan konulardan biridir.

Avrupa'da yaşayan halklar muhtemelen antik dönemde Orta Asya Behlit ve Heratit taşralarından toplu göçler halinde Kafkasya'ya ve Kara Deniz yolundan geçerek batıya doğru yönelmişler ve Avrupa'nın her yerine yayılmışlardır. Göçlerin hepsi aynı anda olmamış, belli aralıklara gerçekleşmiştir. Kelt kavimleri Batı Avrupa'ya kervanlarla gelmiş ve yerleşmiş bilinen ilk toplumdur. Arnavutların da Keltler döneminde, öncesinde veya sonrasında geldiklerine inanılır. Bu iki millet arasında kesin bir dil benzerliği ve başka ortak özellikler olduğundan dolayı (öyle görünüyor ki) kısa bir süre içinde ya da art arda geldiler ve Keltler Batı Avrupa'ya, Arnavutlar ise Doğu Avrupa'ya yerleşti. Daha sonra Tötonlar²¹² ve Slavlar Kuzey Avrupa'ya geldi. Evliya Çelebi Arnavut kavminin aslının Kureyş'den Cebel-i Elheme olduğunu, onun Halife Ömer zamanında Arnavutluk'u imar ettiğini iddia eder. Bu nedenle Arnavutluk Müslümanlarını “pür-savab bir alay mücahid gazi hazır-cevap cesur yiğitler” olarak nitelendirir.²¹³

Balkanlar'ın en eski bölgelerinden biri Illyricum ve ya Illyria adında geçmektedir. Sınırları bugünkü Hırvatistan'dan Yunanistan (Arta şehri)'ne kadar uzanmaktadır.²¹⁴ İilir Kabileleri Liburn, Yapod, Dalmat, Ardian, Labeat, Dardan, Taulant, Enkeleyd, Desaret, Messaps, Yapig adında geçmektedir.²¹⁵ “İşkodra, İiliryalıların meşhur başkentiydi ve krallığın tacı miras olarak nesilden nesle geçmekteydi. Ne insanlardan ne de tarihten, ne zamandan beri süregeldiği tespit edilemiyordu. O kadar eskidi onun başkenti İşkodra...”²¹⁶

²¹¹ Velija, 2012, s. 76.

²¹² “Teutons” ve ya Tötonlar Alman halkı hakkında söz etmektedir. Bu terim Töton şövalyeleri Çin de kullanılmıştı.

²¹³ **Seyahatname**, C.8, s. 646, 674, ayrıca 704-705; Namık Sinan Turan, “Seyahatname'den Yansıdığı, Biçimiyle 17. Yüzyıl Arnavutluk, Şehirlerinde Kimlik Kültür ve Toplumsal Yapılar”, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı 51, 2015, İstanbul Üniversitesi, s. 89.

²¹⁴ Balkanlar'ın en eski bölgelerinden biri Illyricum, Illyria veya İilirya adına geçiyor.

²¹⁵ **Muzeu Historik Kombetar**, Tirane 2014; **Ulusal Tarih Müzesi**, Tirane 2014, Antik Çağlar Bölümü.

²¹⁶ Velija, 2012, s. 74.

Helen milletinin Adriyatik kıyısındaki yerleşimi tarih yazımında çok işlenmiştir. Bu, Helenler²¹⁷ tarafından, anlattıkları ve kendilerine yabancı bir dünya ile karşı karşıya gelmeleri, gelişmiş bir bölge, kendi düşüncelerine göre anlaşılamayacak kadar yabancı bir durumdur. Aslında, bu düşünceler efsanelerinde ve mitlerinde dile getirilmiştir. Balkan milletlerinin (Hyperboreios-ların²¹⁸) bereketli toprakları kuzeydeydi, ayrıca yarımadanın güney kıyısına ve Ege denizi adalarının topraklarına kadar yayılım göstermişlerdir. Herodot da Hyperboreios-lar ve Kuzey Adriyatik'ten Dodona'ya doğru bir yolculuk belirlemiştir.²¹⁹, Kehribar Yolu'nu²²⁰ hatırlatan bir yol olarak anlatılmaktadır.²²¹ Kehribar Yolu Avrupa'nın politikaların gelişmesinde önem taşımaktadır. Herodot'a göre Kehribar yolu kadar önemli olan İliya'yı bugün dile getirilmeyen, gelişmemiş ve aralarında farklı olmayan güçler tarafından yönetildiği savunulmaktadır.²²² Yunan tarihçi tarafından bilinmemiş, yabancı ve korku verici bir güç, öbür dünya olarak anlatılmaktadır. Helen bakış açısından İyon denizindeki yerleşmiş kabileler, öteki dünyaya dokunan, hayatta olan insanların en uç noktası olarak anlatılmaktadır.²²³

Scymni tarafından yazılmış bir metinde, Yunan coğrafyacı, "Preiegesi" kitabında, dünyayı tanıtan kitaptır ve İliyayı şöyle anlatmaktadır:²²⁴

"Sonra da çok milletler içeren İlyria geliyor, geniş topraklar üzerine yayılmış. Nüfusu çok büyük diyorlar. Bazıları Adriyatik denizinin kıyısında, bazıları kralların devletinin altındaydı. Diğerleri de Monarkıların, bazıları da kendileri hükmediyorlardı. Tanrılara çok saygı duydukları söylenir, dürüst ve

²¹⁷ Helen terimi XVIII yüzyılda kullanılmaya başlamıştı. Avrupa kendine Batılı olarak ilan edip de Doğu kültüründen tamamen kopmak niyetiyle kullanılan isimlerinden biri. O zamana kadar grek ismi kullanılmaktadır. Sonra da Helen ismi kullanılmaya başlamıştır.

²¹⁸ Kuzey dağlarının ötesinde ebedi ışık ve bereket ülkesinde yaşadığı düşünülen (kimse) ve Uzak Kuzey'de, kuzey yelinin ötesinde oturan efsanevi ulus. Apollon, her on dokuz yılda bir yıldız değişiminde, Delphoi'ye gelmeden önce yaptığı yolculukların anısı olarak uğradı. Hyperboreios'ların bu nedenle kimi Apollon kültürünün menşei oluşturdukları ve Delphoi kahinliğini kurdukları ileri sürülür.

²¹⁹ Bugünkü Arnavutluk'ta yer alan Dodona, Berat bölgesinde, Tomorr dağında, Zeus'un ilk tamağı olarak bilinmektedir.

²²⁰ Kehribar Yolu, antik çağda Kuzey Denizi ve Baltık Denizi'nden çıkarılan kehribar taşlarının Güneye Adriyatik Denizi'ne ve Akdeniz'e taşındığı birçok ticaret yoluna verilen addır.

²²¹ Velija, 2012, s. 68-69.

²²² Andrew Sherratt, "What Would a Bronze-Age World System Look Like? Relations Between Temperate Europe and Mediterranean in Later Prehistory", *Journal of European Archeology*, Volume 1, 1993, s. 1-58. Ayrıntılı Bilgi için Bkz <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1179/096576693800719293> (Erişim 28.10.2016).

²²³ Velija, 2012, s. 69.

²²⁴ SCYMNI SHII – "Perigenesis" **OBRIS DESCRIPTIO** - (Dünyayı tanıtan kitap), III-II M.Ö.

misafirperverdirler. Sosyal hayatı severler ve hoş bir hayat yaşamaya düşkündürler.”²²⁵

Shakespeare tarafından yazılmış, “The Twelf Night in Illyria” adına geçen eser, 1601-1602 yıllarında İliya’yı geliştirmiş, güzel ve özgürce yaşanabilecek bir bölge olarak anlatmaktadır. Shakespeare’in sözleri hala geçerlidir. O dönemin İliya bölgesi veya bugünkü Arnavutluk insanların özgürce yaşayabildiği bir bölgedir, fakat dünya genelinde tehlikeli, güvensiz ve gelişmemiş bir bölge ve ülke olarak anlatılmakta ve gösterilmektedir.

Devlet Halk Dansları kurumunun müdürü Süleyman Balteza, Arnavutların İliya veya Roma döneminden folklor kültürünün başka kültürlerle etkileşiminin yazılı bir belge veya evrakı olmadığını söylemektedir, fakat Bizans ve Osmanlı döneminde farklı unsurlar bölgenin kültürüne eklenmişti. “İskoçyalı bir koreograf meslektaşım bizim ve sizin dünyaya anlatacak zengin bir kültürümüz vardır” şeklinde vurgulamaktadır Balteza.²²⁶ Avusturyalı hukukçu Johan Georg Von Hahn antik kaynaklardan ve İliir dilinden gelen yer isimlerden yola çıkarak İliiryalılar, Epirotlar ve Makedonyalıların Yunan olmadıklarını vurgulamıştır.²²⁷ Denizlerin kontrolü, Doğu Adriyatik’in bütün kıyı şeridinde hâkimiyet ve İliir ve Epirot şehirlerinin ve limanların inşa edilmesi, ek olarak güney-doğu ve kuzey kesimlerde bin yılın ilk yarısında büyük bir güç oluşmuştur.²²⁸

Balkanlarda en çok tartışılan konu olmasına rağmen, tarihi kaynaklara göre, Arnavutların ataları İliiryalılardı, Pelazguların neslinden gelmektedirler.²²⁹ Ve Pelazgular M.Ö. Akdeniz’de yayılmışlardır. İliirya büyük bir milletler topluluğudur, Balkanlar’ın siyasi gelişmelerinde ve Balkan bölgesinin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır.²³⁰ Arthur Evans şöyle yazmıştır: “İliir topluluğunda o zamanın en gelişmiş kurumları görünmektedir”.²³¹ Siyasi tarihte tek bir devlette birlik kavramı

²²⁵ Akademia e Shkencave te Shqiperise, **Iliret dhe Iliria tek Autoret Antike**, Instituti i Arkeologjise, Tirane 2002, s. 73.

²²⁶ Sulejman Baltezai (Halk Eğitim Merkezi Müdürü) , Mülakat, 17 Mart 2014

²²⁷ E. Jacques, 1995, s. 31.

²²⁸ Velija, 2012, s. 72.

²²⁹ Frasheri, 1899, s. 17-19, 25-29.

²³⁰ Anastasi, Luarasi, Kristafi, **Çeshtje te historise se shtetit dhe te se drejtes**, Tirane, Luarasi, 1995, s. 3.

²³¹ Arthur Evans, **Antiquarium researches in Illyricum**, Westminster, 1883, s. 43.

öncelikle değerlendirilir, ama birkaç paralel güçlerin bölgesel yönetimi oluştuğunda, siyasi tarihi olmayan kabileler (gelişmemiş devlet) olarak gösterilmektedir. Fakat yeniçağda siyasi bir bölgede birkaç siyasi oluşum ve aralarındaki güç dengesi değişen bölgesel devletlerden oluşabilir. Bu duruma Avrupa'nın M.S. bin yıllık sürecinde birkaç örnek gösterilebilir. Bunlar: Alman bölgesel devletleri veya İtalya'nın benzer bölgesel yönetimli sistemleri vs.²³²

Pierre Cabanes²³³ İliryalılar kitabında şöyle vurgulamaktadır: “Arkeolojik ve dil bilim alanındaki başarılarından yola çıkarak, bazı bilim adamları yeni bir senteze girişmeye yönlendirildi. Bu defa merkeze, ne Yunan ne de Roma ilişkilerini, sadece İliya'yı yerleştirdiler.”²³⁴ Yazılı antik Greko-Roma kaynaklar etno-siyasi gerçeklerin karmakarışık bir mozaikini sağlamaktaydı²³⁵, Helen ya da Roma konusunu açıklamaya çalışırdı ve tek taraflı fonksiyon gösterirdi. L.Thallosy antik çağın yazarlarının tarafsızlığını değerlendirirken, bu topraklarda o zamanki gerçeklerin yorumlanmasının bakış açısını sınırlandırdıklarını vurgulamıştı.²³⁶ Tarihi okuduğumuzda 6-12 yüzyılları arasında Arnavut kavimleri üzerinde bir sessizlik fark edilmiştir.

Braun tarafından, dünyanın büyük değişimlerinin olduğu bu döneme; Geç Antikite adı verilmişti. Geç Antikite dönemi, o yıllarda belli olmamasına rağmen, medeniyete büyük değişiklikler getirmiştir. Ortaçağ dönemi hakkında yazan Oxford Üniversitesi'nin tarihçisi, R.W. Southern fark ediyor ki: “Tarihinin büyük değişimlerdeki bu sessizlik bizi her konuda ilgilendiriyor”. Dramatik özelliklere sahip olan Geç Antikite döneminin ne başlangıcı ne de sonu bilinmemektedir.²³⁷ Balkan milletleri ve tarihi değişimlerinin ve sessizliğinin iki sebepten dolayı olduğuna inanılmaktadır: Kütüphanelerin yakılması ve papirüsün yokluğudur. Balkanların tarihi üzerine olan bilgiler eksiktir. Bu bölge ile ilgili evraklar

²³² Velija, 2012, s. 77.

²³³ Pierre Cabanes, Professeur honoraire de l'université Paris X Nanterre. Fondateur de la mission archéologique et épigraphique française en Albanie, Antik çağların tarihini yazarı. Yazdığı kitaplardan bazıları “Les Illyriens”, “Introduction à l'histoire de l'Antiquité”, makale “Les Illyriens, aux limites du monde grec”.

²³⁴ Velija, 2012, s. 41.

²³⁵ İngiliz Arkeolog Arthur Evans yazılarında “Yunanistan'ın ve Roma'nın tarihçilerin İliya bölgesinde korsan ve barbar hayat tarzını vurgulamaktadır”, fakat Evans kendisi İliya bölgesinde o dönem için gelişmiş sistemler fark etmektedir. (Qemal Velija, Mbreteri dhe Mbreter Shqiptare, 2012, s. 44)

²³⁶ Velija, 2012, s. 44.

²³⁷ **Gazeta Dielli**, “Leksionet e Lashtesise per Boten e Sotme, Pax Romana”, 11 Aralık 2013, s. 1-2.

<http://gazeta-shqip.com/lajme/2013/12/11/leksionet-e-lashtesise-per-boten-e-sotme/>

bulunduran Voskopoya ve Aleksandria kütüphanelerinin yandığına inanılıyordu. Amerikalı Protestan Yazar Ehrman antikite belgelerinin yok olmasının sebeplerinden birinin papirüs yokluğunda yazıların silinmesi ve yerine papazların din konusunda metinler yazması olduğunu belirtmiştir. Papazlardan kalan dini metinler belki de Balkanlar tarihin metinleri silinerek yazılmıştır.

Bugünkü Balkanlar tarihine sahip olan Yunanlar More'nin (Peloponez) yarımadasının dış kısımlarına yerleşmiştir. Avrupa kültürünün doğduğu millet olan Yunanlar diğer Avrupa Milletleri gibi, aslında Doğudan gelmiştir. ...yaklaşık 1650 M.Ö. yıllarında Mısırlılar tarafından Hüksos (ve ya Hiksos) ve onun takipçileri Mısır'dan, Filistin'den, Suriye'den ve Fenikia'dan sürgüne gönderildi. Bunların çoğu Yunanistan'a, Küçük Asya'ya ve Kıbrıs'a yerleşmişti. Irk açısından karışmış, farklı köklerden, fakat temelde Pelazg köklerinden gelmektedirler ve bu hiçbir tarihçi tarafından inkâr edilmemiştir.²³⁸ İlirya Güneyinde kolonileri yerleşen Yunan toplumu Bizans döneminde bu toprakları ele geçirdikten sonra Kuzey'e yayılma politikasını takip etmiştir. Bugünlerde aynı politikayı takip etmektedir. Herodot tarafından yabancı olarak anlatılan bu bölgeler, bugünkü tarihçiler tarafından Antikite çağında Yunanistan'dan hiç ayrılmamış bir bölge olarak gösterilmektedir.

İlirya ve Bölgedeki yönetimler denizlerin hâkimiyetine sahip oluyor iken Roma devleti güçlenmeye başlamıştır. İlirya'yı işgal etmek istemeyen Roma halkı bölgede özgür bir şekilde gerçekleşen korsanlık hareketlerinden rahatsız olmuştur ve İlirya'nın Teuta Kraliçesine gönderdiği iki temsilci öldürüldükten sonra²³⁹ Roma-İlirya savaşlarına yol açmıştır²⁴⁰ ve M.Ö. 229 yılında savaşlar başlamıştır.²⁴¹ Bu bölgeyi hiç işgal etme niyeti olmayan Roma Devleti, büyümeye başladığı Savaşların üçüncü döneminde İlirya'yı yönetimine almıştır ve tehlikeyi ortadan kaldırmıştır. Roma ve Venedik Katolik rahipler göndererek ülkenin kontrolünü koruyabilmiş ve yüzyıllarca sürdürmüştür. Yani, Balkanlar'da dinin etkisi milattan önce başlamıştır. Fide Propagandası²⁴² 1622 yılında Papa XV. Gregory tarafından kurulmuş bir

²³⁸ Robert D'Angely, **Enigma Pelazgılar'dan Arnavutlar'a**, Paris, 1990-1991, s. 184.

²³⁹ "Kraliçenin emriyle Roman temsilcilerin yolunu İliir gemileri kesti ve onları öldürdü. Bu olay yüzünden Roma İlirya'ya karşı deniz ve kara kuvvetleri gönderdi".

²⁴⁰ Velija, 2012, s. 91.

²⁴¹ Apiani: **Hisoria Romana** (24 kitaptan oluşmaktadır), "İlirike, 7, İlet dhe İliira", 160 M.S.; Appianii Alexandri, *Historia Romana*, (ed.) Viereck, Roos et Mendelsohn, Lipsiae in aedibus B.G. Teubneri 1939 et 1915.

²⁴² Vatican Museum, **Missionarisch-Ethnologisches Museen**, "Propaganda Fide", Ayrıntılı Bilgi i.in Bkz, http://mv.vatican.va/6_DE/pages/x-Schede/METs/METs_Main_06.html , (Erişim 13.02, 2015).

Vatikan cemaatidir. Bu cemaatin iki hedefi vardı: Hıristiyanlığın yayılması ve hâkim olan siyasi doktrinlere karşı gelen düşünce ve o topraklarda olan gerçek dini mirası savunmaktı.

Roma devletinden sonra Bizans devleti, koloniler ve Ortodoks kilisesi ortaya çıkmıştır. 1054 yılında Roma ve Bizans bölünmüştür ve Bizans'ın bir parçası olan Arnavutluk bu düşmanlığın tam ortasında kalmıştır. Doktrin ve gelenekler yüzünden birbirinden daha çok uzaklaşmıştı, böylece doğudan batıya kilise ve devlet ilişkileri belirli bir şekilde değişiyordu²⁴³. Roma ve Bizans devletleri birbirlerinden farklı olmalarına rağmen Roma, Bizans kültürüne saygı göstermiştir. Bu iki devlet arasında kalan Arnavutluk'un kültürü hakkında 6.-12. yüzyıllar arasında hiçbir bilgi verilmemiştir. Hristiyan 'Arvanite' ve 'Alvano'i' kabileleri 'Romaia', 'Gracei', 'Sklavini', 'Sclavinus', 'Bulgaroi' ya da 'Bulgarus' gibi farklı biçimlerde adlandırılmışlardır.²⁴⁴ Bizans Devleti, Arnavut kilisesini Roma'dan uzaklaştırmış ve Kostantinopolis'e²⁴⁵ bağlatmıştır.²⁴⁶ Bu noktada Arnavutluk'un Ortodoks kilisenin tarihi başlamaktadır.²⁴⁷ Ortodoks mezhebinin oluşumu ve siyasi politikaları Arnavut halkının dikkatini çekmiştir.

Ehrman bakış açısına göre, "Ortodoksluk" bugünkü şeklini almadan ve II.-III. yüzyılda, rakip gruplar çoğunluk olmadan önce, mezheplerin aralarında sert bir savaş meydana gelmiştir. Bugünkü Ortadoks Mezhep'inin ilk liderleri zenginlerin desteğini kazanmıştır, kendilerini en dürüst ve doğru ilan etmiştir ve düşman mezheplerin kitaplarını yakmıştır. Sonra da ideolojilerini yayanlara zulmetmişler ve sonunda tarihi ve dini de kendi bakış açılarından yazmışlardır.²⁴⁸ Sherif Delvina Yunan kilisesini aşırı tutucu ve başka dinlere özgürlük vermeyen bir dini kurum olarak görmektedir. Yunanistan'ın genelinde böyle bir resim görülebilir.

Osmanlılar Balkanlara girene kadar bu topraklar Ortodoks ve Katolik kiliselerinin politikalarıyla yönetilmiştir. Halil İnancıl Hristiyan Balkanlar'a Osmanlı'nın girmesini şöyle anlatmıştır:

²⁴³ Barbara Jelavich, *Historia e Ballkanit Shekulli i Tetembedhjetë dhe Nentembedhjetë*, Cambridge University Press 1983, Tirane, 1999, s. 24-25.

²⁴⁴ Bozbor, 1997, s. 25, 28.

²⁴⁵ (İstanbul'a)

²⁴⁶ Arnavut Ortodoks Kilisesi Bizans devletine ve sonra Yunanistan'a bağlı kalmıştır yüzyıllar boyunca.

²⁴⁷ Pellumb Xhufi (Tarihçi), Mülakat, 16 Mart 2014.

²⁴⁸ Ehrman Bart, 2007, s. 9.

“Osmanlı 1354 yılından beri Balkanlar bölgesinde egemenliğini genişletmiştir. Osmanlı Balkanlar’ı, I. Beyazid’den beri kendi egemenlik alanı olarak görmüş ve Dalmaçya, Karadağ, Arnavutluk, Mora, Eğriboz ve Ege Adaları’ndaki Venedik kolonilerini kendi hükmüne alabilmek için Venedik ile kıyasıya bir mücadeleye girmiştir.”²⁴⁹

1405 yılı doğumlu Gjergj Kastrioti Skenderbe, Batı kaynaklarında Scanderbeg (Skanderbeg) adıyla geçmektedir. Arnavutluk’ta milli kahraman olarak bilinmektedir ve en önemli beylerinden biri olarak gösterilmektedir. İskender Bey, Edirne’de II. Murad’ın hizmetinde Müslüman oldu. Arnavutluk’ta Osmanlı hâkimiyetine karşı isyanlar İskender Bey’den önce başlamıştır ve sonrasında da devam etmiştir. Vatikan’la yaptığı iş birliği sebebiyle Osmanlı kaynaklarında “Hain İskender” olarak padişah tarafından ilan edilmiştir.²⁵⁰ Fakat Avrupa ülkeleri tarafından İskender Bey kahraman olarak anlatılmıştır. Onun ile ilgili kitaplar ve resimler kütüphanelerde ve müzelerde yer almıştır.

İskender Bey’in vefatından sonra Arnavutluk Hristiyan nüfusunun Vatikan’la ilişkileri devam etmiştir. Kuzey ve Güney’de Katolik ve Ortodoks kiliselerin politikalarından etkilenen Hristiyan Arnavutluk’ta hâkim olan Osmanlı Devleti, Avrupa’nın direnişiyle karşı karşıya gelmiştir. 1593 yılında Arnavutluk’un İhtiyarlar Heyeti Papa’ya gönderdiği bir mektupta bütün bölgelerin birleştiği ve Osmanlılara karşı çıkmak için hazır olduklarını belirtti. Avrupa’nın desteğini beklediklerini açıklamaktadır.²⁵¹ Osmanlı devletinin hükmü altında olan Karadağ’dan Epir’e kadar yer alan ayaklanmaların başında dini adamlar var idi.²⁵² Osmanlı’nın sınırların içerisinde, XVI.-XVII. yüzyılların arasında başpiskoposların ve papazların organize ettiği dört-beş tane ayaklanma meydana gelmiştir.²⁵³

²⁴⁹ Halil İncelik, “Türkler ve Balkanlar, Balkanlarda İslam, Miadi Dolmayan Umut, (Ed.) Muhammet Savaş Kafkasyalı, Turkistan’dan Balkanlara”, **TİKA İnceleme Araştırma Dizisi**, Yayın No: 19, cilt 2, Ankara 2016, s. 10, (Çevrimiçi) <http://www.tika.gov.tr/upload/publication/2.cilt.pdf#page=9>, Erişim 8 Temmuz 2017.

²⁵⁰ Halil İncelik, “İskender Bey (ö. 872/1468), Osmanlılara karşı mücadele eden Arnavut beyi”, **İslam Ensiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Araştırmalar Merkezi, cilt 22, s. 561.

²⁵¹ İnjaz Zmputi, “Dokumente te Shekuje XVI-XVII per Historine e Shqiperise”, **Akademia e Shkencave te Shqiperise Instituti i Historise**, Vol II (1593 – 1602), Tirane, 1990, s. 11-12, 13-15, 20-23, 39-41, 45-47.

²⁵² Arnavutluk Bilimler Akademisi tarafından yayınlanmış Zanputi kitabında yayınlanan önemli belgeler Vatikan’ın etkisini kanıtlamaktadır; A. Vat., Fondo Borghese, serie IV, nr 287, s. 47-48 HORVAT-GLASNIK XXI/13-14; LEKA 1936/269 270; STUD. TEKS. Nr 221; Bibl. Barberiniana, Mas LVIII, 33, s. 47-59 STARINE XXXVI/10; A. Vat. Nunz. Ven. 41, s. 25, Lett, in cifra HORVAT-GLASNIK XXI, Dok. Nr. 22, s. 17; A. Vat. Nunz. Ven. 33, s. 336-338 HORVAT-GLASNIK XXI, Dok. 26, s. 23-25 LEKA, 1936/447 452; STUD. TEKSTE. I, nr 222, f. 370; A. Vat. Nunz. Ven. 31, f.58 HORVAT-GLASNIK XXI, Dok. 32, s. 27; Bibl. Vat. Cod. Barb. Lat. 5786, s. 14 HORVAT-GLASNIK XXI, Dok, 37, s. 31-32;

²⁵³ Pellumb Xhufi (Tarihçi), Mülakat, 16 Mart 2014.

“Osmanlı Devleti’nin 16. yüzyıl sonlarından itibaren içine düştüğü mali bunalımın etkileri, Arnavutluk’ta 17. yüzyıl ortalarından itibaren hissedilmeye başlamış, 1683 Viyana yenilgisinin ardından, Osmanlı Devleti’nin askeri ve ekonomik yönden zayıflamaya başlaması ile birlikte bu etkinin yarattığı ekonomik ve toplumsal çözülme süreci de hızlanmıştır.”²⁵⁴

diyerek Nuray Bozbora, Osmanlı ekonomisinin kötü gidişatına değinmiştir. Bozbora sözlerine söyle devam etmiştir:

“Osmanlı Devleti, gücünün zayıflaması ile birlikte bölgedeki kontrolünü de kaybetmiştir. Süren çatışmalar, Kuzey Arnavutluk’ta Büyük İşkodra Paşalığı, Güney Arnavutluk’ta Büyük Yanya Paşalığının kurulması ile son bulmuştur. Kendi bölgelerindeki küçük paşalıkların tümünü içine alan bu iki paşalık 19. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Devleti’nden yarı bağımsız bir şekilde varlığını korumuştur.”

Osmanlı tarihini inceleyen Olsi Jazexhi şu sözleri sarfetmiştir: “Arnavutluk, Avrupa’daki ilk Müslüman devlet olarak ortaya çıktığı 1913 yılından beri Arnavut halk, Hıristiyanlaştırmak isteyen misyoner örgütler tarafından şiddetli ve sürekli bir propaganda saldırısı altında tutulmaktadır.”²⁵⁵ Paşalık ve vilayet bölgelerinde olan topraklar sonradan Sırbistan, Makedonya, Karadağ ve Yunanistan tarafından bölünecektir. Toprakların bölünmesiyle Arnavutluk’un komşu ülkeleriyle ilişkileri etkilenmiştir. Yüzyıllar sonra Balkan milletlerin arasında düşmanlık hala devam etmektedir. 10 Ekim 2014 yılında, 68 yıldan sonra Sırbistan’a tarihi ziyareti gerçekleşen Arnavut Başbakan Edi Rama, Avrupa’nın istikrarının Balkanlar’ın istikrarına bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Bu yüzden Balkan ülkelerinin güvensizliği bir kenara bırakıp barış adına yeni bir sayfa açmaları gerektiği düşüncesindedir.

3.2. Eski Sistemlerden Arnavutluk’a Kalan Miraslar

Haçlı seferlerinden bugüne kadar, dinler arası çatışmalar ve savaşlar dünya çapında meydana gelmeye devam etmiş ve büyük ölçüde insan kayıplarına sebep

²⁵⁴ Bozbora, 1997, s.115.

²⁵⁵ Olsi Jazexhi (Tarihçi, Analist), Mülakat, 10 Ekim 2016.

olmuştur. Kültür-arası, medeniyet-arası ve dinler arası konularda bir bilim adamı olan Samuel Huntington; Ksingiang'ta, Uygurlar ve başka Müslüman grupların Çin etkisine karşı savaşmakta olduğunu belirtmiştir. Pakistan ve Hindistan'da üç savaş meydana gelmiştir. Bangladeş'te, çoğunluk tarafından ayrımcılara karşı Budist protestolar yapılmıştır. Malezya ve Endonezya'da, Müslümanların ekonomik sebeplerden dolayı ayaklanmışlardır. Güney Tayland'da, Müslüman gruplar Budist devlete karşı ayaklanmışlar ve Güney Filipinler'de ülkeden ve Katolik olan devletten bağımsızlığı kazanabilmek için isyan başlatılmıştır. Diğer taraftan Endonezya'da Hristiyan Doğu Timurlu Müslüman devletinin baskısına karşı savaş çıkmıştır. Bu çatışmaların hepsi ekonomik, ulusal, etnik sebeplerden meydana gelmiştir, fakat dini içeriği belirli bir şekilde ortaya çıkmaktadır.²⁵⁶

Dünya çapında dini anlaşmazlıklar veya farklılıklar yüzünden birçok çatışma meydana gelmiştir. Fakat Lübnan, Bosna ve Arnavutluk gibi ülkelerde farklı değerler sunulmuştur. Dini tolerans veya dinler arası tolerans, Arnavutlar arasında anlayış ve uyum en çok göze çarpan değerlerinden biridir. Bu değer onur ve misafirperverlik kelimeleriyle yan yana gitmektedir. Evliya Çelebi, Arnavut insanların birbirlerine izzeti ikramla, alçak gönüllü ve yumuşak sözlerle konuştuklarını belirtmektedir. İnsanların misafirperverliklerini anmadan geçmez. Köstendil, Elbasan ve Yanya ile ilgili tasvirlerde “kapıları kapatmak ve misafirine ri'ayet etmemek, bu şehirde gayet ayıptır” şeklinde yorumlara yer verir.²⁵⁷ Arnavutluk'un geleneksel kültüründe uzman olan, yazar, çevirmen ve bilgili eser yazarı Faik Konica şöyle yazmaktadır: “Arnavutların başka dinlere tolerans gösterdikleri doğrudur ve belki Avrupa'da dini çatışmalar olmayan tek ülkedir. Bu nedenle, bazıları sık sık Arnavut septisizmi hakkında konuşmuştur”²⁵⁸. Belki de Arnavut toplumunun hem geleneksel hem de modern, ilginç ve karışık bakış açıları için bu septisizm en az ve öz doğru tanımlamadır. Bu gerçek üzerinde oluşmuş görüşler bilim adamları, yerli rehberler yada yabancı bilim adamların sayesinde anlatılmıştır.²⁵⁹

²⁵⁶ Dervishi, 2010, s. 135.

²⁵⁷ Robert Dankoff, “Ayıp Değil”, *Çağının Sıra dışı Yazarı Evliya Çelebi*, (Ed.) Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 112; Namık Sinan Turan, “Seyahatname'den Yansıdığı, Biçimiyle 17. Yüzyıl Arnavutluk, Şehirlerinde Kimlik Kültür ve Toplumsal Yapılar”, *Sosyoloji Konferansları*, Sayı 51, 2015, İstanbul Üniversitesi, s. 89.

²⁵⁸ Faik Konica, “Works, vol 2,” “Dudaj” Publications, Tirana 2001, s. 241.

²⁵⁹ Dervishi, 2010, s. 133.

Derek Hall (1994), Arnavutların ulusal kimliğinin kökeninde dilin, dinden ziyade önemi olduğunu anlatmaktadır. Roberto Morozzo Della Rocca'nın (1994) fikrini de not etmekte fayda var: Arnavutların ulusal kimliği koruyabilmesi dinlerin sayesinde olmuştur. Bütün dinler milletin kaderine bağlıdır. Arnavut olmak ve vatanseverlik Arnavutların hayatlarında dinden daha önemliydi. Ayrıca, Roberto Morozzo Della Rocca (1994), Arnavutların vatanseverliğinin yabancılar tarafından reddedilmesinden kaynakladığını savunmaktadır. Dışarıdan gelen tehlikeleri ulusal gururu ve hissi geliştirmiştir. Yurt dışından yapılan müdahaleler Arnavut devletinin varoluşunu tehlikeye atmıştır ve insanların ulusal arzularına baskı yapılmaya çalışılmıştır.

Arnavutluk'ta din hiçbir zaman insanları ayırma niyetiyle kullanılmamıştır. Ülkenin tarihinde insanlar hiçbir zaman birbirine karşı savaşmamıştır.²⁶⁰ Komşu ülkelerin çabalarına rağmen Arnavutlar etnik bir savaşa karışmamıştır. Dinler arasındaki ahenginin sebebi de bu tarihi argümanlardır.²⁶¹ Fallmerayer kendi eserinde Yunanistan'daki Arnavut faktörler ve Müslüman Türklerin ruhani çıkarlar için silahlarını alıp savaşmadıklarını yazmaktadır. Genelde, Arnavut bilim adamları ne Faik Konica'nın yaptığı gözlemleri ileri sürdü ne de Arnavutların dinler arası ruhunu devamlı bir şekilde vurguladı. Bu ruh da uyum ve anlayış ile gösterilmiştir.²⁶² Yabancı bilim adamlarının eserlerinde bu konu çok defa yazılmıştır. Örneğin Hugo Adolf Bernatzik, 1929 yılında Arnavutluk'u ziyaret ettiğinde, Arnavut topluluğu için şöyle yazmıştır: Katolik, Ortodoks ve Müslümanlar bu küçük ülkede barış içinde yaşamaktadır; Onlar köylerde beraber yaşamaktadır. Dini savaşlar Arnavutlarda bilinmez ve algılanmaz.²⁶³ 1930 yılında gergin bir ortamda Arnavut yazar ve papaz Gjergj Fishta'nın akıllı yöntemleri dile getirmeye değerdir. Fishta, Katedralin İşkodra şehrinde çan kulesini ve caminin minaresini kordonlu elektrik ışıklarıyla bağlatmıştır. Bu hareket dinler, dinsel toplumların arasında barışı, uyumu ve tartışmaların sonu anlamına gelmektedir.²⁶⁴ Sonuç olarak bu da tarihte

²⁶⁰ Tonin Gjuraj, 2013, s. 104.

²⁶¹ Delvina, 2006, s. 33.

²⁶² Zyhdı Dervishi, "Resulting Facts of Inter-Religious Understanding", **Pathways to Inter-religious Dialogue in Albania**, USAID, Tiran, 2010, s. 137.

²⁶³ Artan Fuga, "Philosophical Aspects of Interfaith Dialogue", **Pathways to Inter-religious Dialogue in Albania**, USAID, Tiran 2010, s. 143.

²⁶⁴ Rasim Hasanaj, **The Speech of the Chairman of the State Committee on Cults in the Birmingham University Symposium**, Provo, October 4, 2009, s. 2.

ispatlanmıştır²⁶⁵. Müslüman ve Hristiyan statüsünde farklılıklar oluştuysa bile, bu da dış güçlerin kendi çıkarlarının sonucu. ²⁶⁶

Michael E. Martin (1992) Arnavut tarihinin karmaşıklığını açıklama kabiliyetini göstermektedir ve şöyle ifade etmektedir: “Arnavut tarihinin özelliği başka milletlerin tarihinin bir parçası olmaktır”²⁶⁷. Roma, Bizans, Türk yönetimi ve Faşist işgali en önemlileriydi. Bu sözler dışarıdan gelenlerin ve onların tarih üzerindeki sistemleri hakkında bahsetmektedir.²⁶⁸ Arnavutluk uzun zamanlar yabancı hükümü altında iken halkı Büyük Güçlerin merhametinde kalmıştır. Yine de Arnavutlar kendi kimliğini korumayı ve bağımsızlığını kazanmayı başarmıştır.²⁶⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla beraber yeni Avrupa örneğinde, ulus-devlet toleransı ve çok kökenlilik ortaya çıkmıştır. Avrupalılaştırma süreci Balkan topluluklarında büyük insani trajedilere sebep olmuştur.²⁷⁰ Balkanlar'da bugün en çok tartışılan konulardan biri Balkan ülkelerinin Batı kültürlerine yakın ve Doğu kültüründen uzak olmasıdır. Aslında Batı tarihinin Doğu tarihinin devamı olduğu pek söylenmemektedir. Bu tartışmaya cevap verebilmek için Arnavutların aile ve toplum yapısını anlatmamız gerekir.

Arnavutluk'un sosyal ve aile “yapısı” şöyle anlatılmaktadır. Toplum kavimlerden (fise) oluşmaktadır. Bilim adamları Arnavutluk'un Avrupa'da hayatta kalan tek kabile sistemi örneği olduğunu açıklamıştır. Son derece ataerkil bir soy sistemleri vardır ve bu sisteme göre "adamın kan bağı, kadının da hısım akrabalığını (a man has blood and a woman kin)" yazmaktadır Alexander Lopasic. Yabancı güçlerin müdahaleleri, ülkenin elli yıl komünizm nedeniyle kapalı olması değer sistemlerini korumalarına sebep olmuştur. Güneyde bu sistem daha yumuşaktır. Sonuç olarak kendi değerlerini ve patriarkal sistemi değiştirmeye zemin oluşmamıştır. Hayatları geleneksel hukuk tarafından düzenlenmiştir. Leke adında bir

²⁶⁵ Delvina, 2006, s. 33.

²⁶⁶ Gjuraj, 2013, s. 104.

²⁶⁷ Tom Winniffrith, **Perspectives on Albania**, Warwick studies in the European humanities, Basingstoke, Mcmillan Academic and Professional, 1992, s. 70.

²⁶⁸ Dervishi, 2010, s. 147-148.

²⁶⁹ Gjuraj, 2013, s. 103-104.

²⁷⁰ Ozkan Behlul, “Europeanisation of the Balkans? The historic Europeanisation of the Balkans has resulted in the development of a renewed political landscape”, **Aljazeera Opinion**, 12 Ekim 2011.

prensın çıkardığı ‘Leke Dukagjini Kanunu’ (Lek Dokakin Kanunu) halk arasında hep uygulanmıştır. Müslüman, Hristiyan Ortodoks ve Katolik nüfusu için geleneğe tepki dine göre değil, vatanseverliğine göre verilmiştir ve kan bağları kutsalıdır.²⁷¹ Bu tür organizasyonların temelinde bazı katı gereksinimler vardır: řeref²⁷², Verilmiş söz (Besa), İnanç ve Vefa. Bu zelikler daimi Arnavut kavimler ve aileler tarafından desteklenmektedir.²⁷³

Genelde, yabancı bilim adamları Arnavutları kapsamlı sosyal ilişkiler kurmakta kabiliyetsiz göstermektedir. Dr. Hubert Neurweirth, Arnavut tarihinde, dostların ve düşmanların kültürel seçimi akrabalık ilişkilerinin üzerinde olduğunu belirtmiştir.²⁷⁴ Bu anlayışa göre bir grubun yeleri diğer grupların üyelerinden daha azdır. Yani, Arnavutların dostlarından daha çok düşmanlarının var olduğu anlaşılmaktadır. Frensizkenin Hırvat rahibi Lavro Mihacevic, yirmi yıllık süre boyunca Arnavutluk’ta hizmet ettikten sonra şu ifadeleri kullanmıştır: “Arnavutları genelde sinirli huylu olduklarını, göz açıp kapayınca kadar değiştiklerini, kavga ettiklerini göremezsin, arabozan değiller, birbirlerini incitmezler.²⁷⁵ Fakat incitirsen en önemsiz ayıbı bile kaldıramazlar ve affetmezler”.²⁷⁶

Evliya Celebi, “Arnavutların dini doktrinlere önem vermediklerini” yazmıştı.²⁷⁷ Bayan Edith Durham’ın sözlerine göre Arnavutların milli duyguları dini duygularından daha güçlü olduğu vurgulanmıştır. Balkanların diğer milletleri kendileri din kimliğiyle tanıtıyorken Arnavutlar köklerini ön plana çıkarmıştır.²⁷⁸ 1717 yılında İstanbul’da bir yabancı gözlemci Arnavutlar ile ilgili şöyle yazmaktadır: Müslümanlar ve Hristiyanlar bir arada yaşadıkları için anlaşmazlıklara hala alışkın değiller.²⁷⁹ 1638 yılında Katolik Misyoner Pjeter Mazreku, Roma’ya gönderdiği raporunda, ateistler Müslümanlarla bir araya geldikleri için Hristiyanların hem Cuma

²⁷¹ Bozbora, 1997, s. 33.

²⁷² İbid, s. 33.

²⁷³ Gjuraj, 2013, s. 91.

²⁷⁴ Hubert Neurweirth, “Resistance and cooperation in Albania 1939-1944” (A historical analysis of the cultural selection of friend and enemy), **Publication of Institute of Dialogue and Communication**, Tirana, 2006, s.11.

²⁷⁵ Lovro Mihacevic, Around Albania (Journey impressions and ethnography),” Publishing House “Gjergj Fishta,” Tirana 2006, s.100.

²⁷⁶ Dervishi, 2010, s. 136.

²⁷⁷ Evlia Çelebi, “**Albania, 350 years ago**,” Horizont Publishing House, Tirana 2000, s. 53, Fuga Dervishi, 2010, s. 148-149.

²⁷⁸ Delvina, 2006, s. 34.

²⁷⁹ Duka, **Shekujt Osmane ne Hapesiren Shqiptare** (Studime dhe Dokumente), 2009, s. 70.

hem de Pazar gününde dini aktivitelere katıldıklarını vurgulamaktadır.²⁸⁰ Mary Worthley Montagy, yazdığı mektupta Arnavutların en doğru dininin hangisi olduğuna karar veremedikleri anlatmaktadır. Cuma günü camiye, Cumartesi günü kiliseye ve Pazar günü de gerçek peygamberin korumasını almaya çalışıyorlar. Dinlerini ayırt etmek mümkün değildir.²⁸¹ Arnavut gazeteci ve analist Mustafa Nano farklı dinler arasında yer alan evlilikleri anlamsız bulmaktadır. Kendisi dinler arası uyuma inanmamaktadır. Arnavut analisti Mustafa Nano, Arnavutluk'ta dinler arası bu uyumu yok etmek için koyu dindarların oluşmaya başladığına inanmaktadır.²⁸² Alex Mammopoulos bu konu ile ilgili şöyle yazıyordu: Masadaki börek yarım tereyağı ile yarım yağ ile pişirilirdi, yarım domuz ile yarım kuzu ile. Müslüman hatibi Hristiyan Papazın kızıyla evlenirdi.²⁸³ Din adamı T.S. Hughes'ın sözlerine göre "Arnavut sık sık Hristiyan bir kadınla evlenir; kendi oğlunu camiye götürür ve kızlarının kiliseye gitmelerine izin vermektedir."²⁸⁴ Arnavutluk karışık düğünlerin ülkesidir ve eşler de sık sık farklı dinlerdendir.²⁸⁵

Arnavutların çoğu dinler arası bir akrabalık veya aile ortamında yaşamıştır ve yaşamaktadır.²⁸⁶ Bu dinlerin ve müminleri arasında karşılıklı saygı vardır. Karışık evlilikler Arnavutların bütünlüğü bölmektedir. Sık sık bu fenomen hem Arnavutluk'ta hem de yurt dışında açıklanamamış ve yanlış anlaşılmış görünmektedir.²⁸⁷ Çoğu ülkede, ülkenin geçmişine, sosyal-kültürel gerçeğine karşı yurt dışında yayılan yoğun önyargılar, Arnavut sosyal değerlerinin gerçeklerini değiştirilmiştir.²⁸⁸ Gelmiş geçmiş bütün yabancı araştırmacılar şaşırırmaktadırlar, hatta bu, üç dinin arasında karşılıklı uyum olarak değil, inanç eksikliği olarak algılayanlar var: Mesela H.F.Tozer'in sözlerine göre buradaki Müslümanlar gerçek Müslüman değil ve Hristiyanlar gerçek Hristiyanlar değildir.²⁸⁹ Bu, o dönemin din adamlarının gözünde utanç verici ve kutsal dinlere karşı saygısızlık olarak görünmektedir.²⁹⁰ Yine

²⁸⁰ İbid, s. 70.

²⁸¹ Delvina, 2006, s. 31.

²⁸² Mustafa Nano (Analist), Mülakat, 12 Aralık 2015.

²⁸³ Delvina, 2006, s. 32.

²⁸⁴ Dervishi, 2010, s. 134.

²⁸⁵ Gjuraj, April 2013, s. 100.

²⁸⁶ Dervishi, 2010, s. 134

²⁸⁷ Fatri Sinani, "Peculiarities of Religious Belief Among Albanians", *Pathways to Inter-religious Dialogue in Albania*, USAİD, Tiran 2010, s. 130.

²⁸⁸ Dervishi, 2010, s. 134.

²⁸⁹ İbid, s. 148-149; Delvina, 2006, s. 148-149.

²⁹⁰ Delvina, 2006, s. 33.

de, Ortodoks Papas Andon Merdani toleransı ulusal bir miras olarak anlatmaktadır ve bu değerin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.²⁹¹

En güzel örnekleri dini ve dindar sakinlerden almışız. Bugünkü Ortodoks Katedral çanının hikâyesini şöyledir: O çan bir Müslüman tarafından kurtarılmış, bir Katolik tarafından saklanmış ve dini özgürlük tanımlandıktan sonra bir Ortodoks'a teslim edilmiştir. En temiz ve iyi niyetli diplomatik hareketlere zorluk yaşayan insanlarda ve şehirlerde rastlanır. Zor yıllarda Hıristiyanlar ve Müslümanlar birbirlerine daha da çok yakınlaşmıştır.²⁹²

Enver Hoca diktatörlüğü ülke için acımasız bir istisna idi. 1980'lerden 1990'lı yıllarının başına kadar, komünizmden demokrasiye geçiş dönemi zor bir dönem idi. Demokratik gelenekler yeniden kuruldu ve toleransın ortaya çıkışı ülkenin kültürel ve yurttaşlık hayatında önemli bir faktör oldu. Arnavutluk'ta, dini özgürlük ve İslami değerler bir arada olabilir ve gelişebilir.²⁹³ Dinler arası bu değerli uyumu Arnavutlar korumaktadır ve göstermektedir. Dinler arası bu ahenk, Balkanlar'ın Arnavut topluluklarının yaşadığı diğer ülkelerde de yayılmıştır. Örneğin Kosova, Makedonya, Karadağ vs.²⁹⁴ Hoşgörü, Arnavutluk'un bir mirasıdır. Arnavut Oryantalist Ermal Bega aslında Arnavutluk'ta ve başkentte fazla sayıda camiye ihtiyaç olmadığını, Arnavutluk'ta fazla cemaate değil, kaliteli ve okumuş bir cemaate ihtiyaç olduğunu savunmaktadır.²⁹⁵

3.3. Öne Çıkan Gruplar

Balkanlarda din üzerinden politikalar uygulandığı sürece ve Rusya'nın etkisi büyük olduğundan dolayı ABD politikası, Müslümanların çoğunluk olduğu ülkelerde diyalogun derinleştirilmesini istemektedir. Şansımıza da Adriyatik kıyısında, Avrupa'nın kalbinde, 70% İslam dinine inanların, 20% Ortodoks ve 10% Roma

²⁹¹ Anton Merdani (Ortodoks Kilisesi Papazı), Mülakat, 10 Mart 2014.

²⁹² **Konferenca Nderkombetare**, "Fete dhe Civilizimet ne Mijevjeçarim e Ri, Rasti i Shqiperise", Tirane, 14-15 Nentor 2003, Botimi i i QSHDNJ Dhjetor 2003, s. 42; Yazar ve tarihçi Roberto Morozzo della Roca, İtalya

²⁹³ Melady, 2013, s. 16.

²⁹⁴ Rasim Hasanaj, **The Speech of the Chairman of the State Committee on Cults in the Birminham University Symposium, in Provo**, 2009, s. 2.

²⁹⁵ Ermal Bega (Oryantalist), Mülakat, 12 Temmuz 2016.

Katolik Hristiyanları olan ve dini özgürlüğü yaşayan bir ülke vardır ²⁹⁶. 10 yıl süren Arnavutluk'a ziyaretlerinde, Amerikalı diplomat Tomas Patrik Melady, kültürel özellikleri arasında dini plüralizm de olan toleransı fark ettiğini vurgulamaktadır. Üç farklı dine mensup olan Arnavutlar birbiriyle uyum içerisinde yaşamaktadır.²⁹⁷

Arnavutluk'ta farklı kültürlerin objeleri çok yakın mesafede bulunmaktadır. Sayısı bazı dönemlerde biliniyordu ve Komünizm döneminde kasten önemli ölçüde azaltılmıştır. Komünizm sonrası Arnavut Devletleri, özellikle 2005 yılında Başbakan Berisha liderliğinde, dinlere karşı tamamen farklı bir duruşa sahip olmuştur. Farklılık sadece dinler arası özgürlük değil, ama aynı zamanda milli eğitimin laik tabiatına bakarak, dini eğitimin başka eğitim çeşitleriyle aynı çerçeveye dayandığını göstermektedir.²⁹⁸ Komünizm sonrası Arnavutluk'ta hiçbir zaman dinsel özgürlük konusuna değer verilmedi. Bazı açılardan Arnavutluk, Batı Avrupa birliği tarafından olumsuz yönde tanıtılmaktadır. Tarih, çağdaş Arnavutluk için önemli bir etkiye bulunmaktadır.²⁹⁹

Kasım 1995 yılında dünyanın 80% ülkelerini ziyaret eden ve ilk defa Arnavutluk'a gelen Hollandalı bir bilim adamı ülkenin kültürüyle ilgilenmiştir. Kiliseler ve camiler bu kadar birbirine yakın iken Arnavutluk'ta Müslümanların ve Hristiyanların ilişkileri ilgisini çekmiştir. Aslında bu kült objeleri birbirlerini gölgelemez, tam tersi birbirlerini aydınlatmaktadır. Bu dinler çatışma sebebi değildir, yansıtıkları ışık aynı istikamete doğru yönlendiriliyor. Aslında Arnavutluk'ta yaşayan yabancı sakinlerin bu uyumunu anlamak mümkün değildir ve her zaman "Umalım görüldüğü gibidir" düşüncesine bağlı kalmaktadır.³⁰⁰ Ayrıca, Müslüman ve Hristiyan mezarlarının yan yana olması komunizm döneminin bir ürünü olarak ifade edilmektedir.

Arnavutların milleti ve dini söz konusu olunca diyebiliriz ki dinlerin bir arada var olması milli bağımsızlığın temelinde vardır ve bütün tarihi dönemlerinde kutsaldır. Arnavutluk'ta 1714 yılında, 1914 ve 2014 yılında aynı şekilde Müslüman

²⁹⁶ Melady, 2013, s. 16.

²⁹⁷ Melady, 2013, s. 16.

²⁹⁸ İbid, s. 14-15.

²⁹⁹ İbid, s. 13.

³⁰⁰ Dervishi, 2010, s. 142-143.

ve Hristiyanlar bir arada, uyum içindedir ve dinleri ayırmamaktadır. Mikel adında Bektaşî Dervîşi, Protestan (VUSH) Hristiyanların, Arnavutluk devleti tarafından, ülkenin beşinci resmi dini olarak kabul edildiğinde hoşgörüyü karşılandığını anlatmaktadır. Hoş geldin konferansına Müslümanların katılması Büyükelçiler tarafından büyük hayranlıkla izlenmiştir çünkü kabul edileceği beklenilmiyordu. Fakat nasıl yeni bir çocuk doğuyorsa ve aile mutlu oluyorsa Arnavutluk'ta yeni bir din böyle karşılanır. Çünkü nasılsa Tanrıdan uzaklaşmış insanlara dini kuralları ve etiği öğreteceğini savunmaktadır Bektaş Mikeli.³⁰¹ Toplumun ve din adamlarının dinlere karşı olan bu hoşgörüsünü yurt dışından gelen bilim adamları anlamakta zorlanmaktadır. Hatta Müslüman çoğunluk Arnavut halkı Hristiyan azınlıkları destekliyorken, Hristiyan komşu ülkelerden aynı destek ve hoşgörü görülemediği.

Peki, tarih boyunca Arnavut din adamları dini kurumların oluşmasında nasıl etkili oldu? Arnavutlar yılların geçişiyle dini geleneklerini kaybetmemiştir. 101 sene önce, 1908 yılında, Boston'da, Amerika'da yaşayan Fan Noli adındaki Arnavut papazı ve entelektüeller tarafından ilk kilise açılmıştır. Sonra da camiler ve başka kült objelerin açılması sırasıyla takip etmiştir.³⁰² Bu zengin altyapı, dini ve kültürel mirasından bellidir. Kültürel ve dini mirasında Arnavutluk'un tarihini gösterir şahit olan 180 eski antik bina bulunmaktadır. Bu anıtlar muazzam tarihi, dini ve kültürel değerdedir. Arnavutluk'ta paleohristiyan kiliselerinin kalıntıları Hristiyan tarihinin ilk yıllarına kadar götürmektedir.³⁰³

Arnavutluk'ta 1967 yılında 1700 cami bulunmaktaydı, tabii ki bu sayı nüfus ile ilgilidir, yine de bugünkü camilerin sayısı üçte birine düşmüştür. Arnavut Arkeolog ve Diplomat Neritan Ceka'nın sözlerine göre Anıtlar Koruma ve Araştırmalar Enstitüsü, Komünizmin çöküşüyle Bizans Kiliselerini çok iyi durumda bırakmıştır. Komünizmden sonraki bu 25 sene boyunca 20-25 kat daha çok kilisenin zarar gördüğünü vurgulamaktadır.³⁰⁴ Yine de Yunan Ortodoks kilisesi bu 25 sene boyunca birkaç kilisenin tadilatını ve yeni kiliselerin inşasını bitirmiştir.

³⁰¹ Mikeli, (Bektaşî Şeyhi), Mülakat, 15 Mart 2014.

³⁰² Hasanaj, 2009, s. 2-3.

³⁰³ İbid, s. 3.

³⁰⁴ Neritan Ceka (Diplomat, Arkeolog), Mülakat, 25 Mayıs 2016.

Ülkede bugün yaklaşık 800 cami bulunmaktadır. Kiliselerin fazla sayısı, kültür objelerinin işletme tarzına bağlıdır. Kilise dediğimiz otantik anlama gelmiyor, bunlar sadece kiralanmış binalarıdır. Özellikle başkentte bu fenomen çok yaygındır, bu yüzden de kiliselerin sayısı camilerin sayısından daha fazla olduğu savunulmaktadır. Kiralanmış mekânlar apartman veya özel konutlar olabilir ve kilise olarak kullanılmaktadır. Yani, kilise dediğimiz zaman eski, klasik, görkemli kiliseler anlamına gelmez. Kilise de başka gruplara: Protestan, Evangelist, Yehova Şahitleri mezheplerine bölünmüştür.³⁰⁵

Arnavutluk Müslüman bir ülke olmasına rağmen, başkentinin merkezinde dikkatli bakılınca iki devasa katedral bulunmaktadır. Önce Katolik Katedrali, Aziz Pali'nin Katedrali 2001 yılında inşa edilmiştir ve sonra Ortodoks Katedrali 2012 yılında açılmıştır. Ortodoks kilisesi 2001-2005 yılları arasında verilmiştir. Cami söz konusu olunca merkezde Osmanlı zamanlardan kalan Ethem Bey, Dine Hoca, Kokonozi Camileri katedrallere göre küçüktür ve Cuma günlerinde namaz kılmak için yetersizdir. Yine de Bayram günlerinin sabahında merkezi Bulvar Yolu Müslümanlarla dolmaktadır ve büyük bir cami inşa edilmediği sürece böyle devam edecektir. Yeni büyük merkezi bir cami için 1993 yılında hayaller kurulmaya ve adımları atılmaya başlanmıştı, fakat bu çalışmalar hep engellendi ve sürdürüldü. 2017 yılında başkent merkezinde en büyük cami yeni inşa edilmektedir.

Dinsel özgürlük bir ülkenin demokrasinin göstergesidir. Geçmişte komünist olan ülkeler demokrasi kurma ve geliştirmeye gayret gösterirken, dinsel farklılığı, özgürlüğü ve toleransı konusunda daha hassastır. Din, geçmişin mirasını ve tarihini şimdiki zamanı ve geleceği etkileyen faktörlerdendir. Arnavutluk'un tarihsel, siyasi ve sosyal incelemesini yapmak, farklı dinlerin bir arada var olmasını ve toleransını, gerçek batının esintilerini ve ülkenin demokratik geleceğini anlayabilmek için gereklidir.³⁰⁶

Dinin uygulanması hakkını kazandıktan sonra, Arnavut dini kurumları uluslararası dini grupların ve kiliselerin dikkatini çekmiştir ve desteğini kazanmıştır.

³⁰⁵ Ylli Gura, (Tiran Müftüsü, Müslüman Konseyi Başkanı), Mülakat, 8 Ağustos 2013.

³⁰⁶ Melady, 2013, s. 12.

Arap, Yunan, Maltalı ve Amerikalılar kendi dinlerini en güzel şekilde anlatma vazifesine başlamıştır. Arnavutluk 1992 yılının İslam Konferansına katılmıştır. Arap-Arnavut İslami bankası Tiran’da kurulmuştur ve yaklaşık 20 Arap İslami vakıf ülkede şube açmıştır. Vakıflar 1991 yılından 1996 yılına kadar sadece İslami eğitime ve camilerin inşa sürecine destek verebilmek faaliyet göstermişlerdir. Müslüman literatüründe binlerce kitap yayılmaya başlamıştır ve birçok cami inşa edilmiştir.

Müslüman toplumundan Bektaşî mezhebi, dünya çapından yönetim merkezi Arnavutluk’ta olduğundan, diğer dini vakıflardan daha az finansal destek alabilmiştir. Gelirlerini yeniden elde ettikleri mülklerinden ve aynı zamanda Türkiye’deki takipçilerinden büyük bir destek verilmektedir.³⁰⁷ Bektaşî mezhebinin yönetim merkezi komünizm zamanında yaşlılar için huzur evine dönüştürülmüştür. Makedonya’da yaşamış Arnavut kökenli Katolik Rahibe Teresa, 1991 yılında binanın yarısını boşaltarak Bektaşîler için kült (ibadet) yerine dönüştürmüştür. 2009 yılında Arnavut devletinde Bektaşî mezhebi kabul edilmiş ve sermaye eksikliği olmasına rağmen, fazla destek olmadan bugüne kadar kendi çabalarıyla gelmeyi başarmışlardır.³⁰⁸

Başka dini mezhepler de uluslararası destek almıştır. Katolik kilisesi yurt dışından destek almaktadır, özellikle İtalya ve Vatikan’dan. 1991 yılında Vatikan ile ilişkiler kurulduktan sonra, Papa II. John Paul 1993 yılında Arnavutluk’u ziyaret etti ve Tiran’ın kalbinde kocaman bir kilise kurulmuştur ve başka modern kiliseler, dini okullar, anaokulu, köyler ve hastaneler inşa edilmiştir. Yapılanların hepsi de Katolik dinini kuvvetlendirmiştir.³⁰⁹

Aynı şekilde Ortodoks kilisesi de yerleşmiştir. 1991 yılından beri Arnavut başpiskoposunun yönetimindeki bölge, komşu Yunan ve Makedon dini kurumları tarafından desteklenmektedir. Yunan temsilcisi Thoma Dhima Bizans’ı Arnavutluk’un tarihinde çok önemli bir dönem olarak bildirmektedir ve eski

³⁰⁷ Melady, 2013, s. 2.

³⁰⁸ Mikeli, (Bektaşî Şeyhi), Mülakat, 15 Mart 2014.

³⁰⁹ USAID, 2004, s. 2.

kiliselerin ve kùltlerin temeli olduğunu savunmaktadır.³¹⁰ Ortodoks kilisenin desteğiyle Arnavutluk'ta Durres'ta Teolojik Akademisi, tıbbi merkezleri, anaokulu, ortaokullar ve lise okulların açılması süreci oluşmuştur. Bugüne kadar Ortodoks kilisesi Ortodoks Başpiskopos tarafından yönetilmektedir. Bu olaylar Ortodoks kilisesinin ikiye bölünmesine sebep olmuştur.

Dini kurumların arasındaki ilişkilerin gelişmesi gereğiyle Devletin Kùlt Komitesi (Komiteti Shteteror i Kulteve), başkanlık emriyle 1999 yılında kurulmuştur. Komite, devlet ve dini toplumların arasındaki ilişkilerini düzenlemekle, Turizm Bakanlığıyla, Kùltür, Gençlik ve Spor Bakanlığıyla uyum sağlamakla görevlendirilmiştir. Komitenin resmi duruşu dini toplumlara tanımak ve onların özgürlüğüne saygı duymaktır. Komitenin görevi dinlerin özgürlüğünü korumak ve dinler arası gelişim, işbirliği ve anlayış için çalışmaktır.³¹¹

Müzeyeni Miftari, Londra'da İnsani Hakların Akademik Danışmanı olan bir Müslümandır ve Arnavutluk'u Hristiyan Avrupa'ya eğilimli olan bir ÷lke olarak görmektedir. Arnavut devleti Katolik ve Ortodoks kurumlara yatırımları destekleyerek, Müslüman vakıflara ve Müslüman ÷lkelerden yapılan yatırımlara engel olarak Müslümanları radikalleşmiş terörist imajı altında göstermektedir. Ne yazık ki bugüne kadar Yunan unsurlar tarafından yönetilmiş Ortodoks kilisesinin etkisi büyüktür.³¹² Fakat Arnavutluk küçük ve desteğe ihtiyacı olan bir ÷lkedir. Hoşgörü ve özgürlük konusunda geleneklerini devam ettirebilmek için Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ÷lkeleri Arnavutluk'a destek olmalıdırlar. Bu desteğin gerçek bir örneği, Avusturya tarafından, ÷lkeyi yeni bir refah seviyesine dönüştürmeye yardım edecek değerleri tanımlayarak gösterilmiştir.³¹³ Arnavutluk'ta, Müslüman ve Katolik topluluklar Arnavut milletinin yüksek dereceli din adamları tarafından yönetilmektedir.³¹⁴ Aksi bir durum ise ÷lkedeki dini uyumu bozmak için gayret gösteren Arnavutluk Müstakil Ortodoks Kilisesidir. Bugünlerde bu durum, olması gerektiği gibi birlikten çok, bir bölünme unsuru haline gelmiştir. Bunun

³¹⁰ Thoma Dhima (Ortodoks Kilisesi Temsilcisi) 16 Mart 2014; Mùlakatlarda katılan diğer Katolik entelektüel de aynı fikri paylaşmaktadır.

³¹¹ USAID, 2007, s. 2.

³¹² Müzeyen Müftari (İnsan Hakları Akademik Danışmanı, Londra), Mùlakat, 25 Haziran 2016.

³¹³ Melady, 2013, s 16,

³¹⁴ Delvina, 2006, s. 41.

nedeni ise, bu kilisenin İstanbul'daki Ekümenik Patrikhanesi tarafından görevlendirilmiş, Yunan Başpiskopos Anastas Yanoulatos tarafından yönetilmesi.

315

3.4. Siyasi, Dini, Kültürel Haklar

Arnavut kültürünün normlarına göre, bir aile uzaklardan gelip bir köye veya bölgeye yerleşiyorsa, yeni gelenler çoğunlukta olan grupla aynı hakları paylaşmaktadır. Arnavut norm ve gelenekleri konularında bir uzman olan Don Frano İlia, “Köyün her evi gibi, yeni gelenlerin evi orda kaldığı sürece köyün bütün haklarına sahiptir”.³¹⁶ Geleneksel mantığına göre, yeni gelen aileye destek olmayan ve yardım etmeyen adam yerine koyulmaz. “Kendinden hem sayı olarak hem de zenginlik olarak daha fakir biriyle çekişmek korkaklıktır”. Arnavutluk'ta, bazı durumlara rağmen, bir kişi azınlık tarafıysa daha iyi korunuyordur. Dine saygı duyarak, bu sonuç hem Hristiyan, hem Müslüman nüfus için geçerlidir.³¹⁷

Bugünkü dini topluluk oranları XV. yüzyıldan farklıdır. Müslümanlığın ilk yayılma yıllarında, büyük çoğunlukta Hristiyan bir ülke idi. İki yüzyıl daha Hristiyanlar bu statüsünü devam ettirmiştir. Çoğunluk'un azınlıklara karşı insani davranışı dine bağlı değildir. Bu görüntü son 18 yılda başka dinlerin kuruluşuna manevi alan yaratmıştır ve bu yeni yayılmış inançlar daha önce Arnavut toplumunda hiç görülmemiştir. Eylül 2003 yılında Arnavut Cumhuriyeti 53 dernek ve kurumdan oluşan dini unsurlar taşımaktadır. Bunların bazıları Protestan Kardeşlik, Jehovah'nın şahitleri, Vaftiz Misyonerlerin Uluslararası Birliği, Baha'nın inancıdır ve bu listenin devamı da vardır. Ve bunların hepsi yüzyıllardır çatışma yaratmadan görevlerini yerine getirmiştir ve dini farklılıkların mozaiğini zenginleştirmişlerdir.³¹⁸ Arnavutluk'ta iki çeşit azınlık vardır; ulusal etnik ve kültürel dil farklılıkları olan

³¹⁵ İbid, s. 41.

³¹⁶ Fuga, 2010, s. 15.

³¹⁷ Robert Elsie, **The lexicon of Albanian folk culture** (Belief, mythology, religion, customs, festivities and cultural peculiarities), Publicaton Scanderbeg books, Tirane, 2005, s. 88.

³¹⁸ Dervishi, 2010, s. 154.

azınlıklar. Azınlıkların tanımı zamanın geçişiyle gelişmiştir. Belgelerden bilgi toplanması ve hatta azınlıklar kavramının kendisi bile değişmiştir.³¹⁹

Arnavutluk'ta, Leke Dukagjin'in örf ve adet hukukundan sonra, ilk olarak 1921 yılında anayasal haklar oluşturulmuştur. Arnavutluk'ta Azınlık Hakları Resmi bildirisi 2 Kasım 1921 yılında Tiran'da yayınlanmıştır.³²⁰ Madde. II. Arnavutluk'ta bütün yaşayan sakinlere Doğum, Dil, Irk veya Din ayrımcılığı olmadan hakları verilecek ve korunacaktır.³²¹ Arnavutluk'un bütün sakinleri, kanunlara uyan, geleneklere, göreneklere karşı gelmeyen bir din olmadığı sürece herkes kendi dinini yaşayabilmek için özgürdür. (Madde II, s. 3) Madde. V. Yeni devlet kurulduktan sonra ve resmi diline karar verildikten sonra, başka dil konuşanlar için, hem konuşmaları hem de yazmaları konusunda kolaylıklar ve imkânlar sağlanmıştır. (Madde IV, s. 5) Azınlıklar Arnavut vatandaşlarla eşittir. Kendi dilini kullanmaya, okullar açmaya, yardımsever faaliyetler yapmaya ve kendi dili ve dinini özgürce yaşamaya hakları vardır.³²² Altı ay içerisinde Arnavut devleti ve Milletler Cemiyeti tarafından açıklama beklenecektir. Kiliselerin Manastırların ve okulların statüsü açıklanacaktır ve azınlıklara yardım eden başka faaliyetler ve konularda da (ırk, din, dil) Arnavut devleti bütün dikkatini bu konuya verecektir ve Milletler Cemiyetinin tavsiyelerine uyumlu davranacaktır (Madde V, s. 5-6). Madde. VI. Devlet, devlet okullarında eğitimin eksik kalmaması için başka diller konuşan çocuklar için bu dilleri konuşan öğretmenler getirecektir, sonra da resmi dil kullanılacaktır.³²³ Bu görevlerin yerine getirilip getirilmediğini, Milletler Cemiyetinin üyesi olan herhangi bir ülke kontrol edebilecektir (Madde. VI. s. 6). Hakların ve bu kuralların uygulanmasında oluşacak herhangi bir aksilik uluslararası seviyede çözülecektir.

Arnavutlar tarafından azınlık sosyal grupları nadiren suiistimale uğramıştır. Bunlar ırk, etnik, tarih boyunca ve bugün, sosyal azınlıklara karşı hoşgörü, anlayış ve hümanist ruhlu yaklaşım çoğunluk gruplar tarafından savunulmaktadır. Farklı dinlerden olan azınlık grubun ve çoğunluğun arasında demografik olanları ne kadar

³¹⁹ Minoritetet Etnike ne Shqiperi, Open. Data. Al, son değişim 17 Haziran 2016. (Çevrimiçi)

<http://open.data.al/sq/lajme/lajm/lang/sq/id/673/Minoritetet-etnike-ne-Shqiperi>. Erişim 10.9.2015.

³²⁰ Arshiva Tirane, A.O.SH, File 14, Viti 1921, Dosja 87, s. 1-2. Çevrimiçi dpa@albaarchive.gov.al.

³²¹ İbid, s. 3.

³²² İbid, s. 5.

³²³ Arshiva Tirane, A.O.SH, File 14, Viti 1921, Dosja 87, s. 6. Çevrimiçi dpa@albaarchive.gov.al.

orantısız olsa da azınlık grubuna o kadar anlayış gösterilmektedir. Dini kurumların temsilcileri anayasanın dinlere karşı olumlu olduğunu ve değişikliğe ihtiyacı olmadığını kabullenmiştir. Sadece Katolik papaz George Freddo okullarda etik derslerinin eklenmesini desteklediğini dile getirmiştir. Laik bir ülke olarak dini dersleri içeremediğine göre etik derslerin her öğrenciye lazım olduğunu vurgulamıştır Papaz George.³²⁴ Wilson başkana gönderilen “Arnavutluk’un Memorandumunu” dile getirmekte fayda var. Kopyaları Washington’daki İtilaf Devletlerinin Dışişleri Bakanlığına ve büyükelçilere gönderilmiştir.³²⁵ Bu memorandumdan çekilmiş bir paragrafı alıntı yaptık:

Arnavutluk, Müslümanlar ve Roma Katoliklerinin barış ve ahenk içinde yaşadığı dünyanın tek ülkesidir. Farklılıklar ihmal edilmiştir ve vatanın korunmasını niyetiyle birleşmiştir. Hristiyanlar önyargı olmadan Müslüman bir lideri ve Müslümanlar Hristiyan bir lideri seçebiliyordu. Amerika’nın Pan-Albanian Federasyonu’nun³²⁶ Müslüman bir başkanı vardı, Müslümanların çoğunlukla olduğu yerde Ortodoks Hristiyan başkan seçilmişti; bundan Güney Arnavutluk’un Güneyinde ve özellikle Yanya’da neden Yunanistan yerine Arnavutluk’un hükümdarlığı altında olmayı seçtikleri anlaşılır. Bununla birlikte Pindus’daki Romalılar veya Kutzovlachs (Kuçovlah-Valak) birkaç kere Yunanistan’ın zulmünden ve kötü hükümdarlığından kaçabilmek için Londra Konferansındaki Güçlerden Arnavutluk’a dâhil olmayı istemiştir.³²⁷ Arnavutluk’ta halkın ve devletin desteğiyle birçok etnik grup yerleşmiştir: Yunan, Makedon, Karadağlı, Arumene (Romen), Romalı, Mısırlı, Yahudi, Türk vs. Arnavutluk’ta iki çeşit azınlık vardır; ulusal etnik ve kültürel dil farklılıkları olan azınlıklar. Azınlıkların tanımı zamanla gelişmiştir. Belgelerden bilgi toplanma süreci ve hatta azınlıklar kavramının kendisi bile değişmiştir.³²⁸

³²⁴ George Freddo (Piskopos Yardımcısı, Tiran-Durres), Mülakat, 5 Ağustos 2013.

³²⁵ Amerika’da bulunan Ortodoks kilisenin papazlar tarafından imzalanmıştır. İsimleri aşağı gibiydi: (the Very Rev. Archimandrite Fan S. Noli of Boston, Mass., Rev. Naum V. Cere fo Sint Luis, Mo., Rev. Damian Angeli of Worcester, Mass, and Rev. Mark J. Kondili of Philadelphia, , Pa., Rev. Pando Sinitza of Southbridge, Mass., and Rev. Vangel Chamce of Jamestown, N.Y. – Ed).

³²⁶ Vatra (Yuva) is an Association of Albanian Americans, founded in 1912, that has historically protected the rights of the Albanians in the United States, as well as has endeavored in lobbying with the United States Congress about the rights of the Albanians throughout the world.

³²⁷ Delvina, 2006, s. 35.

³²⁸ “Minoritetet Etnike ne Shqiperi”, **Open. Data**. Al, son değişim 17 Haziran 2016. (Çevrimiçi) <http://open.data.al/sq/lajme/lajm/lang/sq/id/673/Minoritetet-etnike-ne-Shqiperi>, Erişim 10.9.2015.

Azınlıklar konusunu araştırırken 1930 yıllarının başında gazetelerde yayınlanmış fakat güven sağlayabilmek adına kayıtlarda ve arşivlerde bulunmayan bir olay dikkat çekicidir. Einstein'ın kendisi de geçici Arnavut Pasaportu olarak ve sonra da Amerikan vizesi kullanarak 3 gün sonra ABD'ye kaçmıştı.³²⁹ Sonra da arşivleri araştırırken ilgi çekecek bilgilere ulaşılmıştır: 1930 yılında Yunanistan'da yerleşen Yahudiler Arnavut kökenli olarak kaydedilmiştir³³⁰; 1929 yılında da Arnavutluk'ta bulunan azınlıklar hakkında yazılar bulunmuştur³³¹; 1928 yılında Durres kaymakamlığında Vlach azınlıklarının varlığını anlatılmaktadır³³². Arşivleri kontrol ederken 1931 yılındaki Korça şehrinin kaymakamlığında Arnavutların Trakya'ya kabul edilmedikleri bulunabilmiştir³³³; 1932 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından yazılan belgelerde sınır bölgelerinde Yugoslav yurttaşların davranışları ve sıkıntıları anlatılmaktadır³³⁴. 1933 yılında İtalyalı elçiler tarafından hazırlanmış yazıda Romanya'da Arnavutların ve Arnavutluk'ta Arumunların buldukları belirtilmektedir³³⁵; yine İtalya elçisi tarafından 1935 yılında Çameria bölgesinde bulunan azınlıklardan ve yeni yerleşen göçmenlerden bahsedilmektedir³³⁶. 1937 yılında Vlora kaymakamlığında azınlık ailelerin, öğrenci olan çocuklarının hoş olmayan davranışlarından bahsedilmektedir³³⁷; aynı yılda Arnavutluk'ta Makedon, Bulgar gazeteleri yayılmaktadır³³⁸. 1940 yılında Arnavut Faşist Partisi kayıtlara geçmişti (Arnavutluk'ta bulunan Yunanlar, İtalya'daki ve Yunanistan'da bulunan Arnavutlardan oluşmaktadır bu kayıtlar)³³⁹. İçişleri Bakanlığı 1941 yılında göçmenlerin geri dönüşüne izin vermiştir³⁴⁰. 1942 yılında Debre şehrinin belediyesi Makedon azınlıkları bildirmektedir³⁴¹.

Komünizm sisteminden Demokrasiye geçiş, geçiş yapan bütün ülkeler için başarılı olmamıştır. Polonya, Çekoslovakya, Macaristan ve Slovenya “tranzisyon

³²⁹ Edith Harxhi, Deputy Foreign Minister of the Republic of Albania, High Level Conference on Tolerance and Nondiscrimination Plenary Session 3: Combating anti-Semitism Tirana, Republic of Albania, Ministry of Foreign Affairs, PC. DEL/392/13 23 May 2013, 21 May 2013, s. 2.

³³⁰ Arkiva e Shtetit Tirane, Fondi 152, Dosja 1352, Viti 1930, Çevirimiçi dpa@albaarchive.gov.al.

³³¹ Arkiva e Shtetit Tirane, Fondi 151, Dosja 358, Viti 1929, Çevirimiçi dpa@albaarchive.gov.al.

³³² Arkiva e Shtetit Tirane, Fondi 235, Dosja 61, Viti 1928, Çevirimiçi dpa@albaarchive.gov.al.

³³³ Arkiva e Shtetit Tirane, Fondi 317, Dosja 81, Viti 1931, Çevirimiçi dpa@albaarchive.gov.al.

³³⁴ Arkiva e Shtetit Tirane, Fondi 152, Dosja 359, Viti 1932, Çevirimiçi dpa@albaarchive.gov.al.

³³⁵ Arkiva e Shtetit Tirane, Fondi 163, Dosja 93, Viti 1933, Çevirimiçi dpa@albaarchive.gov.al.

³³⁶ Arkiva e Shtetit Tirane, Fondi 163, Dosja 15, Viti 1935, Çevirimiçi dpa@albaarchive.gov.al.

³³⁷ Arkiva e Shtetit Tirane, Fondi 392, Dosja 1179, Viti 1937, Çevirimiçi dpa@albaarchive.gov.al.

³³⁸ Arkiva e Shtetit Tirane, Fondi 163, Dosja 27, Viti 1937, Çevirimiçi dpa@albaarchive.gov.al.

³³⁹ Arkiva e Shtetit Tirane, Fondi 164, Dosja 476, Viti 1940, Çevirimiçi dpa@albaarchive.gov.al.

³⁴⁰ Arkiva e Shtetit Tirane, Fondi 152/2, Dosja 263, Viti 1941, Çevirimiçi dpa@albaarchive.gov.al.

³⁴¹ Arkiva e Shtetit Tirane, Fondi 346, Dosja 2, Viti 1942, Çevirimiçi dpa@albaarchive.gov.al.

sonrası ülkeler” olarak tanıtılmaktadır. Baltık ülkeleri “başarılı tranzisyon süreci” geçirmiştir, fakat Rusya ve Rusya’ya bağlı özerk cumhuriyetlerin “zor ve başarısız tranzisyon süreci” geçirdikleri düşünülmektedir.³⁴² Arnavutluk da “tranzisyon sürecinde” başarısız olmuştur. Azınlıklar ve yurt dışından gelen siyasi ve medya etkisi ülkedeki gelenekleri, bakış açısını ve yapısını değiştirmek niyetindedir. Avrupa, Anayasal Anlaşmayı kullanarak kiliselerle ve dini cemaatlerle ve aynı zamanda felsefi, dine bağlı olmayan kurumlar ile açık, şeffaf bir diyalog kurmayı amaçlıyor (madde 1-52). Aslında din sadece geleceğe dayanmıyor ki: Tam tersi bugünkü insanlar topluluğuna ilham veren ruhsal bir güçtür. XX. yy. son on yıllık sürelerinde dünyanın çoğu ülkesinde, özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde, komünizmden sonra Arnavutluk dâhil yeniden dini bir doğuş görünmüştür.³⁴³

Dini açılış 1990 yılında başlamıştır fakat “tranzisyon sürecinde” çeşitli zorluklar yaşandığı için anayasada din ile ilgili değişiklikler geç başlamıştır. Ceza Kanununda 2007 yılında yapılan değişikliklere göre, cinsel, ırk, din ve siyasi ya da inançlara yapılan ayrımcılık, herhangi bir suçun ağırlaştırıcı bir nedeni olarak kabul edilir. 2008 yılında Ceza Kanununda fazla değişiklikler yapılmıştır ve insanlığa karşı herhangi bir hakaret, ırkçılık veya ksenofobi yasaklanmıştır. 2010 yılında Ayrımcılıktan koruyan Yasa onaylandı.³⁴⁴

3.5. Öne Çıkan Tartışmalar

Kültür hakkında Taylan Barin’in fikirleri şöyledir:

“Ülkelerin tamamına yakını farklı kültürleri barındırmaktadır. Tarihten günümüze kültürel azınlıkları korumak ve azınlık ile çoğunluk arasındaki muhtemel çatışmaları önlemek amacıyla çeşitli çabalar sarf edilmiştir. Küreselleşme kültürel olarak homojen devletin gerçekleştiremeyeceğini kanıtlarken, her bir ülkedeki çoğunlukları, çoğulculuk ve çeşitlilik fikrine yönelmiştir”.

Barin, sözlerine şöyle devam etmiştir:

³⁴² Genc Ruli (Siyasetçi, Demokrat Partisi milletvekili), Mülakat, 16 Aralık 2015.

³⁴³ Gent Kruja, **Shqiptaret Perballe Sfisave te Mirekuptimit Fetar**, Teme Doktorature, s. 41.

³⁴⁴ **Rezoluta CM/ResCMN** “(2014) mbi zbatimin per Mbrojtjen e Minoriteteve Kombetare nga Shqiperia” (Miratuar nga Komiteti i Ministrave me 12 Shkurt 2014 ne takimin e zv/Ministrave), s. 1.

“Küresel iletişim dünyasında etnik ve ulusal kimlikler değişime uğrarken, çokkültürlülüğün karşı çıkışı ise devam etmektedir. Çağımızda liberal teori ve modern devletler “çokkültürlülük teorisi” ile kültürel sorunların üstesinden gelmeyi hedeflemektedir. Bu hedefe ulaşma çokkültürlülük teorisi, nötr bir kavram olarak liberal kültürü dayatmaktadır. Liberal değerse ise pek çok manada azınlık kültürüyle çatışmaktadır. Bu çatışmada kültür kavramı ile çokkültürlü toplum kavramı ve çokkültürlük teorisi incelenmiştir.”³⁴⁵

Çokkültürcülük hakkında Mustafa Kemal Şan’ın sözleri şöyledir: “Çokkültürcülük ve kültürel çeşitlilik modern ortamın da sağladığı kolaylıklarla tüm dünyada tartışılan bir olgu konumuna yükseltmiştir. Özellikle Kanada ve Avusturya gibi devletlerin ülkelerine kabul etmiş oldukları göçmenleri asimile etmek yerine çok etnikli yapı içinde farklılıklarını tanıyan bir politika girişimi olarak çokkültürlülüğü resmen bir devlet politikası haline getirmeleri konusu 70’li yıllardan sonra daha fazla dünya gündemine oturmuştur.”

Şan, sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Ancak her tartışmada olduğu gibi çokkültürlülük konusunda da farklı perspektifleri kendilerine eksen alan açıklamalarla karşılaşmaktayız. Bu çerçeveden bakarak bu yazıda çokkültürlülük siyasetinin çeşitli uygulama biçimlerini, belli başlı savunucuları ele alarak, bu siyasete ilişkin imkân ve sıkıntılara işaret edilmeye çalışılmaktadır.”³⁴⁶

Dışarıdan bakarak dünya, sürrealizm tablosu gibi farklı bakış açılarından yorumlanmaktadır. Özellikle Balkanlarda tarih, bir bütün olarak değil farklı dönemlerin sistemlerini öne sürerek tartışmalar sürdürülmektedir. Bu yüzden de bu tartışmaların sonu gelmeyecek gibi görünmektedir. Hem Komünizm yönetiminde hem de 90’dan sonra Arnavutluk’a hem Kuzeyden hem de Güney’den gelen tehlike hiç değişmemiştir. Tek değişen sadece Sırbistan ve Yunanistan tarafından hedeflerini gerçekleştirmek için kullandıkları araçlardır. Demokrasinin örneği ve Avrupa’nın gururu olan Yunanistan İkinci Dünya Savaşı sonrasında bile Anayasasında Arnavutluk’la savaşta olduğu maddesini bugüne kadar kaldırmamıştır. Yani,

³⁴⁵ Taylan Barin, “Farklılıkların bir Arada Yaşamasında Liberal bir Yaklaşım: Çokkültürlük Teorisi”, **Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi**, Sayı 2 (1), 2016, s. 57. Ayrıntılı bilgi için Bkz <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ybuhukuk/article/view/5000196036/5000170012> , Erişim 22.10.2016.

³⁴⁶ Mustafa Kemal Şan, “Fakirlik ve Çokkültürlülük Siyasetleri Üstüne Bir Deneme”, **Milel ve Nihal inaç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi**, cilt 3, sayı 1-2 Aralık 2005-Haziran 2006, s. 67. Ayrıntılı Bilgi için Bkz <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/milel/article/view/5000075950/5000071953> , Erişim 22.10.2016.

Yunanistan anayasasına göre Arnavutluk düşman bir ülkedir. Fakat tarihe bir göz atarsak bu iki ülke arasında ilişkisi Arnavutluk'un işgal edilmesiyle başlamıştır ve yüzyıllardır Yunan kilisesinin yönetimi altında kaldığını görünmektedir. Arnavutluk'un Yunanistan kilisesinden bağımsız olduğu zaman sadece Komünizm sistemi sürecidir.

Arnavutluk'ta 1990 yılında Demokrasinin başlangıcı ve dini yaşayabilme hakları geri kazanılmıştır. Dünyanın Hristiyan ve Müslüman ülkelerinden destek gelmiş, dini okullar açılmış, kitaplar çevrilmiş ve kurslar açılmıştır. Zamanla yabancı dini liderler kendi ülkelerine dönüp yerini yeni eğitilmiş Arnavut liderlere bırakmıştır. Bugüne kadar Arnavut Ortodoks kilisesi Yunan bir başpiskopos olan Anastas Yanulatos tarafından yönetilmektedir. Elbasan Şehrinde Arnavut kökenli Makedonyalı Papaz Nikolla Marku karşı çıkıp Yunanistan'ın dini ve okulları kullanarak kendi toprakları Kuzey'e doğru yayılma politikasını takip ettiğini vurgulamaktadır. Nikolla Marku Arnavut kilisesinin Arnavut papaz tarafından yönetilmesi fikrindedir.³⁴⁷ Nasıl Arap, Türk, Amerikalı vs. din adamları zamanla ülkelere çekildiyse aynı Yunan Ortodoks Kilisesinden de beklenmekteydi. Bu tartışmalar yüzünden Arnavut Ortodoks kilisesi Yunan ve Arnavut yönetimi tarafından ikiye bölünmüştür, ikisi de birbirlerini tanımamaktadır ve bu konu ile ilgili halkın duruşu çok önemlidir.

ABD büyükelçisi, Ortodoks kilisesinin desteğiyle Rusya, Sırbistan ve Yunanistan'ın yayılma politikalarına karşı çıkararak Arnavut Papazı desteklemektedir. Hristiyanların çoğunlukta olduğu Avrupa ülkeleri, 1990 yılından önce ve sonra, Yunanistan ve Sırbistan'a en büyük maddi desteği vermiştir. Avrupa ve Rus Ortodoks kilisenin desteği kazanmış olan bu iki ülke Arnavutluk'a büyük bir siyasi baskı yapmaktadır.³⁴⁸ Yunanistan'da Ortodoks Kilisesinin başpiskoposu Christodoulos'un³⁴⁹ sözleri şok edicidir. 1999 yılında, Kosova savaşında Sırp

³⁴⁷ Nikolla Marku (Ortodoks Arnavut Kilisesi Papazı), Mülakat, 14 Mart 2014.

³⁴⁸ Helena Smith, "Greece faces shame of role in Serb massacre", **The Guardian**, 5 January 2003, (Çevirimiçi) <https://www.theguardian.com/world/2003/jan/05/balkans.warcrimes> , Erişim 21.3.2014; Anna Elizabeth Tsakona, **Anti-Americanism in Greece: the case of Kosovo**, University of Cambridge, Faculty of History, Peterhouse, 1999, UK, s. 7; Erald Fazliu, "Recognition Denied: Greece", Five-Part Series on the Non-Recognising EU States, **Kosovo 2.0 News**, 7.11.2016, (Çevirimiçi) <http://kosovotwopointzero.com/en/recognition-denied-greece/> Erişim 1.5.2017.

³⁴⁹ Christodoulos (Christos Paraskevaidis) 1998-2008 yıllarında Ortodoks kiliseni başında bulunmaktadır.

çocuklara yardım ve destek verebilmek için halkın birleşmesi gerektiği çağrısında bulunmuştur. Dini kurumların bütün çocuklara yardımda bulunması lazımdır. Sadece Müslüman veya Hristiyanlarının değil. Din, savaşı ve siyaseti değil, barışı ve saygıyı öğretmelidir. Yine de Arnavutluk'ta yer alan dini tartışmalar burada bitmemektedir.

Yunan ve Sırp tehlikesine 11 Eylül 1999 tarihindeki Dünya Ticaret Merkezi saldırısı eklenmiştir. Müslümanların çoğunlukta olduğu Arnavutluk kendi kimliğinden şüphelenmeye başlamıştır. Eşarp takan, hayatlarına kapalı devam etmek isteyen genç kızlar ve sakalı erkekler büyük zorluklara katlanarak akrabalarının ve tanıdıklarının güvenini kazanabilmiştir. Sonuçta dinlerden uzak 45 sene yönetilen Arnavutluk Batı'ya doğru ilerlemekteydi. Anneannelerin ve babaannelerin örnekleri artık geçmişte kalmıştır ve gençlere yakışmayacak bir davranış olarak görülüyor idi. Eylül olayları bu önyargıların tekrarlanmasına sebep olmuştur. Müslümanlar sadece tutuculuğu değil, terörü de yansıtmaktaydı. ABD'den sonra Avrupa'da meydana gelen olaylar Müslümanların önyargıyla karşılaşmasına sebep olmuştur ve bu durum Müslüman Arnavutları zor durumda bırakmıştır. Çokkültürlük, din ve göç en çok tartışılan konular olmuştur ve Batının demokratik ülkelerine meydan okumuştur. 1990 yılındaki Lübnan iç savaşı, 2013'te Mısır'daki askeri darbe ile sonuçlanan, 2011 yılında başlayan ve 2013 yılında mezhepsel çatışmalara dönüşmüş sıkıntılar, Müslümanlara karşı olan güveni sarsmıştır. Kosova ve Arnavutluk ülkelerinden Suriye'deki kardeşlerine yardımına giden Müslümanlar, siyasetçilerden veya diğer dinlerin takipçilerinden bazen kötü yorumlar almıştır. Bu olaylar Yunanistan'ın yayılma politikalarını gölgede bırakmıştır. Sonuçta terörizm, dünya çapında çözülmeyen bir sorun olarak tanıtılmaktadır.

Batının adımlarını takip ederken ülkelerin kendi kimliğini kaybettiği hissedilmektedir. İnsanlar daha mesafeli hale gelmiş, ailelerimiz uzaklaşmış ve akraba ilişkilerinde günden güne değişiklikler meydana gelmiştir. Sadece ailelere karşı değil, azınlıklara karşı davranışlarda da bazı değişiklikler fark edilmektedir. Arumen azınlıklarına karşı meydana gelen olaylar toplumdaki değişiklikleri göstermektedir ve sonuçlar korkutucudur. Azınlık gruplara karşı saldırgan, aşırı sert davranışlardan dolayı komşu ülkeler tarafından mağdur edilen taraf hep Arnavutlar idi, fakat bir kere bile olsa Arnavut faşist düşünceleri takip eden radikal bir grup

tarafından uygun olmayan davranışlar sergilendiğinde hemen tepki alınmıştır. Yunan faşist grubu ‘Hrisi Avgi’ durumu sorgular iken Arnavutluk’ta aynı davranışları görünce, Arnavut toplumunun değişmekte olduğunu belirtmiştir. Kendi kültürünü savunmak Arnavutların görevidir, fakat bu görev başka azınlıklara zarar vermeden yerine getirilmelidir.³⁵⁰

Medya’nın etkisinin altında Arnavutluk’un toplumunda büyük değişiklikler görülmüştür. Arnavutluk’ta sadece terörizm değil, İnsan Haklarına aykırı, azınlıklara karşı bile barbar davranışlar yer almıştır. Arnavutluk’ta yüzyıllar boyunca sakinlerinin evleri Tanrı’nın ve misafirin olmuştur. Yüzyıllar boyunca vefa, hoşgörü ve saygı ile anlatılan Arnavutluk’ta, az sayıda bile olsa radikal davranışlar sergilenmiştir. Arnavutluk’ta yaşayan azınlık grupları bugüne kadar uyum içinde yaşamıştır, fakat medya, siyaset ve dışarıdan gelen etkilerle bu uyumun devam etmesi zor olacak gibi görünmektedir. 1990 yıllarına kadar insanlar o kadar misafirperver idi ki, yolu soran birine bile bir şeyler ısmarlardı. Başkentte bir yol sorar iken sana yolu anlatan kişiyle bir şeyler içip sohbet edebilirdin: “Bir şey ısmarlayayım sonra gidersin gideceğin yere, derdi büyüklerimiz”. Azınlıklara karşı olan davranışlar konusunda insanlar daha dikkatliydi çünkü azınlıkta olanlar, daha kırılgan, acı çeken, memleketini özleyen kişiler olabilirdi. Bunları göz önünde bulundurarak herkes insanlarla iletişime geçirdi. Arnavut toplumu, 27 yıllık demokrasini tecrübesinin ve küreselleşmenin etkisi altında büyük değişikliklere uğramıştır. Doğal olarak, bu değişikliklerin sonu nereye kadar gidebilir sorusu oluşmaktadır.

³⁵⁰ Sulejman Balltezai (Halk Eğitim Merkezi Müdürü), Mülakat, 17 Mart 2014.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARNAVUTLUK'TA ÇOKKÜLTÜRLÜ SİYASETİN GÜNCEL DURUMUN ANALİZİ

4.1. Çokkültürlü Toplumsal Yapı

Balkanlar bölgesi antik çağlardan beri savaşlar ve çatışmalar görmüştür ve milattan sonra da Müslümanların çoğunluk olduğu bu ülke hep Hristiyan komşu ülkeler tarafından çevrilmiştir. İbn-i Haldun'un sözünü, hele de Arnavutluk hakkında konuşurken dile getirmekte fayda vardır: “*Coğrafya bir şanstır*”.

Derek Hall (1994), Arnavutların ulusal kimliğinin köken, dil, dinden ziyade eğilimi olduğunu anlatmaktadır. Roberto Morozzo Della Rocca'nın (1994) da fikrini not etmekte fayda vardır. Arnavutların ulusal kimliği koruyabilmesi dinlerin sayesinde olmuştur. Bütün dinler milletin kaderine bağlıdır. Arnavut olmak ve vatanseverlik Arnavutların hayatlarında dinden daha önemliydi. Ayrıca, Roberto Morozzo Della Rocca (1994), Arnavutların vatanseverliğinin yabancılar tarafından reddedilmesinden kaynaklandığını savunmaktadır. Dışarıdan gelen tehlikeler ulusal gururu ve hissi geliştirmiştir. Yurt dışından yapılan müdahaleler Arnavut devletinin varoluşunu tehlikeye atmıştır ve insanların ulusal arzularına baskı yapılmaya çalışılmıştır. Arnavutluk'ta din hiçbir zaman insanları ayırma niyetiyle kullanılmamıştır. Ülkenin tarihinde insanlar hiçbir zaman birbirine karşı savaşmamıştır. Müslüman ve Hristiyan statüsünde farklılıklar oluştuysa bile, bu da dış güçlerin kendi çıkarlarının sonucuyla.³⁵¹ Arnavutluk'ta bu hoşgörü bir mite mi dönüşmektedir? Son zamanların örnekleriyle din ve bu konu ile ilgili olan manipülasyonlar ve dengeler tartışılmaktadır. “Hoşgörünün büyüklüğü ve kırılganlığı bellidir. Dengeyi bozabilmek için dinlerin birindeki radikallik yeterlidir” diye vurgulamaktadır Arnavut yazar İsmail Kadare³⁵². Arnavutluk'ta dinler arası hoşgörü bugünün değil yüzyılların sonucudur, bu yüzden yılların geçişiyle bir mit olma

³⁵¹ Tonin Gjuraj, 2013, s. 104.

³⁵² İsmail Kadare, “Fete dhe qyteterimet ne mijevjeçarin e ri – Rasti i Shqipërisë”, **Fjala ne Konferencen Nderkombetare**, Tirane, 13-14 Kasım 2003.

ihtimali yüksektir. Aşağıdaki tabloda Arnavutluk'ta var olan dinlerin arasındaki hoşgörü ve işbirliği gösterilmektedir.

Soru: Arnavutluk'ta Farklı Dinler Arasındaki İlişkileri Nasıl Değerlendirir siz? (Soru # 34 2005 yılında ve soru # 19 2006 yılında)						
	Temel Araştırma(2005)		Birleştirilmiş Cevaplar (2005)	Araştırmanın Faydalanması (2006)		Birleştirilmiş Cevaplar (2006)
	No.	%		No.	%	
Uyumlu/ Tolerant	731	73	86% Olumlu	596	54	77% Olumlu
İşbirlikçi	128	13		254	23	
Kötü	95	9	10% Olumsuz	151	14	19% Olumsuz
Çatışan Taraflar	14	1		56	5	
Mevcut Olmayan	16	2		38	4	
Cevap Vermeyen	18	2		-	-	
Toplam	1002	100%		1085	100%	

II. Dünya Savaşından sonra Rusya ile yapılan iş birliği Arnavutluk'un tarihi, dini ve ekonomik konularda olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Dinlere, ibadet yerlerine ve insan haklarına karşı tolerans 1945 yılında başlamıştır. 1967 yılında dini yaşam ve seçme hakkı tamamen yok edilmiştir ve Arnavutluk ilk Ateist ülke olmuştur. 12.169 kilise, cami ve tekke gençler için kültür merkezlerine dönüştürüldü. Fakat vurgulamalıyız ki azınlıklar, diktatörlük döneminde bile Arnavutların şartlarında yaşamıştır. Dini hakları dışında başka hiçbir haklarına dokunulmamıştır. Komşu ülkelerde yaşayan Arnavut azınlıklarla karşılaştırıldığında, Arnavut sakinlerle kıyaslandığında başka hakları eksilmemiştir.

Dünyada açıkça yasa dışı dini eylemlere karşı bir ülke olan Arnavutluk(1990 yılına kadar süren Komünist rejimi), toplumunun ulusal hayatına dini yeniden kazandırmak için çalışmaktadır. Dini liderlerin yardımı, toplumun gelişim çabalarıyla, medya ve diyalog faaliyetleri ve bölgesel girişimler yoluyla USAID

tarafından World Learning Project Fostering Religious Harmony in Albania (RelHarmony) desteklenmektedir. Bu çabalar ile Arnavutluk'ta dinler arasındaki ahenk ve dini toplulukların arasındaki anlaşmanın devam ettirilmesi hedeflenmektedir.

Bu proje Arnavutluk'un dört dini topluluğuna yoğunlaşmaktadır (Katolik Hristiyan, Ortodoks Hristiyan, Sünni Müslümanları ve Şeyh Bektaşî) ve 2004-2007 yılları arasında merkezi ile kuzey Arnavutluk'un yedi şehrinde yönetilmektedir (Shkoder, Lezha, Librazhd, Elbasan, Durres, Kavaja ve Tirana). Bu konular Arnavutlar tarafından "sorun" olarak görülmemektedir, çünkü bu ülke dinler arasındaki ahengi ile bilinmektedir ve dışarıdan desteğe ihtiyacı olmadıkları düşüncesinde bulunmaktadır.³⁵³ Hoşgörü, saygı ve sevgi değerlerine dayanmaktadır. Alman filozof Hegel, Hristiyanlık dininin sevgi üzerine kurulduğunu açıklamaktadır. Sevgi kutsal değerlerin en yüksek erdemidir. Hegel'e göre "Sadece sevgi amacın gücünü değiştirebilir çünkü gerçeğin kuralları devrilebilir. Sadece sevgi sınır tanımaz."³⁵⁴ Dinler arasındaki uyum konusunda en önemli örneğin Osmanlı İmparatorluğu olduğunu vurgulamaktadır Arnavut yazar Fatos Lubonja. Farklı bir durum olsaydı 500 senelik yönetiminde Balkanlarda kilise kalmamış olacaktı.³⁵⁵

Bir sevgi örneği de Malbardhi (Akdağ) köyünde görünmüştür. Arnavut ailelerinde hem Hristiyan hem de Müslümanlara ait bayramlar kutlanır. En son örnek Laç ilçesine bağlı, Malbardhi köyüne aittir ve bu köy % 90 Müslüman % 10 Katolik nüfusa sahiptir. Köyde Müslümanlar tarafından, Müslüman mahallesinde var olan eski bir kilise yeniden yapıldı ve aynı zamanda Katolikler tarafından cami yapılmasına ısrar edildi.³⁵⁶

Amerika Birleşik Devletlerin vatandaşı Mormon Elder Penrod, bir sene iki ay boyunca Arnavutluk'ta bulunmuştur. Burada da dinlerin bir arada var olması konusunda ABD'den pek fark olmadığını savunmaktadır. Fakat en sevdiği şey

³⁵³ USAID, World Learning for International Development, "Fostering Religious Harmony in Albania", Final Report, June 4, 2004 - March 31, 2007, p i. (Çevrimiçi) http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pdack058.pdf Erişim 9.10.2015.

³⁵⁴ Fuga, 2010, s. 27.

³⁵⁵ Fatos Lubonja (Analist, Hümanist), Mülakat, 15 Aralık 2015.

³⁵⁶ Marin Mema, "Myslimanët ringrenë kishën, katoliket xhaminë", **Top Channel Albania - News**, Şubat 2014.

Arnavutların kilise üyeleriyle sohbet etmeye açık olmalarıdır.³⁵⁷ 1923 yılında Arnavutluk'un müftüsü kardeşliğin ve ulusal birliğin önemini ve inancı güçlendirmek için özgürlüğü vurgulamıştır.³⁵⁸ Bu gelenek aslında Müslüman ve Hristiyanlar tarafından aynı ibadet yerlerinin ziyaret edilmesiyle başlamıştır ve devam etmektedir.

Lura'daki Murat Dede'nin tekkesi özel bir kült idi ve otoriteye saygı duyardı. O bölgede dinler arasındaki kardeşlik ve bir arada var olma en yüksek seviyededir. Geleneklere göre şeyh, imam ve papaz bölgede olan anlaşmazlıkları ve tartışmaları yok etmek için birleşmiştir. Lura'nın bölgesinde, bu din adamları, sakinler arasındaki sorunları yok edip uyumu sayılabilmektedir. Dini farklılıklarına rağmen Arnavutlar, imamlar, şeyhler ve Ortodoks papazlar arasında bu birlik ve kardeşlik geleneği devam etmektedir. Aynı şekilde dindar insanlar Tanrının barışı ve düzenini bütün kalbiyle insanlara anlatmaktadır ve yaşatmaktadır. 3 Kasım tarihinde Padova'nın Ndou Azizi doğumu adına Laçi ve İşkodra şehirlerinde tören ve şöenler yapıyordu. Aziz Laç Sebaste töreni de bütün Arnavutlar için kutsaldır. Bu törenlere hem Müslümanlar hem de Ortodoks toplulukları katılmaktadır.³⁵⁹

Fraşiri köyünün sakinleri Müslüman olmalarına rağmen bu köyün Aziz Kolli (Saint Nicolas) tarafından korunduğuna inanılmaktadır. Mat bölgesinde Aziz George (Saint George) ve aynı zamanda Bayram günleri kutlanmaktadır. Mat şehrinde Aziz Jin Manastırı Ortodoks, Müslüman ve Katolik yandaşlar tarafından ziyaret edilmektedir. Berat şehrinde Tomori Dağı yine üç dinden insanları toplamaktadır. Konsil A. Degrand, İşkodra'da bulunan Madonna 'Meryem'in' Good Council Madonna, din dünyasındaki mükemmel imajını anlatır iken şüphelerini dile getirmektedir. "80. sayfasında bu küçük kilise Madonna 'Meryem'in' Good Council, gerçek bir kilise var mıydı? "Fakat halkın inancının şüphelerinden daha güçlü olduğu" sonucuna varmaktadır. "Müslüman Arnavutlardan kendi hediyelerini Hristiyanlara verip bu kutsal yere götürmelerini rica etmektedir".³⁶⁰ Etnolog Bayan F.V.Hasluck,

³⁵⁷ Elder Penrod (Mormon Kilisesi Temsilcisi), Mülakat, 15 Mart 2014.

³⁵⁸ Genti Kruja, 2008, s. 201; Flora Hajdarmataj, **Arnavutluk'ta Dinlerarası toleransı: Mit mi gerçek mi?**, Orientalizmi Shqipatr, Kasım 2013, s. 1, (Çevrimiçi), <https://orientalizmi.wordpress.com/2013/10/10/toleranca-fetare-tek-shqiptaret-mit-apo-realitet/>, Erişim 21.05.2015.

³⁵⁹ Delvina, 2006, s. 29-30.

³⁶⁰ İbid, s. 30.

Arnavutların Aziz Naum mezarına olan saygısına şaşırılmaktadır. Mezarın iyileştirici gücüne inanan Bektaşî (Alevî) bu Azizi kendi Sarı Saltuk³⁶¹ Dervîşi ile bir tutmaktalar. Bölgenin Sünnî Müslümanları bile kendi Evliyası olarak tanımaktadırlar.³⁶²

Arnavut halkı camilere, evliyaların mezarlarına ve kiliselere toplanmaktadır. Her sene, Katolik olmak isteyen bir grup genç kiliseye gelmektedir. Arnavutluk'a gelen yabancılar ve turistler bile kiliseye gelen gençlerin sayısını görünce şaşırılmaktadır. Bu da Katolik papazlara büyük zevk vermektedir. Gençler siyasi hayatta bulamadıkları huzuru Tanrıda ve kilisede aramaktadırlar. Bu uyum ve ahenk bir gelenek sayesinde gelmektedir. Farklı dinler barış ve uyum içinde kardeşliğe yol açmaktadır, savaşa değil. Fakat siyasette kullanılabilir. Arnavutluk'ta, dini siyasete kullanan Mr. George Frenco, Katolik temsilcinin sözlerine göre:

“Arnavutluk, Miloseviç gibi bir lider tarafından yönetilmediği için şanslı bir ülkedir. Anayasanın 10. Maddesinde dini özgürlükler korunmaktadır ve bu çok pozitif bir gelişmedir. Yani, anayasa çok düzgün bir şekilde oluşturulmuştur. Hem farklı dinleri hem de dini faaliyetleri desteklemektedir. Arnavutluk'ta resmi dinler birden fazla olduğu için okulda dini dersler verilemeyeceğine göre etik derslerinin verilmesini tavsiye etmektedir papaz Frenco. Çünkü Maltalı Katolik papaz George Frenco'nun düşüncesine göre gençlerin geleceği için etik çok önemlidir.”³⁶³

Olumsuz olayların kazandırdığı tecrübelerin olup olmadığı konusundaki soruya verilen cevap şöyledir: “Hepsi sıradan ve ara sıra meydana gelebilecek olaylardır, fakat sonunda bunların olması mümkündür ve bilgisizlikten ya da cahillikten kaynaklanmaktadır. Önemli olan büyük çoğunlukta (87%) hoşgörünün kazanmasıdır.”³⁶⁴ 2009 yılında ABD Devlet Departmanından çıkarılmış Uluslararası Dini Özgürlük raporu Arnavutluk'taki dini özgürlükleri şöyle tanıtmıştır: Anayasa, dinlerin özgürlüğü konusunda kanunlar ve politikaları sağlamaktadır. Devlet her zaman dinlerin özgürlüğüne saygı duymuştur... ! Kanunlar bu hakkı tacizlere karşı

³⁶¹ Sultan Sarı Saltık Muhammed Buhârî, Salt ık Bay Sultan, Sarı Saltuk Dede, ö. 1297/1298. Balkanların Osmanlılar tarafından fethedilmesinden önce başlıca Balkanlarda ve civârındaki bölgelerde seyahat ederek insanlara İslâm'ı tebliğ eden bir dervîştir. Birçok kaynak tarafından Hacı Bektaş-ı Veli'nin talebelerinden Mahmud Hayranî'nin müridi veya Rufai tarikâtının kurucusu olan Ahmed Er Rufai'nin tâkipçisi olarak anılan Türkmen-Bektaşî inanç önderi.

³⁶² Delvina, 2006, s. 30.

³⁶³ George Frenco (Piskopos Yardımcısı, Tiran-Durres), Mülakat, 5 Ağustos 2013.

³⁶⁴ Mülakat, bütün mülakatların genel sonucu.

bütün seviyelerde korumaktadır. Devlet laikdir, resmi dini yoktur ve bütün dinler eşittir; yine de çoğunlukta olan toplumlar (Sünni Müslümanları, Bektaşî, Ortodoks ve Katolik) resmi bir şekilde tanınmaktadır (mesela, milli tatil) ve bu tamamen ülkedeki tarihi varlığından dolayıdır.³⁶⁵ Dinlerin haklarının dışında azınlıkların haklarını dile getirmeliyiz. Azınlıklar dini, etnik, dil azınlıklarına bölünmektedir. Din ve etnik azınlıklar ne kadar farklı görünse de birbirine bağlıdır, çünkü Balkanlar’da azınlıklar ve azınlıkların hakları dini kurumlar tarafından savunulmaktadır ve desteklenmektedir. Ortodoks azınlıklar Yunanistan, Sırbistan veya Rusya tarafından, Katolikler İtalya ve Müslümanlar Türkiye ve Arap ülkeleri tarafından destek görmektedirler. Avrupa Birliği Hristiyan ülkelere daha yakın durmaktadır. Dışarıdan gelen etkilere rağmen, Arnavutluk azınlıklar ve dinler arasında denge korunmaktadır. Avrupa’da Müslüman ve Doğu ülkelerinden gelen azınlık toplumlar sorun yaşıyor iken, Arnavutluk bu toplumlara sınırları açık tutmaktadır. Yine de terör, Müslüman çoğunluğa sahip Arnavutluk için bile en çok tartışılan konulardan biridir. Arnavut yazar Fatos Lubonja’nın sözlerine göre Arnavutluk’ta İslam’ın negatif etkisi yoktur, hatta insanların dinlere yönlendirilmesi lazımdır.³⁶⁶

4.2. Azınlıkların Yerleşimi ve Tarihçesi

2011 yılında yapılan nüfus sayımında Arnavutluk’ta Yunan, Makedon, Karadağlı, Arumune, Romalı ve Mısırlılar kayda alınmıştır. Sorulardan 390.938 kişi cevap vermemeyi uygun görmüştür ve genel olarak Arnavutluk’ta azınlıklar ve nüfusun diğer kısmı arasında saygılı ve hoşgörülü bir ortam yaygındır. 2010 yılında, Ayrımcılıktan Koruyan Yasa onaylanmış ve İnsan Hakları Yüksek Komiserliği kurulmuştur. Yasa’ya göre üçüncü şahıslara *amicus curiae* sıfatını kullanarak ayrımcılık konusunda müdahale edebilme hakkı verilmiştir. 2011 yılında “azınlık bölgelerde” etnik Makedon ve Yunan azınlıkları için zorunlu tescil kaydı iptal edilmiştir, çünkü diğer azınlıklar için ayrımcılık olarak algılanmıştır. Kişilerin bildiriyle değil ama ebeveynlerin sertifikasıyla yapılan bu prosedür iptal edilmiştir.³⁶⁷ Aşağıdaki tabloda 2011 yılı nüfus sayımına dayanılarak Arnavutluk’ta bulunan azınlıklar gösterilmektedir.

³⁶⁵ Melady, 2013, s. 12.

³⁶⁶ Elder Penrod (Mormon Kilisesi Temsilcisi), Mülakat, 15 Mart 2014.

³⁶⁷ Rezoluta CM/ResCMN, (2014), s. 1.

Etnik ve Kültürel Azınlıklar 2011

Yunan	24.243
Makedon	5.512
Karadağlı	366
Arumune	8.266
Romalı	8.301
Mısırlı	3.368
Başka	2.644
Cevap vermemeyi tercih ediyorum	390.938
Geçersiz/Belirtilmemiş	44.144

Azınlıkların şikâyetlerini ve duruşlarını dile getirmeden önce Arnavutluk’u, kısa tarihçesini ve bu ülkede bulunan azınlık grupları ve anlatmamız gerekecektir. Balkanlar yarımadası ana yapısal hatlarına yatay değil, dikey çizgilerden oluşmaktadır ve toprakları uzun yerleşim bölgelerine dönüşmüştür. Bu bölgeler birbirleriyle bağlı olduğundan daha çok Kuzey, Güney ile iletişimde bulunmaktadır veya denize bağlanmaktadır. En Batı’da bulunan topraklarından biri Arnavutluk adında geçmektedir. Arnavut sakinleri Arnavutluk, Karadağ, Sırbistan, Kosova, Makedonya ve Yunanistan ülkelerine yayılmışlardır. Kuzey’de Alp dağları başlar ve Shar (Şar) Dağlarıyla devam etmektedir ve Güney’de dikey bir toprak kemeri dağların devamını Adriyatik denizinden ayırmaktadır.³⁶⁸ Bu bölge, en uç Güney bölgesi hariç özlü bir biçimde Arnavutlardan oluşmaktadır. Shkumbin (İşkomi) nehrinin Güneyinde ve 1913 yılında Uluslararası Komisyon tarafından çizilmiş sınırların Kuzeyinde bazı Yunan kolonileri ve Valak toplulukları bulunmaktadır. Kendileri, dil hariç, ülkenin diğer kısmıyla aynı tanımlanmaktadır. Bu Valaklar,

³⁶⁸ D. G. Hogarth, *Regions of the World ‘The Nearer East’*, London, William Heinemann 1902, s.15-16.

Pindus'taki Helenofil Valaklarla karıştırılmamalıdır.³⁶⁹ Arumun (Valak) adında geçen azınlıklar Trako-Dak kökenlidir, sonra da Romalılaştırılmış bir topluluktur.³⁷⁰ Uzun zamanlar hayatın bütün yönleriyle bütünleşmiş, kendi katkısını vermiş ve Arnavut toplumunun değerlerini geliştirerek yaşamıştır. Vlak (Valak) derneğinin başkan yardımcısı Elvis Toçi, dil bilimlerinde okuyan biri olarak, Valaklar'ın Arnavutluk'ta yerleşmiş etno-linguistik azınlık olduğunu ifade etmektedir. Kendi gelenek ve göreneklerini korumuşlar ve 1999 yılında kendi kültürel derneği olan "Aremenu" kurmuşlardır. Bu dernek sanatsal aktiviteleri organize etmektedir. Ayrıca kendi dilinde tarihi ve başka konular içeren kitaplar yayınlamıştır.³⁷¹ Vithkuq, Valak topluluğunun kültür merkezidir.³⁷²

Valak azınlıkları sınırların kesinleşmesiyle Arnavutluk ve Yunanistan arasında bölünmüştür. Bu azınlık grubu ne Arnavut ne de Yunan eski toplumlarına bağlıdır. Valakların buldukları bölgede, Yunanistan Arnavutluk sınırının ve Yanya'nın arasında çok sayıda Arnavut köyleri vardır.³⁷³ Yunanistan 1918 yılında Arnavutlarla yakın siyasi dostluğu kurma niyetindeydi. Fakat Valakların Balkan ülkeleri gibi Birinci Dünya savaşının sonunda birleşme ve kendi devletini oluşturma şansı yoktu. Her ülkenin bu durumlarda tek seçebilecek politikası ulusal birlik ve beraberliğidir. Valakları Arnavutluk'un içerisinde bir bütün olarak birleştirmek mümkün değildir. Bu konuda sadece Yunanistan'ın ulusal birlik ve beraberliği bozulursa sonuç alınabilir. Başka bir bakış açısıyla, sorun olacağına, bu azınlıklar Yunan-Arnavut ilişkilerini geliştirebilmek için geçerli bir nedendir. Arnavutluk'un Güney-Doğusunda, Korça şehrinin nüfusu 25.000 idi ve 1918 yılında ve bunların 20.000 Arnavut, diğerleri de Valak kökenliydi. Bölgedeki sakinlerin çoğu Yunan-Ortodoks dinini takip etmekteydi.³⁷⁴

³⁶⁹ J.S. Barnes, "The Future of the Albanian State", **The Geographical Journal**, Vol. 52, No. 1 (Jul., 1918), s. 15, Ayrıntılı bilgi için Bkz, <http://www.jstor.org/stable/1779856>, Erişim 09.06. 2014.

³⁷⁰ Elvis Toçi, "Arumunet nje Sfide Gjeopolitike ne Ballkan", Nenkryetari Shoqates, **Fratia Gazetesi**, 06.04.2011, (Çevrimiçi), <http://remenu.blogspot.com.tr/2011/04/artikull-marre-nga-gazeta-fratia.html>, Erişim 20.01.2016.

³⁷¹ Elvis Toçi, 2011.

³⁷² **Gazeta Tema**, Reportazh/Vithkuq mrekuillia e harruar, 5 Tetor 2015, (Çevrimiçi), <http://www.gazetatema.net/web/2015/10/05/reportazhi-vithkuqi-mrekuillia-e-harruar-shqiptare/>, Erişim. 21.01.2016.

³⁷³ J.S. Barnes, 1918, s. 15.

³⁷⁴ J.S. Barnes, 1918, s. 20-21.

Kuzey-Doğuda, Ak Drin nehri bölgesinde Sırp azınlıklar bulunmaktadır. Dibra (Debre) şehrinin bölgesinde Bulgar azınlıkları bulunmaktadır ve Struga ve Oher (Okhrida) Makedon şehirlerinde varlıkları devam etmektedir. Doğu bölgelerde ırklar daha eşit olarak dağılmıştır. Genelde Slavlar çoğunluk olmasına rağmen, Kosova, Tetova ilçelerinde ve Novi Pazar'ın belli bölgelerinde Arnavut çoğunluk bulunmaktadır. Alp dağlarının ve Nehirlerin Kuzey su çizgisinde bulunan tüm Arnavut yerleşimleri Karadağ bölgesine de taşmıştır.³⁷⁵

Ricavats mahallesinde Karadağlıların yerleşimleri olmuştur ve bu olay Limbraja vadisinin karşısında meydana gelmiştir. Arnavutluk sınırların içerisinde bulunan bu bölgede sadece bir Sırp köyü olan Vraka köyü bulunmaktadır. Dostları ve akrabalarından uzakta kalan ve göl kıyısında yerleşen bu köy İşkodra şehrinin Kuzeyinde bulunmaktadır.³⁷⁶

Peje (İpek), Gjakova (Yakova) ve Pizren şehirlerini içeren bölge, Londra Konferansında Arnavutluk'tan koparılmıştır. Büyük bir çoğunlukla Arnavut karakteri taşıyan Prizren, en büyük Sırp nüfusuna sahiptir. Şehrinin etrafında bulunan köylerin bazıları Sırp ve Ortodoks nüfustan oluşmaktadır, fakat bu köylerin sayısı Arnavut ve Müslüman köylerinin sayısıyla karşılaştırıldığında küçük ve önemsiz kalmaktadır.³⁷⁷ Kosova ve Tetova bölgeleri Arnavut çoğunluktan oluşmaktadır. Shkup (Üsküp) bölgesinde de Arnavut nüfus, Dibra³⁷⁸ (Debre/Arnavutluk) Sırp ve Bulgar azınlıklardan daha fazladır. Sırbistan'ın bu bölgelerin sahibi olması, hükmün en şanlı günlerinin hatırasına dayanmaktadır. Slavların herhangi bir il ve ilçeyi Sırp nüfusun fazlalığı dolayısıyla fethetme haklarını savundukları zaman Arnavutların o topraklarda yüzyıllardır yaşamakta olduğu unutulmamalıdır. Tarih bilgilerine göre Slavların Balkanlar'a³⁷⁹ daha girmediği zamanlardan beri bunlar bilinmektedir.³⁸⁰

Kosova'nın nüfusu büyük çoğunlukta Müslümandır, fakat Kosova'da İslam dışında farklı dinlere inanan başka ırklar da yaşamaktadır. Dini, siyasi ve kültürel

³⁷⁵ İbid, s. 15.

³⁷⁶ İbid, s. 19.

³⁷⁷ İbid, s.19-20.

³⁷⁸ Debre şehri hem Arnavutluk'ta hem de Makedonya'da bulunmaktadır. Bu da Arnavut toprakların bölünmesinin sonucuyla gelmektedir.

³⁷⁹ Wadham Peacock, **Albania: The Founding State of Europe**, McCormick Publishing Company, 1914, s. 181.

³⁸⁰ J.S. Barnes, 1918, s. 20.

hoşgörü de bu yüzden gelişmiştir. Savaştan sonra, yabancı propagandalarından etkilendiyse bile, Kosova halkı azınlıklar arasında hoşgörüyü korumaktadır. Doğu ve Batı arasındaki konumu sayesinde hem Kosova hem de Arnavutluk bu iki kutbun arasındaki dengenin din konusunda en güzel örneğidir.³⁸¹ Arnavut devlet adamı ve yazarı Faik Konica (Faik Bey Konitza) ülkedeki dinlere karşı hoşgörü hakkında şöyle yazmaktadır, “Avrupa’da dini savaş açmayan tek halkın Arnavut halkı olduğu düşüncesindeyim”³⁸².

Arnavutluk’taki en büyük azınlık grubu Yunanlardır. Arnavut devleti 1989 yılında 58,758 kişi olduklarını bildirmektedir, yani nüfusun 1.8%’sidir. ve 2011 yılında Yunan kökenli azınlık 24,242 kişi, yani 0.9%sidir. 1989 yılında Yunan kökenli sakinler bütün ülkenin topraklarında yayılmıştır ama Sarande ve Delvine (36,531 kişi) ve Gjirokaster (19,921 kişi) daha yaygınlarıdır. Nüfusunun 40%’si Saranda, Delvina’da ve Permet şehirlerinde, 30%’si Gjirokaster’de, başka bölgelerde de onlarca ya da yüzlerce kişi bulunmaktaydı. Yunan azınlıklar Arnavut devletinde kabullenilen ilk azınlıklardır ve uzun bir süre için bütün azınlıklar Yunan azınlık olarak tanımlanmıştır.³⁸³

Yunan azınlıkların büyük çoğunluğunun yerleştiği köyler, Arnavutluk bağımsızlığı kazandıktan sonra ülkeye bağlı kalmıştır: Politsani, Scorie ve Sopiki, Gjirokaster şehrinin Batısında ve Dropul yaylasında bulunan diğer köyler. Fakat Leskovik bölgesinden Saranda’ya (Santi Quaranta) ve Vlora’ya kadar küçük sayıda Yunan azınlıkları bulunmaktadır. Sınırlar açıldıktan ve yurt dışına çıkış gerçekleştikten sonra büyük sayıda Yunan kökenli aileler Yunanistan’a yerleşmiştir ve bazıları Arnavutluk’tan ABD’ye göç etmiştir. Bu bilgilere sahip olduğumuzda kendi diasporasını savunarak Yunanistan’ın Arnavut Güney toprakları sahiplenme iddiaları anlamsız gelmektedir.³⁸⁴ PDNJ (İnsan Hakları Partisidir) Partisinin milletvekilleri Mecliste bu hakları dile getirmektedir ve savunmaktadır.

³⁸¹ Hajdarmataj, 2013, s. 3.

³⁸² Faik Konica, **Dziela**, Tirana, 1993, s. 431.

³⁸³ **Open Data.al**, “Minoritetet ne Shqiperi” (Arnavutluk’ta Azınlıklar), (Çevirimiçi),

<http://open.data.al/sq/lajme/lajm/lang/sq/id/673/Minoritetet-etnike-ne-Shqiperi>, Erişim. 12.03.2016

³⁸⁴ J.S. Barnes, 1918, s. 23.

Yunan azınlık grubundan sonra Sırp azınlıkları gelmektedir. Sırp topluluğu 366 kişiden oluşmaktadır.³⁸⁵ Sırpların topluluğu 2010 yılında azınlık unvanı kazanmıştır. Azınlıklar Devlet Komitesi 2005 yılında organize edilmişti. Bu komitede bir Sırp-Karadağlı temsilcisi bulunmaktadır. Sırp ve Karadağlılar, merkezi İşkodra'da olan "Moraca Rozafa" Derneğinde birleşmiştir. Bu azınlıklar grubu Sırbistan Diaspora Bakanlığı tarafından desteklenmektedir.³⁸⁶ Arnavutluk'ta Sırp, Ortodoks Hristiyan azınlık grubu olarak, İnsan Hakları Partisine (PDNJ) taraftardır, parti ise büyük çoğunlukta Yunan ırkından oluşan bir partidir. Bu partinin Arnavutluk Meclisinde üç temsilcisi vardır ve Milletvekili ve Partinin başkanı Vangjel Dule'dir.

Arnavutluk'un Güney-Doğu bölgesinde yerleşen bir azınlık grubu, kendilerini Makedon adında tanımlamaktadır. Makedon azınlığı Prespa bölgesinde Korça'nın 30 km uzağında, Makedonya ve Yunanistan sınırlarındadır. 2011 nüfus sayımının sonuçlarına göre Makedon azınlıkları 5,512 kişidir. Makedon azınlığı her zaman devletin kurallarına uyumlu davranmıştır ve Arnavut devletinin korunmasında önemli rol oynamıştır. Arnavut devleti Makedon toplumunun haklarını karşılamak istemektedir.³⁸⁷ Prespa'nın bölgesinde 9 azınlık köyü vardır: Liqenasi (Pustec), Lajthiza, Zaroshka, Cerja, Shulini, Gollombopi, Gorica e Vogel, Bezmishti dhe Gorica e Madhe. Köylerin sakinlerinin ricası üzerine köy isimleri orjinal isimler olarak kalmıştır.³⁸⁸

Arnavutluk'ta Rom azınlıkları da bulunmaktadır ve 2011 yılın nüfus sayımı dışında devlet tarafından sayısı bilinmemiştir. Fakat Devlet 2003 yılında onaylanmış Yaşam Şartlarını Düzeltme Stratejisine göre bu azınlık grubuyla ilgilenmektedir. Bu grup 60.000 ve 120.000 kişi arasında tahmin edilmiştir. 2005 yılında nüfusun

³⁸⁵ **Open Data.al**, Minoritetet ne Shqiperi, 2016.

³⁸⁶ **Ministria e Diaspores se Republikës së Serbisë** (Sırbistan Cumhuriyetinin Diaspora Bakanlığı), (Çevirimiçi), <http://gjuhaim.e.rks.gov.net/>, Erişim. 08.05.2016.

³⁸⁷ **Open Data.al**, "Edmond Themelko, Kryetar i Komunës Liqenas", **Gazeta Shekulli**, 18.11.2013, (Çevirimiçi), <http://www.shekulli.com.al/p.php?id=8675>, Erişim 09.02. 2015; "Minoritetet ne Shqiperi" (Arnavutluk'ta Azınlıklar, Resmi sayfası), (Çevirimiçi), <https://minoritetetshqiptare1.wordpress.com/2013/01/25/minoriteti-maqedonas-kerkon-mbrojtje/>, Erişim 02.02.2015.

³⁸⁸ Vangjel Shundi, **Kryetar i Shoqates Armen** (Valak), Tirane, 7 Şubat 2011, (Çevirimiçi), <http://remenu.blogspot.com.tr/2011/04/deklarat-per-shtyp-e-shoqates-arumunet.html>, Erişim 20.01.2016.

2,0%'sini oluşturan bir azınlık grubuydu.³⁸⁹ Fakat 2011 yılında Arnavutluk'ta 8.301 Rom yaşadığı bildirilmiştir.³⁹⁰ Komünizm döneminde Arnavutluk'un nüfusuna olduğu için Rom ailelerine devlet tarafından ev verilmiştir. Hatta bazı ilçelerde Romlar çoğunluktur. Rom azınlıkları bütün Arnavutluk'ta yaygındır. Kökleri ve yerleşimi eskilere dayanmaktadır. XIII. Yüzyıldan itibaren Karadağ'dan, Yunanistan'dan ve Türkiye'den bu bölgeye girmişlerdir. Fushe-Kruje, Devoll (Korça ve Bilisht), Fier (Levan), Peqin ve Elbasan, en büyük yerleşim yerleridir. Meçkar Soyu en önemli ve gelişmiş soyları sayılmaktadır.

Kosova çatışmalarından sonra 1999 yılında Mısır azınlıkları için yeni NGO partisi kurulmuştur. En önemlisi Kosova'daki Mısırlı azınlıkların kendi partisini, Yeni Demokratik İnisiyatifi oluşturup yönetebilmektir (IRDK). Bislim Hoti³⁹¹ partinin ilk Başkanıydı. 2007 yılından sonra Xhevdet Neziray (Cevdet Neziray)³⁹² IRDK'nın seçilmiş başkanıydı ve kendisi Mısırlı azınlıkların Kosova'daki parlamentoda temsilcisi olmuştur. Kosova krizinden sonra Uluslararası Toplum, Balkanlardaki Mısırlı azınlıklara önem vermektedir. Arnavut devleti de bu grubun hakları ve var olan sorunları ile ilgili, 2005 ve 2008 yılındaki raporlara göre hareket etmektedir [III. 23].³⁹³

Arnavutluk'ta "Azınlıklar ve azınlıkların haklarının savunması, Kongre, yasa, raporlar ve Azınlıklar ile ilgili maddeler", QSHNI yayınları, Tirana 2004, s 155, Rom azınlığı özgür (kamplarda yaşamayan) dil azınlığı olduğunu savunmaktadır. Uluslararası literatürde vatani olmayan bir grup olarak bilinmektedir. Arnavutluk'ta 600 seneden fazla yaşamaktadırlar³⁹⁴ ve Müslümanlık dinine sarılmışlardır. II. Dünya Savaşında Arnavutluk'ta yaşayan Romlara, diğer Doğu Avrupa ülkeleriyle karşılaştırsak, kamplarda zulmedilmemiştir. Onlar Arnavutları savaşta bile desteklemiştir. Savaşın sonra Arnavut devleti homojen politika izlediği için bu grup

³⁸⁹ De Soto, Beddies, Gedeshi, **Roma and Egyptians in Albania, From Social Exclusion to Social Inclusion**, Washington DC 2005, s. xx.

³⁹⁰ **Open Data.al**, "Minoritetet ne Shqiperi" (Arnavutluk'ta Azınlıklar), (Çevirimiçi), <http://open.data.al/sq/lajme/lajm/lang/sq/id/673/Minoritetet-etnike-ne-Shqiperi>, Erişim 28.01.2016.

³⁹¹ [III. 20]

³⁹² [III. 21]

³⁹³ Zemon Rubin, "History of the Balkan Egyptians, Interculturalism and the Bologna Process", **Council of Europe**, Ayrıntılı bilgi için Bkz, http://www.coe.int/t/dg4/education/ibp/source/FS_1_10.5.pdf, Erişim 5.02.2016.

³⁹⁴ Aleks Turshaj, Arnavutluk'ta Azınlıkların Hakları Korunması, AKTET, Vol III. Nr 4 481, Tirana 2004-2009.

da Arnavut kimliğini kazanmıştır. 1960 yılına kadar Rom azınlıkları normal bir hayat yaşamıştır.

Vlora şehrinde bulunan İsmail Kemal Üniversitesinde çalışan Profesör A.Trushaj tarafından verilen röportajda “Arnavutluk’ta Azınlıkların Haklarının Korunması”, Tirana 2004 Kocollari AKTET, Vol III. Nr 4 481 Arnavut halkı, özellikle Rom toplumunun erkeklerine iş sağlamak zorundaydı. 1990 yılına kadar Romların kendi tarihi hakkında hiçbir şey bilmedikleri söylenmektedir, sadece köklerinin Hindistan’a dayandığını söylenmiştir. Kendi bayrağı gibi ulusal bir sembol tanımamaktadır. “Save the Children” kurumun 2015 yılındaki araştırmasına göre Rom toplumun şartları fazla değişmemiştir. Rom kızlar erken evlilik kurbanıdır ve erkekler yasa dışı işler ve aktiviteler yapmaktadır.³⁹⁵

Rom gençleri eğitimden uzak durarak çalışmaktadır ve bu devamlılık var olan durumu değiştiremez. Kadınlar ve çocuklar dilencilik sembolüdür ve bu durumun değiştirilebilmesi için programlar ve projeler hazırlanmaktadır. Bu toplumun zihniyetini tanıyarak sosyal çalışanların³⁹⁶ kararlarına göre durumun değiştirilmesiyle ilgilenilmektedir.³⁹⁷ Bosna, Kosova ve Arnavutluk’ta bulunan “Save the Children” tarafından yapılan araştırmaya göre bu azınlıkların hayatlarına kendi katılımlarıyla ulaşılabilir, çünkü çok zor şartlarda sorumluluklar almayı başarmışlardır. Uzman, yönetici ve danışman olarak ticari ve işgücü piyasasına katılabileceklerdir.³⁹⁸

Arnavutluk’ta yerleşik olan Rom ve Mısırlı nüfusu bazen karıştırılmaktadır. Arnavutluk’ta bulunan Mısırlı azınlıklar çok eskiden gelmiş ve yerleşmiştir. 2011 nüfus sayısına göre 3,368 kişiden oluşan bir topluluktur.³⁹⁹ Arnavut devleti bu grubu topluluk olarak tanımaktadır. “Bashkimi i Egjiptianeve te Shqiperise” (Arnavutluk’un Birleşmiş Mısırlılar) devletten azınlık statüsünün tanınmasını

³⁹⁵ Ilirian Agolli, “Balkanlar, Rom Mısırlı ve Aşkali Azınlıklar”, **Voice of America**, (Çevirimiçi), <http://www.zeriamerikes.com/a/rome-ashkali-egjiptas/2788718.html>, **Erişim** 24 Mayıs 2015,

³⁹⁶ Nevila Kocollari (Furciu), **AKTET**, Vol. III. Nr 4 483.

³⁹⁷ İbid, s. 4.

³⁹⁸ Ilirian Agolli, “Balkanlar, Rom Mısırlı ve Aşkali Azınlıklar”, **Voice of America**, (Çevirimiçi), <http://www.zeriamerikes.com/a/rome-ashkali-egjiptas/2788718.html>, **Erişim** 24.05.2015.

³⁹⁹ **Open Data.al**, “Minoritetet ne Shqiperi”, <http://open.data.al/sq/lajme/lajm/lang/sq/id/673/Minoritetet-etnike-ne-Shqiperi>

istemekteler, fakat 200-250 bin Rom (abartılmış bir sayı) Mısırlı olduklarını savunmaktalar. Mısır Büyükelçisi bir bildirimde Arnavutluk'ta Mısır toplumunu tanınamıştır. Mısır toplumu bütün Arnavutluk'a yayılmıştır. Küçük bir kısım kırsal bölgelerinde yaşamaktadır, büyük çoğunluk ise kentsel bölgelere yerleşmiştir. Yaşadıkları mahallerin farklı isimleri vardır ve Tirana'nın Mısırlı mahalleleri bilinmektedir. Başkent dışında Kavaja, Lushnje, Cerrik, Elbasan, Gjirokaster, Vlore, Korçe, Delvine, Permet, Kelcyre, Berat, Shkoder, vs. Mısır toplumu barışçıdır ve hiçbir zaman suç ya da benzer olaylara karışmamıştır.

Yahudi azınlıklar, İkinci Dünya Savaşından sonra Arnavutluk'a geçmiştir. 1990 yılından sonra sadece küçük bir kısmı Arnavutluk'ta bulunmaktadır. Çok sayıda Yahudi, Komünist Rejimden sonra Arnavutluk'tan uzaklaşmıştır ve İsrail'e taşınmıştır.⁴⁰⁰ Azınlık Gruplara Hoşgörü Konferansında, bu olaylar tecrübe edenler tarafından anlatılmıştır. Konferansta Yahudilerin nasıl kurtulduğu anlatılmış ve Arnavutluk'un onlar için her zaman bir ev olduğunu gösterilmiştir.⁴⁰¹ Arnavutluk'ta Türk azınlıklar da bulunmaktadır, fakat bu azınlık grubu Makedonya ve Kosova'da bulunduğu kadar çok sayıda değildir. Komünizm sistemi Türklere karşı olumsuz olduysa da, 500 sene Türklere bir arada yaşayan Arnavutlar için olumlu bir düşünce oluşmuştur.

4.3. Çokkültürlü Toplumun Problem Alanları

Burjuva özgürlük hareketlerinin ve Avrupa işçi hareketinin ürünü olan liberalizmin ve sosyal demokrasinin politik başarıları bu soruya olumlu bir yanıt akla getiriyor. Elbette, her ikisi de ayrıcalıklardan yoksun olan grupların siyasi haklarının ellerinden alınmasına ve bu yolla toplumun sosyal sınıflara bölünmesine karşı çıkıyordu; ama liberal sosyal reform çabalarının baş gösterdiği her yerde, eşit toplumsal fırsatlardan yoksun bırakılmış toplulukların ezilmesine karşı mücadele,

⁴⁰⁰ Kosta Barjaba, "Recent Implications of Inter-Ethnic Relations in Albania", **Anthropological Journal on European Cultures**, Vol. 4, No. 1, Ethnicity Nationalism Geopolitics in the Balkans (I) (1995), s. 79, Ayrıntılı bilgi için bkz, <http://www.jstor.org/stable/43234782>, Erişim. 11.12.2014.

⁴⁰¹ Edith Harxhi, "Deputy Foreign Minister of the Republic of Albania", **High Level Conference on Tolerance and Nondiscrimination**, Plenary Session 3: Combating anti-Semitism Tirana, Republic of Albania, Ministry of Foreign Affairs, PC.DEL/392/13, 23.05.2013, 21.05.2013, s 1; **Rescue in Albania**, Documentary, Washington D.C. (USA), (Çevirimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=eZ8szhccfZM>, Erişim. 17.04.2015; **CBS Special on Jewish in Albania**, "The story of a Jewish Family that fled to Albania during the World War to escape the Nazis". 1981, (Çevirimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=cj8MgeFzTqA>, Erişim. 17.04.2015.

sivil hakların toplumsal-refakatçı bir şekilde yaygınlaştırılması mücadelesi şeklini almıştır. Devlet sosyalizminin iflasından beri bu bakış açısı, aslında geriye kalan tek şey olmuştur: Bu ücret bağımlısının statüsü toplumsal ve siyasal katılım haklarıyla desteklenecek ve nüfusun çoğunluğuna bu yolla gerçekçi bir güvenlik, toplumsal adalet ve refah beklentisi içinde yaşama fırsatı verilecektir. Ekonomik ortak zenginliğin daha hakça bir dağılımı kapitalist toplumlardaki eşit olmayan yaşam koşullarını dengeleyecektir.⁴⁰²

Avrupa'ya girecek olan Arnavutluk çoğu Doğu Avrupa ülkeleri gibi sosyal sorunlarla yüzleşir iken Avrupa Birliğine girmek amaçlanmaktadır. Bugünlerde Arnavutluk'u değerlendirirken 1912-1913 yılında Londra'da yer alan konferanstan sonra, komşu ülkeler arasında bölünmüş Arnavut toprakları ve Büyükelçilerin bu ülkenin bütünlüğü ile ilgili kararsızlığı dikkate alınmalıdır.⁴⁰³ Avrupa Birliğine Katılma Kriterleri veya Kopenhag şartları⁴⁰⁴ Siyasi, Ekonomik ve Avrupa Birliği müktesebatı uygulayabilen yönetsel ve kurumsal kapasitesi olan ve üyelik mecburiyetini üstelenme kabiliyeti olan kriterlerdir.⁴⁰⁵ Bu da demokratik bir prosedür olarak görünür. Peki demokrasi nedir? Demokrasiyi Manfred G.Schmidt şöyle tanımlamıştır: “Demokrasi, siyasal ve bilimsel dilde kullanılan, Yunan kökenli özel bir ifadedir. Bu bakımdan demokrasi, kısa ve özlü olarak halkın (demos) – doğrudan veya dolaylı – egemenliği veya iktidar kullanımı, halk egemenliği veya çoğunluğun egemenliği olarak tanımlanabilir.”⁴⁰⁶ Yunanistan da Avrupa'nın demokrasisinin örneği ve beşiği sayılmaktadır. Peki, bu demokratik örnek bugüne kadar devam etmekte midir, yoksa kölelik dönemleri gibi sadece Yunan vatandaşları için mi geçerlidir? Bugünkü Yunanistan ve Avrupa ülkeleri genelinde Demokrasi tam anlamıyla yaşanıyor mudur, yoksa özgürlük terimi bile siyasetin kurbanlarından biri midir? Avrupa'nın ilham ve tarih beşiği neden bu kadar büyük sorunlar

⁴⁰² Jürgen Habermas, **Çokkültürcülük Tanıma Politikası**, 2010, s. 126.

⁴⁰³ Kristo Frasheri, (Tarihçi), Mülakat, 7 Ağustos 2013.

⁴⁰⁴ Kopenhag'de Avrupa Konseyi 1993 yılında bu şartlar tanımladı. Bu şartlar bütün aday ülkeler için geçerlidir.

⁴⁰⁵ **European Commission**, “Europea Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations”, (Çevirimiçi), http://ec.europa.eu/enlargement/policy/glossary/terms/accession-criteria_en.htm, Erişim. 12.04.1016.

⁴⁰⁶ Manfred G.Schmidt, **Demokrasi Kuramlarına Giriş**, Ankara, Vadi Yayınları, Ekim 2001, s. 13; Wener Conze Christian Meier, Hans Maier, Reinhart Koselleck, **Demokratie**, in: Geschichtliche Grundbegriffe, **Historisches Lexicon zur politisch-sozialem Sprache in Deutschland**, (Ed.) Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koelleck (Hrsg), Bd.1, Stuttgart 1972, s. 821-699

yaşamaktadır. Tarih doğru mu anlatılmaktadır sorusu bu durumda aklımızda gelmektedir. Eski Yunanlar ile bugünkü Yunanlar arasındaki fark nedir?

Herodot, Strabo ve başka tarihçiler veya coğrafyacılar gerçekleri bambaşka anlatmaktadır. Fakat bugünkü Yunan tarihçiler “Metaloid” veya Büyük Yunanistan ve Bizans’ın topraklarını yeniden kazanmak politikasını takip ederek atalarının sözlerini bile dile getirmemektedir. Balkanların en büyük sorunlarından biri hangi dönemin daha önce geçtiğidir: İliya krallıkları ya da federasyonu, Büyük Yunanistan’da yer alan Bizans dönemi, Yugoslavya dönemi, yoksa Bulgar imparatorluğu mu? Başka bir soru da hangi toprakların birleşimi bu Balkanlar bölgesi için daha büyük bir tehlike oluşturmaktadır: Büyük Etnik Arnavutluk, Büyük Yunanistan, Büyük Sırbistan yoksa Büyük Bulgaristan mı? Belirtilen son üç devlet Rusya’nın desteğiyle oluşmuştur. Bu konuda dinler çok önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle kilise, Yunanistan’dan başlayıp diğer Doğu Avrupa ülkelere yayılarak Avrupa ülkelerin kökleri ve önemini vurgulamaktadır. Nasıl 1912 yılında kendi atalarının Sokrates ve Herodot olduğunun farkında olmayan Yunanistan Avrupa tarafından bilinçlendirilmiştir, aynı politikayı Yunan kilisesi ve rahipleri devam ettirmektedir⁴⁰⁷. ‘Milattan önce tarihi olmayan Balkanlar’da papazlar tarafından, Yunanların gelişiyle aynı politikaların geliştirilmiş olduğu vurgulanmaktadır Pellumb Xhufi.’ Yunanistan tarafından yapılan bu girişimler bazı azınlık grup temsilcilerini rahatsız etmektedir.

Antik, Ortaçağın ve bugünkü Yunanların arasında gerçeği anlatmak ve gizlemek konusunda büyük bir fark vardır. Çağdaş Yunan siyasi politikalarında Arnavutluk’un Güneyi ve Yunanistan’ın Kuzeyi Antik çağlardan beri Yunanistan’a bağlıdır ve hiç ayrılmamıştır. Hatta o topraklarda başka milletlerin hiç bulunmadığı gösterilmektedir. XIV. yüzyılının ikinci yarısında Yunanistan’ın Kuzeyinde ve Arnavutluk’un Güneyinde yer alan topraklarda, yani Epir’deki⁴⁰⁸ anarşi “Yanya Kroniğinde” ya da “Komnen ve Prokel Rahiplerin Kroniği” adında geçen yazılarda anlatılmaktadır. Kroniğin yazarları Yunandı ve olayların dönemi çağdaştı. İki rahip de Arnavutların bu bölgede yerli oldukları ve orda yüzyıllardır buldukları

⁴⁰⁷ Pellumb Xhufi, (Tarihçi), Mülakat, 16 Mart 2014.

⁴⁰⁸ Yunanistan’ın Kuzeyi ve Arnavutluk’un Güneyi eskiden Arnavutlardan oluşmaktadır. Bugüne kadar Arnavutça konuşan çok köyler var olmaktadır.

anlatmaktadır. Arnavutların Aetolya ve Akarnania bölgesine doğru göçü Sırp hükümeti tarafından yaratıldı, Arnavutların kovulmasıyla yerine Epir topraklarına Sırp'lar geçecekti. "Kronaca del Toço" kroniğinde Arnavutlara hak tanınmadığı için Epir halkı tarafından özel bir devlet formasyonu oluşmasına karar verilmiştir. "Elefterodakis" ansiklopedisinde, Cilt I, Atina 1932, s.v. Alvania, Arta ve Epir despotluğunun Arnavut karakterini kabul etmektedir, bugün bu gerçek gizlenmeye çalışılmaktadır. "Despotato de li Albanesi (Arnavutların Despotluğu) XIV. yüzyılda."⁴⁰⁹ Arnavut tarihi ile ilgili Pellumb Xhufi gibi tarihçiler Venedik'in ve genelinde İtalya'nın kütüphanelerinde arşivleri araştırmaktadır. Tarihçi Xhufi, düşündüğümüzden daha fazla evrak ve bilgi bulunduğunu savunmaktadır.

Kilisenin yayılma politikası Miranda Vickers'in "Balkan Kimliğine karşı Arnavutluk Anarşisi" kitabında değindiği gibi: "1990'ların Arnavutluk'u, Osmanlı Balkanlarından geri kalan Müslüman halkın Hıristiyanlaştırılması için çaba sarf eden birçok fundamentalist Hıristiyan teşkilatın savaş verdiği bir zemin haline geldi. Hıristiyanlaştırma dalgası, komünist rejimin çöktüğü yıl olan 1991'den sonra yaşandı." Olsi Jazexhi: "İslam'ın kültürel ve dini altyapısına büyük zararlar veren komünistlerin, İslam'dan uzaklaştırılan Arnavutluk'un Hıristiyanlaştırılması için gerekli tüm imkânları sağlamış olduklarını" anlatmaktadır. "Hıristiyanlığa geçenlere, Arnavutluk'ta faaliyet gösteren batı elçilikleri politik destek de sağlamaktadır. Amerika, Yunanistan ve İtalyan elçiliklerinde bu politikayı çok açık bir şekilde görebilmek mümkündür. Birçok Arnavut, yüksek mevkilerde iş bulabilmek için din değiştirdiler ve bu politikalar devam etmektedir."⁴¹⁰ diye belirtmektedir Jazexhi.

1975 yılında Avustralya'da Yunan bayrak kutlaması sırasında, Kıbrıs'ta ve Arnavutluk'ta Yunan okullarının açılacağı haber verilmiştir.⁴¹¹ 5 Şubat 2011 tarihinde Yunan Konsolos Theodoris İkonomu, Korça şehrinde, "OMONIA" Derneğinin 20. kuruluş yıldönümü kutlamasında Arumun (Valak) azınlığını Yunan

⁴⁰⁹ Kristo Frasher, "Kulture (Historia e Çamerise), Despotatin Shqiptar te Artes ne Epir e pranojne dhe greket", **Gazeta Shqiptare**, s 22-23. 04.11.2015.

⁴¹⁰ Olsi Jazexhi (Tarihçi, Analist), Mülakat, 10 Ekim 2016.

⁴¹¹ Tsounis Michael P., **Greek Ethnic Schools in Australia**, **The International Migration Review**, Vol. 9, No. 3 (Autumn), 1975, s. 355, Ayrıntılı bilgi için, Ayrıntılı bilgi için Bkz, <https://www.jstor.org/stable/i350505>, Erişim. 06.04.2015.

azınlığı olarak tanıtmıştır. Yunan azınlıkların yaşamadığı bir şehirde bu kutlamayı yapması ve bir sürü teoriler ortaya atmaları çelişkili bir harekettir. Toçi, aslında Roma İmparatorluğunun nüfusunun “Romeioi” veya “Romanoi” Yunan olmadığını savunmaktadır. Eleno-Vllahism, yani Valak topluluğun Yunan kökenli tanınması, Korça şehrini Kuzey Epirin topraklarına ekleyebilmek için bir yapılmış bir harekettir.⁴¹² “Valak topluluğun Yunan kökenli olduğunu tanıtanlar Arnavutluk için büyük bir provokasyon yapmaktadır. “Biz Ortodoks bir toplumuz ve Azınlıkların Hakları savunuruz, fakat hiçbir zaman kendimizi Yunan azınlık olarak keydettirmeyeceğiz” diye yazmaktadır Elvis Toçi.⁴¹³

Yine Arnavutluk’un Doğusunda Makedon azınlıklar grubu ile ilgili birkaç sorun yaşanmıştır. Liqenas Belediyesi, ırkçı partisi “Aleanca Kuq e Zi” tarafından yaratılan olaya tepki vermektedir. Partinin üyeleri ortaokulun, sağlık merkezinin, belediyenin yol işaretlerine zarar vermiştir ve Makedon topluluğunu tehdit etmiştir. Bunu da yol işaretleri Makedon dilinde yazıldığı bahanesiyle yapmıştır. Yol işaretleri üç dilde de yazılıdır; Makedonca, İngilizce ve Arnavutça. Bu bölgede 100% Makedon kökenli yerleşim vardır ve 1945 yılından beri azınlık topluluğun yerleştiği bir bölge olarak tanınmaktadır. 15 Kasım 2005 yılında imzalanan protokole göre Korça İlçesinin Kaymakamlığı ve Liqenas Belediyesinin arasında azınlıkların haklarının korunmasına ve kendi dillerini kullanmalarına fırsat vermek çabalanmaktadır. Liqenas kaymakamlığı toponimleri ve yolların isimlerini hem Arnavut hem Makedon dilinde kullanma hakkı vardır. Bu protokol Arnavutluk’un AB’ye istikrar ve Ortaklık sürecinde imzalanmıştı. Irkçı partinin bu ilkel davranışları ülkede sadece bölünme, nefret ve istikrarsızlık yaratmaktadır.⁴¹⁴ Bu yüzden bu sorunların önüne geçilmelidir.

Arnavutluk’ta Azınlıklara değer verilmektedir ve kendi dillerini konuşabilmeleri için şartlar yaratılmaktadır. Peki, yurt dışında Arnavutlara aynı muamele yapılmakta mıdır? Her gün sosyal medyada yurt dışında yaşayan Arnavut göçmenlere rastlayabiliriz, kendi dilinde ne okuma ne de yazma bilmeyen gençlerdir

⁴¹² Valaklar Derneğinin Resmi sitesi, (Çevirimiçi), <http://remenu.blogspot.com.tr/2011/04/artikull-marre-nga-gazeta-fratia.html> , Erişim. 21.01.2016.

⁴¹³ Shundi Vangjel, **Kryetar i Shoqates Aremen** (Valak Azınlıkların Derneğinin müdürü), Tirane 07.02.2011, (Çevirimiçi), <http://remenu.blogspot.com.tr/2011/04/deklarate-per-shtyp-e-shoqates-arumunet.html> , Erişim. 21.01.2016.

⁴¹⁴ Themelko Edmond, “Kryetar i Komunës Liqenas”, **Gazeta Shekulli**, 18.11.2012, (Çevirimiçi), <http://www.shekulli.com.al/p.php?id=8675> , Erişim. 21.01.2016.

bunlar. Yunanistan'da Arnavut Derneği Birliği Yunanistan göçmenleri için Arnavut okullar açmaya çalıştığı zaman, devletten gelen cevap bunun sadece devlet arasında anlaşmayla yapılabilecek bir faaliyet olduğunu söylemiştir. 1996 yılında diaspora göçmen okullarının açılması için iki taraflı anlaşma Yunanistan tarafından kabul edilmemiştir. Birey, kendi kültürünü bir kenara bırakıp başka kültürler öğrenerek değil, kendi kültürünün yanında başka kültürler öğrenirken mutlu olmaktadır.⁴¹⁵ Yunanistan okullarında yer alan bir araştırmada Sovyet Birliğinin diasporasından gelen 165 Yunan göçmen, 272 Arnavut göçmen ve yerli Yunan sınıf arkadaşları (13-7 yaşında) gözlemlendi. Göçmen grupların ikisinin de okula alışmasında benzer zorluklar tecrübe edilmiştir.⁴¹⁶ Sonuç olarak Yunan öğretmenler grupların ve göçmenlerin asimilasyonunu teşvik etmektedir.⁴¹⁷

4.4. Problemleri Düzenlemeye Dönük Çabaları

Avrupa ülkelerinde sadece dil ve bilim arasında değil, sert tartışmalar sonucunda Kilise ve devlet arasına bir mesafe koyulmuştur. Fransa, Almanya, İtalya (din ile devlet ayrımı) gibi ülkelerde kilisenin devlete karışması pek hoş görülmemiştir ve bu yüzden de kilisenin etki alanı sınırlandırılmıştır. Devlet ve kilise tarihinde bu konu ile ilgili çok çatışmalar yaşanmıştır, hatta bugünlerde bile açık veya gizli bir şekilde devam etmektedir ve bu iki kurumun ayrılması gerçek bir başarı olarak görülmüştür.⁴¹⁸ Yunanistan'ın laik yapısını anlayabilmek için devlet ve Ortodoks kilisenin ilişkilerinin kurumsal çerçevesini incelemek lazımdır. Sadece bu şekilde Yunanistan'daki dini azınlıklar ve hakları anlaşılabilir. Yunanistan'da dinin siyasetten ayrılmaması büyük tepki görmüştür. 1998 yılında Başpiskopos Christodoulos yaptığı konuşmada kilisenin devletten ayrılmasını isteyenleri Yunan kimliğini hak etmeyen, ulusal parçalanmayı yansıtan ve yabancı fikirlere karşı köle ruhlu kişiler olarak ifade etmiştir. Kilise ile devlet ilişkileri arasında yeni bir çerçeve

⁴¹⁵ **Tribuna Shqiptare**, 26 Ekim 2014, (Çevirimiçi), <http://alb365.com/pse-ka-shkolla-greke-ne-shqiperi-por-jo-shqipe-ne-greqi/>, Erişim. 21.10.2016.

⁴¹⁶ Stefanidi, Pavlopoulos, Obradović, Masten, "Acculturation and Adaptation of immigrant adolescents in Greek urban schools", Psychology Press Taylor & Francis Group, **International Journal of Psychology**, University of Athens, Greece, University of British Columbia, Canada, University of Minnesota, Minneapolis, MN, USA, 2008, 43 (1), 45. Ayrıntılı bilgi için, <http://users.uoa.gr/~vpavlop/index.files/memo/04/11.pdf>, Erişim 14.12.2014.

⁴¹⁷ Stefanidi, Pavlopoulos, Obradović, Masten, 2008, 43 (1), 57.

⁴¹⁸ Rexhep Meidani (Sosyalist Partisi Milletvekili), Mülakat, 17 Aralık 2015.

istemeleri kilisenin rolünü azaltmak istediklerini göstermektedir. Çünkü kendileri kilisenin devletin oluşmasında ne kadar önemli bir rol oynadığının farkındalar.⁴¹⁹

Hristiyan bir Avrupa'nın sınırların içerisinde ve Hristiyan komşu devletlerle çevrilmiş olan Arnavutluk, özellikle 1912 yılından sonra devlet olarak Avrupa'nın etkisinin altında oluşmuştur; sonuç olarak kilisenin de etki alanı geniştir. Peki, bu ülkede din, dil veya başka etno-linguistik azınlıklar nasıl yaşamaktadır?

Dünyadaki olumsuz olayları ve dinler arasında gerginliklerden Arnavutluk da etkilenmektedir. Terörün yayılmasıyla analistler, dinler ile ilgili tedirgin olmaya başlamıştır. Panorama gazetesinde yazılan bir makalede Mustafa Nano "Selamu Aleykum Baba" kitabını anlatmıştır. Kendi düşüncelerinin bir provokasyon değil, kişiliğin ve Medya'nın özgürlüğünü savunduğu düşüncesindedir.⁴²⁰ Nano, herkesin Gökyüzü İmparatorluğunun bir parçası olması için inanç özgürlüğünü ya da kendi seçtiği dini inancını geliştirmesine izin verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁴²¹ Yani daha önce anlatılanların tam tersi bir tablo vermektedir ve böylece terörün dinlere karşı bakış açısı değiştirdiğini fark edebiliriz. Sonuçta siyaset inanca karıştığı zaman felaketlerle sonuçlandığı hem harçlılar zamanında hem de bugün terörün korkusuyla yaşadığımız bu dönemde görülmüştür.

Tarihte din, rasyonel bilim ve felsefe arasındaki ilişki hep en tartışılan sosyal diyalog konularından biriydi. Bunu vurgulamalıyız çünkü bugün Arnavut toplumunda, dinler, kültür, bilim ve sosyal eğitim ayrı ayrı var olamaz. XIX. Yüzyılda, Avrupa ülkelerinde bilim dini kurumlardan ayrılmıştır çünkü dinin dünyanın mantıksız ve kabul edilemez tanımlaması olduğu savunulmaktadır. Zaman değişmiştir. Din ve bilim arasında olan düşmanlık sadece içerik olarak değil tam anlamıyla değişmiştir. Bu konuda diyalog yoksa bilim ve din arasında sınırlar içerisinde çelişkili olmaya yer var demektir.⁴²² Felsefi düşünceler, bu iki alanda da

⁴¹⁹ Nikos Alivizatos, "A New Role of the Greek Church", **Journal of Modern Greek Studies**, Volume 17, Number 1, 1 May 1999, s. 23.

⁴²⁰ Mustafa Nano, "Nuk me intereson nese lexuesi lendohet nga mesazhet e librit", **Panorama Gazetesi** "Selamu Alejkum Baba", 9 Aug, 2016.

⁴²¹ Mustafa Nano (Analist), Mülakat, 12 Aralık 2015.

⁴²² Fuga, 2010, s 19.

doğru olduklarını ve dünyaya sadece farklı bakış açısından baktıklarını ve farklı “dilleri” kullandıklarını desteklemektedir.⁴²³

Arnavutluk’un nüfusun 98% den fazlası Müslüman, Ortodoks, Katolik ve Bektaşî dinlerine inanmaktadır. Bu dört dinin takipçileri geleneksel, şartsız ve uygun bir şekilde hayatına devam etmektedir. Sayılara rağmen, inancı olan bütün insanlar eşittir. Dört dini toplum ve yeni oluşan diğer gruplar, dine inancı olanların ve bütün halkın saygısından yararlanmaktadır. Aynı zamanda din ve özgürlüğü hayata geçirmek için imkân verilmektedir. Bu bakış açısıyla Arnavutluk, ziyaretçileri tarafından inancı buldukları yer ve mükemmel dini ilişkilerin verildiğı mesajlarla tanımlanmış, küçük bir Amerika’dır.⁴²⁴

Arnavutluk’un Kuzeyinde ve bazı merkez şehirlerinde, Kosova veya Sancak bölgesinde yerleşen azınlıklar bulunmaktadır. Fakat Sırbistan bu azınlıkları kullanmaya yönelik çalışmalar yapmaktadır. 2012 yılında Sırp derneklerin başkanları Sırbistan’ın Arnavutluk’ta bulunan Sırp azınlıklara ve çiftçiliğe destek verme isteğini açıklamıştır. Arnavutluk’u ziyaret eden Sırp milletvekili İvan Murkiç derneklerden Sırp dilinin gelişmesini istemiş, Sırp gençlerin Belgrad’da okuma isteğini not almıştır ve azınlıkların isteklerini gerçekleştirmek için söz vermiştir. Derneklerden Fier’de yaklaşık 2000 ve İşkodra’da 1000 sayıda Sırp azınlık bulunduğu bilgisi verilmektedir. 2010 yılında Sırp büyükelçiliğinde kendi azınlıkları için Sırp dili kursları açılmıştır. Fakat bu faaliyetler tepki bulmuştur. Bu şehirlerde azınlıkların Kosova ve Sancak bölgesinden geldikleri savunulmuştur. Bu azınlıklar burs veya maddi destek karşılığında Sırp azınlık olduklarını savunmuştur ve bu bilgiler Arnavut medyasına ve haberlerine yansımıştır.

Sırbistan ve Yunanistan tarafından Arnavutluk’u kontrol edebilmek için başka politikalar da kullanılmaktadır. Örneğin, Karadağ’da Sırp kilisesinin piskoposu Amfilohije Radović, İşkodra şehrinde Aziz Sava’nın, şenliğinde Sırp askerlerin Arnavutluk’un özgürlüğü için savaştıklarını savunmuştur. Arnavutluk’ta Osmanlı yönetimine karşı 8000 Sırp askerinin mezarlarının bulunduğu vurgulanmaktadır.

⁴²³ İbid, s. 21.

⁴²⁴ Hasanaj, 2009, s. 2

Aslında, sadece tarih değil, halkın hikâyeleri ve efsaneleri Arnavut ve Sırp milletlerinin çatışması anlatmıştır. Hem Sırbistan hem de Yunanistan Arnavutluk'ta bulunan kendi 'şehitlerinin mezarlarına' sahip çıkmaya ısrar etmektedir. Belki de bu iki ülke Kuzey'de bulunan Kosova ya da Güney'de Çamerya bölgesinde katledilmiş Müslüman Arnavutların toplu mezarlarının sorumluluğuna sahip çıkmaları gerekir. Bu konular ile ilgili son yıllarda Arnavut halkı bilinçlenmiştir. Çamerya'da Müslümanların katliamı ve topraklarından kovulması Lahey'de tartışılmaktadır. Siyasi konularda, Avrupa Birliğiyle birleşim öncelikli olduğundan dolayı azınlıklar, din veya başka konular geri planda kalmıştır. Fakat tarih ve dini değerler konularında farkındalık oluşmuştur.

Sırbistan'ın politikaları sadece Arnavutluk'ta değil Makedonya'da da sorun yaratmaktadır. Makedonya'da Arben Xhaferi, Arnavut milletvekili, azınlıkların tanınmasını ve azınlık grupların haklarını savunmuştur. Sırp ve Bulgar devletlerini karşısına alarak çokkültürlük teorisini savunmuştur. Makedonya'da bulunan Arnavut azınlıklar psikolojik ve fiziksel şiddet görmektedirler ve gerginlik yaşamaktadırlar. Fakat Arnavutluk'un Doğusunda bulunan azınlıklar Arnavutlarla uyum içerisinde yaşamaktadır. Bir defasında meydana gelen azınlıklara karşı saldırgan davranışlar Arnavut toplumu tarafından tepki görmüştür ve Liqenas Belediyesi tarafından azınlıklar yasal koruma altına alınmıştır.

Arnavutluk'un Güneyinde çok tartışılan başka bir azınlık grubu bulunmaktadır. Yunan azınlık grubu siyasi tartışmalara sebep olmuştur. Arnavutluk'un Güneyinde Azınlıklara destek olma bahanesiyle Yunanistan, Arnavut Ortodoks kilisenin başında bulunmaktadır. Arnavut Papazı Nikolla Marku Arnavut kilisenin başında Arnavut kökenli bir başpiskopos olması gerektiğini vurgulamaktadır. Papaz Nikolla Marku'nun faaliyetleri Elbasan şehrinde iki kilisede yayılmaktadır. Yunan başpiskoposun yönetiminde olan Ortodoks kilisesi bu iki kilisenin Arnavut papaz tarafından ele geçirildiğini savunmaktadır. Yunan ve Arnavut yönetimin arasında yer alan çatışmada Papaz Nikolla Marku'nun gösterdiği uzun bir mücadeleden sonra Arnavut halkı da bilinçlendirilmiştir. Bu tartışmalar sadece din seviyesinde kalmamaktadır; sınırların değişimiyle devam etmiştir.

2009 yılında kıdemli askerler tarafından Arnavutluk'un deniz sularından bir kısmın Yunanistan'a verildiği haberi ülkeyi şok etmiştir. 2009 yılında, Arnavutluk ve Yunanistan arasında yeniden yapılan Deniz Sınırları Anlaşması ile ilgili Myslim Pashaj tarafından açıklama yapılmıştır. Deniz sınırları üzerinde yapılan anlaşma Arnavut ve Yunan devletleri arasında 27 Nisan 2009 yılında imzalanmıştır. Aynı karar anayasa mahkemesinden 15 Nisan 2010, No 15 kararına göre geri çevrilmiştir, fakat Yunan devleti geri adım atmamakla kararlı kalmıştır. Bu anlaşmayı zorla imzalatmadığı vurgulayarak aynı kararda devam edilmesi gerektiğini savunmaktadır. İki ülkede de bu konunun uluslararası düzeye ulaştırılmaması gerektiği vurgulanmıştır, çünkü anlaşmanın imzalanması sadece Arnavutluk'un karasal bütünlüğünü etkilemektedir.⁴²⁵ Arnavutluk'ta bulunan Yunan azınlıkların temsilcisi ve milletvekili Vangjel Dule, anayasa mahkemesinin Arnavutluk ve Yunan ilişkileri arasında gerginlik yaratmayacağını düşünmektedir. İki devletin kararları farklı olsa bile Arnavut Anayasa mahkemesinin komşu ülkeler arasındaki dengeyi koruyacağına emindir.

Balkanlar'da en zor durumda bulunan azınlık gruplarından biri de Rom azınlıklarıdır. Maddiyat konusuna önem vermeyen ve paranın birikiminden insana mutsuzluk geldiğine inanan bu grup son yılların en tartışılan konularından biridir. Sıkıntılarına son vermek için Balkan ülkeleri çözüm üretmeye çalışmaktadır. Komünizm döneminde okuma hakkı zorunluydu. 1990 yılından sonra, demokrasiye geçişle birlikte bu zorunluklar ortadan kalkmıştır. Rom azınlıklar eğitime pek ilgili göstermedikleri için bu toplumdaki okuma yazma bilmeyenlerin sayısı artmıştır. Aileleri çocukları işe yönlentmektedir. Arnavut devleti cehaleti azaltmak için özellikle Rom azınlıklarla ilgili değişiklikler yapma konusunda çalışmalar yapmaktadır.

Anaokulu ve kreş için bir sürü değişiklikler yapılmıştır ve yapılacaktır. Kreş katılacak çocukların sayısına göre, Rom çocukların sayısına da bakarak, eğitim konusunda Rom ailelerine bilinçlendirme yapılmıştır. Var olan kreşlerin ve okulların kabul etme kapasitesini kontrol ederek eski okullarda yenileme yapılacaktır ve ihtiyaca göre yeni okullar inşa edilecektir. Rom azınlıklar kendi dilini kullandıkları

⁴²⁵ Artur Meçollari, "Pakti Detar me Greqine dhe Diplomacia Nderkombetare", **Ballkanweb news**, 06.03.2015, (Çevirimiçi), <http://www.balkanweb.com/site/pakti-detar-me-greqine-dhe-diplomacia-nderkombetare/>, 26.10.2016.

için, okulda daha başarılı olması ve dışlanmaması amacıyla kreşte Arnavutça öğretilenektir. Bu kararlar ile Rom ailelerinin düşüncelerine saygı duyularak tecrübeli öğretmenler seçilmiştir.⁴²⁶

Ortaokul ve Lise söz konusu olunca daha yukarıdaki maddelere başka şartlar da eklenmiştir. Çocukları okulla götürmeyen aileler cezalandırılacaktır ve okuyan çocuklara bedava kitaplar verilmektedir, en önemlisi bu okullara en iyi öğretmenler atanıyordur. Rom aileleriyle devamlı birlikte çalışarak, bilinçlendirerek ve dersin daha ilginç olması için hem dil hem de bilgisayar kursları düzenleyebilmek niyetiyle, bu okullara eksiksiz malzeme gönderilecek ve laboratuvarlar yapılacaktır. Rom öğrencilerin çok sayıda olduğu okullarda yoğunlaştırılmış Rom dili kursları düzenlemektedir. Arnavut dilinde zorluk yaşayan ilkokul öğrencileri için kurslar ve bütün öğrenciler için yaz okulları açılacaktır (Rom ve ya Arnavut öğrenciler için). Yeni yetenekler bulabilmek için ve öğrencilerin sanat ve meslek okullara girebilmeleri niyetiyle çalışılacaktır. Rom öğrencilerin üniversitelere girebilmeleri için bütün çabalar gösterilecektir. Büyükler için de özel kurslar düzenlenecektir.⁴²⁷

4.5. Görüşülen Kişilerin Problem Alanları Hakkındaki Düşünceleri

İtalyalı tarihçi Robberto della Rocca, barışçı dini plüralizmin Arnavutluk için, Balkanlar için, Avrupa için bir değer olduğunu belirtmektedir. Avrupa'da çeşitli ırk ve ulustan insanların kaynaştığı yerler bu ülkeyi örnek alarak karşılaştığı zorluklarla baş edebilir.⁴²⁸ Arnavutluk'ta OSCE'nin temsilcisi Robert Wilton'un sözlerine göre demokrasi halkın sesidir, çünkü fikir sahibi kişilerin hep hareket halinde olması gerekir. Demokrasi sadece başkalarına sergilenecek değerli bir gelenek veya halka kalan bir hediye değildir; demokrasi harekette olan bir kuvvettir ve halk tarafından yaşanmalıdır. Çok yönlü ve gelişmiş bir faaliyet gibi hayat boyunca devam edilmesi ve hiç unutulmaması için gençken öğrenilmelidir. Böylece Komünizmden ve geçtiği tranzisyon sürecinden sonra Arnavutluk'un geleceğine

⁴²⁶ OSCE, "Rom Azınlıkların Yaşam Şartlarının Geliştirme Niyetyile Milli Strategisi", Karar Nr 633, 18.9.2003, s. 16, Ayrıntılı bilgi için Bkz, <http://www.osce.org/sq/albania/21233?download=true> , Erişim. 12.10.2016.

⁴²⁷ OSCE, "Rom Azınlıklar", 2003, s. 16-17

⁴²⁸ Rasim Gjoka, Typology of Conflicts with a Religious Character, **Pathways to Inter-religious Dialogue in Albania**, Published by "Conflict Resolution and Reconciliation of Dispute", USAID, Tirana 2010, s. 81-82.

olumlu gelişmeler ekleyebilecektir.⁴²⁹ Demokrasi kavramında dinlerin ve azınlık grupların bir arada var olması kapsamaktadır. Arnavutluk'ta dinlerin uyumlu bir şekilde bir arada var olması sonsuz bir değer ve ideal bir gerçek olarak gösterilmemektedir, aksine tarihi, siyasi, sosyal ve kültürel faktörlerin birleşmesidir. Dinler arasında bu ilişkileri koruyabilmek için kasıtlı çaba gösterilmelidir, fakat Arnavutluk'ta bazı zorlukları göz önünde bulundurmamak lazım.⁴³⁰

1) Teolojik seviyede diyalogun eksik olması. 2) Dini topluluklar arasında sürdürülebilir kurumsal beraberliğin eksik olması. 3) Yurtdışı ve yurtiçi dini topluluklar tarafından yapılan baskılar. 4) Dini liderlerin neslinin gelecekteki değişimi. 5) Yeni dini toplulukların girişi. 6) Yasal çerçevenin eksik olması. 7) Etki ve mali imkânlar konusundaki rekabet. 8) Avrupa Birliğine birleşme çabaları. 9) Medyanın oynadığı rol.⁴³¹

Yaşama düzeni söz konusu olunca Arnavutluk'ta ortaya çıkan bazı unsurlar bulunmaktadır. Arnavutluk 50 yıl komünizm nedeniyle de kapalı bir ülke olarak kalmıştır ve kendi değerler sistemini birkaç yüzyıl süresince, bugüne kadar değişmeyen bir şekilde korumaktadır. Toplumun yapısı ve bağımlılığı aşırı bir şekilde kuvvetlidir. Sosyal ve aile yapısı ve gelenekleri eski çağlardan bugüne kadar hemen hemen aynı kalmıştır. Bu sosyal sistem patriarkal bir sistemdir. Güney Arnavutluk'un sistemi daha esnek olmasına rağmen Katolik ve Müslüman dağlılar geleneklerini hukuki kurallara göre yaşamıştır. Arnavutluk'un geleneklerin temelinde din değil, vatanseverliği vardır. Yine de Müslüman, Ortodoks, Katolik ve Bektaşî dinleri arasında toplum, olumlu bir şekilde gelişmektedir, barış, uyum ve birlik içindedir.⁴³² Yüzyıllarca Müslüman mezhepleri (kültleri) – Halveti, Rifai, Kadri, Saadi, Xhelveti, Gjylsheni, Tixhani, Hajati bütün Arnavutluk'ta yayılmıştır. Alevi grupları, Arnavut toplumundaki, dinler arasında var olan uyumu desteklemekte büyük katkısı olmuştur. Arnavut Müslümanları, kendi özgünlüğünü koruyan Avrupa Müslümanlarıdır. Hristiyanların Protestanlık dışında başka mezhepleri de

⁴²⁹ Robert Wilton, "Deokracia dhe te rinjte. Ç'eshte demokracia per mua?", OSCE Prezenca ne Shqiperi (Arnavutluk), 2013.

⁴³⁰ Fico Delina, "Inter-Religious Dialogue and Cooperation Serving Religious Harmony in Albania", **Pathways to Inter-religious Dialogue in Albania**, USAID, Tirana 2010, s. 40, 50.

⁴³¹ Delina, 2010, s. 40-43.

⁴³² Hasanaj, 2009, s. 1.

Arnavutluk'ta de faaliyetlere başlamıştı: Protestan Hristiyanları, Mormon Hristiyanları, Baha, Yehova şahitleri, Ahmediye mezhebi vs. ortaya çıkmıştır.⁴³³

Her Arnavut'un görevi, ulusal kimliği geliştirmektir.⁴³⁴ Terörizm, İslam Konferansı, din ve Arnavutların kimliği yıldızlı sirkin bir parçasıdır. Amerika'da, Avrupa'da kökten dinci insanlar vardır, fakat terörist faaliyetlerin başında Batı ülkeler var idi. Arnavutluk, etkileşimli dünyanın bir parçası olarak sterilize bir güven sağlayamaz. Yani dünya küresel bir köye dönüşmektedir.⁴³⁵

Farklı dinler ve geçmişte yer alan ulusal menfaatler ile ilgili konular, dinsel kültüre katkıda bulunan din adamları, Arnavutların dinsel kökleri, dinlere karşı olan anlayışın gelişmesi, toplumun oryantal kültüre sahip olması, coğrafya tarafından etkilenmesi, Doğu ve Batı arasında yer alması ve etkilenmesi, çelişkili davranışlara yönelten ve ülkenin durumunda bir şok yaratmış faktörlerdir.⁴³⁶ Arnavut milletvekili Ben Blushi, Arnavutluk'un kurumlar, reformlar ve gelişme konusunda durgun durumda bulunduğunu vurgulamaktadır. Müslüman ve Hristiyan radikalizmin arasında bulunan Arnavutluk karamsarlığın bir kurbanı gibi milli görevlerini bir kenara bırakarak ırkçılık hissini geliştirmiştir. Bu karamsar duruma girdikten sonra, "Arnavutluk'ta yer alacak büyük gelişmeler az sayıda olacaktır" şeklinde vurgulamaktadır Blushi.⁴³⁷

Arnavutluk'ta hoşgörünün önemli göstergelerinden biri de farklı dinlerin mensuplarının evlilikleridir. Zamanla, sosyolojik göstergelerde karışık evlilikler çok etkili bir azalma göstermektedir. Bazı kentsel çevreler kırsal toplu göçlerin sonucunda yerleşmiştir ve dinsel bütünlükten oluşmaktadır. Bazen de bir partiden seçilmiş adayların bölgenin toplumuyla aynı dini geçmişten olduğunu görülmektedir.⁴³⁸

⁴³³ İbid, s. 1

⁴³⁴ Xhunga, 2012, s. 153.

⁴³⁵ İbid, s.153.

⁴³⁶ Fuga, 2010, s. 30.

⁴³⁷ Ben Blushi (Siyasetçi, Sosyalist Partisi Milletvekili, Yazar), Mülakat, 17 Mart 2014.

⁴³⁸ Fuga, 2010, s. 32.

RelHarmony yerel bir NGO (sivil toplumun örgütü), Albanian Foundation Resolution and Reconciliation of Disputes (AFRCR), dinler ile ilgili araştırma yapabilmek, Arnavutların dinlere karşı düşünceleri ve davranışları ve RelHarmony projesinden gelen her değişimi ölçebilecek bir araç sağlayabilmek amacıyla kurulmuştur.⁴³⁹ RelHarmony tarafından dinler arasında uyum ile ilgili yapılan araştırma yedi bölgeyi hedef almıştır ve AFRCR her yaştan 1,002 kişi ile anket yapmıştır. Araştırma liderlerin röportajlarını bile içirmektedir. Çekişmeleri çözebilme yetenekleri, gücü ve tecrübesi olan yetenekli liderleri, toplumsal proje aktivitelerine katılanlar vasıtasıyla tespit edebilmek için bu anket yapılmıştır.⁴⁴⁰

Elbasan ve Librazhd (Librajd) semtlerinde, ılımlı ve muhafazakâr Müslümanlar ile Ortodokslar arasında gerilim yaşanmıştır. Arnavutluk'un Kuzeydoğusunda bulunan Shkoder (İşkodra) şehrinde ise Müslümanlar ve Katolikler arasında oluşan gerilimler artmaktadır. Müslüman Komitesiyle iletişimde olmayan bazı Müslüman kurumlar muhafazakâr bir yol seçmiştir. Lezha (Leja) şehrinin büyük çoğunlukta Katolik nüfusu ve birliğe açık bir Müftüsü vardı. Durres ve Kavaja (Kavaya)'da, merkezi ve batı Arnavutluk'ta hem muhafazakâr ve ılımlı Müslümanlar arasında, hem de Müslüman ve Ortodoks taraflar arasında oluşan gerilimler değerlendirilmiştir.⁴⁴¹

Coğrafya açısından bakarsak, Arnavutluk'un dört tarafında dinlerle arasında olan uyumu koruma ve ilerletme arzusu vardır.⁴⁴² Komünizmden sonra dinlerin özgürce işleyebilmesi ve yaşayabilmesi artmıştır. Bu açıdan bakıldığında Arnavut siyasi analisti Mustafa Nano, koyu dindar olmanın millete zararlı olduğunu dile getirmektedir.⁴⁴³ Bu bakış açısıyla, dine esas konularda mezhepler arasındaki iletişim eksikliği, ulusal bir miras olan hoşgörünün sonsuza dek devam etmeyeceğine işaretler. Farklılıkların demokratik bir şekilde üstesinden gelinmezse, sosyal anlaşmazlıklar ve dinsel bölünmeler ortaya çıkabilir. Örneğin yola koyulmuş bir anıt, kamu binasının etrafına çekilecek çitin şekli, tepenin üstüne koyulacak bir dini

⁴³⁹ USAID, World Learning for International Development, "Fostering Religious Harmony in Albania", Final Report, June 4, 2004 - March 31, 2007, p 5; Fico Delina, 2010, s. 47.

⁴⁴⁰ İbid, s. 5.

⁴⁴¹ USAID, 2004-2007, s. 4.

⁴⁴² İbid, s. 4.

⁴⁴³ Mustafa Nano (Analist), Mülakat, 12 Aralık 2015.

sembol, mezarlar ve başka din karakteri taşıyan konular problem teşkil edebilir.⁴⁴⁴ Bu tür durumlar kasıtlı provokasyon olarak algılanabilir.

“Kasıtlı Provokasyonların” geneline üçüncü taraflar sebep olmaktadır. Büyük bir sorun değildir fakat halka açık yerlere yerleştirilen haçlar halkın huzurunu kaçırabilir. Halka açık alanlar sadece Hristiyanlara değil, Müslümanlara da ait olmaktadır. Dinin yaşanması, dine karşı saygı, inanç çok önemlidir, ama en önemlisi dini sembollerin kült içerisinde bulunmasıdır. Cami, Müslüman olan bir köyde veya şehrin içerisinde bulunduğu zaman minaresini tepenin üstüne yerleştirmek komik bir hareket sayılabilir, kilisede olması gereken haçın tepeye yerleştirilmesi hakkında da aynısını savunmaktadır Müslüman Komitesinin Müftüsü Ylli Gurra.⁴⁴⁵ İşkodra şehrinde Katolik Hristiyanlar tarafından tepeye yerleştiren haç Müslümanlar tarafından kaldırılmaktadır. Haçın tepeye veya tepeden taşınması devam eden bir harekettir ve göze batmaktadır.

İslamofobi Arnavut toplumunda komünizm döneminde başlamıştır ve sanat, edebiyat, medya ve kamu tartışmaları sayesinde halka sunulmuş ve ülke kültürünün bir parçası olmuştur. Terör konusu gittikçe daha da baskın olmaktadır ve sadece Hristiyanların değil, Müslümanların da hayatlarını ve huzurunu bozmaktadır. Kosova’dan ve Arnavutluk’tan Suriye savaşına katılan gençler ülke halkları arasında büyük tartışmalar yaratmıştır ve Müslüman nüfusu şüpheli duruma düşürmüştür. Arnavut Müslüman Komitesinin temsilcileri, başkentte iki caminin komitenin etkisi dışında bulunduğunu bildirmektedir. Bunlar; ‘Unaza e re’ ve ‘Mezezi’ camileridir. Bu camilerin maaş karşılığında insanları Suriye savaşına gönderip göndermediği tartışılmaktadır, hatta bağış kurumlarının arkasına saklandıkları söylenmektedir.⁴⁴⁶ Kosova’nın müftüsü Naim Ternava İSİS, savaşan kişilerin İslam ile alakası olmadığını vurgulamaktadır, çünkü İslam barışı temsil etmektedir. Masum insanların ölümünün doğru olmadığı ve Kosova ve Arnavut halkına dinin yanlış öğretildiği konusunda ısrar etmektedir ve “Bu İslam’ın savaşı değil, İslam’a karşı bir savaştır” demiştir.⁴⁴⁷

⁴⁴⁴ Fuga, 2010, s. 30-31.

⁴⁴⁵ Ylli Gura, (Tiran Müftüsü, Müslüman Konseyi Başkanı), Mülakat, 8 Ağustos 2013.

⁴⁴⁶ Silvi Halili, “Lufta ne Siri, zbulohet celula terroriste ne Tirane”, **Gazeta Shekulli**, 12.03.2014.

⁴⁴⁷ Adrian Kamberi, “Rrokum TV mülakatın açıklanması”, **Gazeta Ekspres**, 18 Haziran, 2015.

Müslüman kızların para karşılığında kapandıklarını konusu yine açılmıştır. Arnavutluk'un havaalanına ve en merkezi meydanlarından birine Arnavut kökenli kapalı bir rahibenin ismi gururla veriliyorken, kapalı ve sakalı Müslüman öğrenciler okullardan atılmıştır. Hristiyan afişleri okullarda özgürce paylaşılyorken ve haçın takılması, dini değil, modern bir davranış olarak gösteriliyorken, Müslüman kızlar eğitim hakkını kaybetmiştir. Sonuç olarak Medreselere yazılmak zorunda kalmışlardır.

Abdi Baleta, 2006 yılında “İslamofobiyle karşılaşmak” adında yazdığı kitabında Haçlılar dönemlerinden kolonizm yıllarına kadar, İran ihtilalinden başlayarak İran, Irak ve Afganistan savaşlarına kadar, İslamofobinin korkutucu bir şekilde Avrupa ülkelerinde nasıl paylaşıldığını anlatmaktadır. Karen Armstrong tarafından İslam'ın Avrupa sınırlarına geçmesinin haçlı eylemlerinin oluşmasına sebep olduğu belirtilmiştir.⁴⁴⁸ Terör ne kadar yeni bir konu gibi görünse de yüzyıllardır devam etmektedir. Hristiyan ve Müslüman çatışması gittikçe artmaktadır.

4.6. Medyada Yer Alan Tartışmalar

“En az bizim kadar barışçıl olan bir milyardan fazla insanın takip ettiği bir din ile İslami aşırıcılık arasındaki farkta ısrar etme konusunda daima üzerimizde bir baskı olacaktır.”

Boris Johnson

Naim'den Kadare'ye Arnavut oryantalizmi, “Kaçış”, son yirmi yılın, Arnavutluk'ta önemli siyasi gelişmelerini anlamak isteyenler için çok yaygın klasik bir metindir. Son yirmi yılın olayları ve tartışmaları Arnavut oryantalizminin şartlarını bilmeden anlaşılamaz. Demokratikleşme, Avrupa Birliğine birleşmesi, ekonomik ve sosyal gelişmesi, Arnavutluk'ta olan dinlerin tartışmaları medyanın etkisinin altında oluşmuştu. Bu Oryantalizm konuşmalarının özünde Batı-Doğu çarpışması vurgulanmaktadır. Medyanın bu konuşmalarında Arnavutluk, Doğu'dan temizlenmeye yakışır şekilde Batının bir parçası olmaya çalışan bir ülke olarak

⁴⁴⁸ Olsi Jazexhi (Tarihçi, Analist), Mülakat, 10 Ekim 2016.

anlatılmaktadır. Arnavutluk’u Batı kültürüne doğru yönlendiren bir propaganda olabilir mi?

Propaganda bir mesele konusunda yapılacak şeylerin yarısıdır ve her devletin kendi propagandasını geliştirme fırsatı oluşur. Arnavutluk için de aynısı söylenebilir.⁴⁴⁹ Devletlerin jeopolitik pozisyonu kısmen devlet politikalarını belirlemektedir. Başka bir bakış açısından, bir devlet komşularıyla ilgilenmelidir, bu ilişkiler sadece siyasi bir tercihtir.⁴⁵⁰ Devletlerarasında en çok tartışılan konular arasında insan, azınlık, din, dil ve eğitim hakları yer almaktadır. Komünist sistemin değişimi Avrupa’da eğitici lider konusunda yeni bir dilemma yaratmıştır. Plüralizmi kabullenen bir ulus devletinde din ve eğitim arasında olan ilişkiyi işletebilme yöntemi tartışılmıştı. Fransa Avusturya, Belçika, Kıbrıs, Malta ve İsveç gibi ülkeler mezhebe dayalı olmayan dini yapı ve dine karşı tarafsız yaklaşımı önermektedirler. Son araştırmalara göre kilise-devlet konularında liberal demokratik yaklaşımlar sağlanmaktadır.⁴⁵¹ Arnavutluk’ta dinlerin etkisi üzerindeki görüşlerini paylaşmak için, 2005-2006 yılında, devletin laik yapısını destekleyen entelektüeller “Intellectual Forum for Faith Dialogue” (FORDI) grubu oluşmuştur.

Dinin toplumda bütün grupları etkilediğini desteklenmiştir. Bunlar: Aile, kültür, siyaset, bilimsel merkezler, entelektüeller, sivil topluluk ve dini topluluklar.⁴⁵² Toplum başka dinlere ve kültürlere o kadar açıktır ki komşu ülkelerin okullarının açılmasını eleştirmemiştir. Örneğin, 1990 yılından sonra Arnavutluk’ta dini okullar açmak niyetiyle yurt dışından gelen dernekler, devletler veya kişiler ilk adımları atmıştır. Ruhban sınıfının eksikliğinde Yunanistan, Kıbrıs veya Yunan diasporasından rahipler Arnavutluk’a yerleşmiştir. 1993 yılında İstanbul’un Patriarhatından Anastasios Yanulatos, Arnavutluk için başpiskopos seçilmiştir. Bu seçim Yunan azınlıkları çok mutlu etmiştir fakat Arnavutlar arasında kuvvetli tepki görmüştür, çünkü Yanulatos Arnavut Ortodoks kilisesi için tehdit olarak görülmektedir ve Yunanlaştırma komplo planları Arnavutluk’un Güneyini

⁴⁴⁹ Xhunga, 2012, s. 114.

⁴⁵⁰ **Russian MFA** (Ministry of Foreign Affairs) official, “Russian Interests in the Balkans: Historical”, June 1998, s. 4.

⁴⁵¹ Glanzer Perry L., **Religion, Education, and State in Post-Communist Europe: Making Sense of the Diversity of New Church-State Practices**, Comparative Education Review, Vol. 53, No. 1, February 2009, s. 89.

⁴⁵² Fuga, 2010, s. 11.

Yunanistan'a ekleme vizyonu belirlemiştir.⁴⁵³ Yunan Başpiskopos da Arnavutluk'a yerleşince din okulları⁴⁵⁴, sonra da ortaokullar açılmıştır.⁴⁵⁵ 2013 yılında, Yunanistan konsolosluğunun 192. bağımsızlık kutlamasında, Yunanistan'ın Milli Savunma Bakanı Dimitris Avramopoulos ortaokulun açılması haberiyle birlikte Yunan lisesinin açılmasını planladığını açıklamıştır.⁴⁵⁶ 1935 yılında, Patrick Macklem tarafından Oxford gazetesindeki (Oxford Journals) yazısında Arnavutların Yunan okullarını kapattıkları yazmaktadır ve böylece uluslararası adaletin ihlal edildiğini savunmaktadır.⁴⁵⁷ Arnavutluk'un tarihinde Arnavut okullarının bile açılmadığı dönemler varken, Yunan okulları her zaman açık kalmıştır. Kristo Frasheri tarafından bu yöntemler "haçlı seferi" olarak adlandırılmaktadır.⁴⁵⁸

"Altın Şafak" Partisinin milletvekilleri Arnavutluk'un Güneyinde yaşayan Yunanların haklarının verilmediğini savunmaktadır. Yunan dili ve okullarının faaliyetleri konusunda maddi-manevi destekle bulunmaktadırlar. Bu projeyi desteklenen ve bu konu ile ilgilenen kişilerin Anastas Yanoulatos ve Yunanistan'ın Eğitim Bakanı Andrea Loverdos olduğu bilinmektedir.⁴⁵⁹ Açılan okullar Yunanistan'ın uzun vadeli planının bir başlangıcıdır. Bir bölgede ikinci bir dil konuşulduğunda o ülkenin azınlığı olarak sayılmaktadır. Yunanistan'ın dış İşleri Bakanı, Dimitris Avramopoulos Yunan partilerden Arnavutluk'ta Yunan azınlığını temsil eden partiler ile iş birliği kurulmasını istemişti. Avramopoulos, İnsan Hakları Partisinin (PBDNJ) ve Yunan Azınlıkların MEGA Partisinin temsilcilerine, 23 Haziranda, uyum ve Kuzey Epir konusunda Yunan devletinin elinden geleni yapacağını belirtmekteydi. 2009 yılındaki seçimlerde PBDNJ Partisinin başkanı, Sosyalist Parti tarafında durmuştur.⁴⁶⁰

⁴⁵³ Miranda Vickers, "The Greek Minority in Albania-Current Tensions", **Defence Academy of the United Kingdom, Balkans Series**, Research and Assessment Branch 10/02, 2010, s. 4, (Çevirimiçi) http://www.voltairenet.org/IMG/pdf/Greek_minority_in_Albania.pdf, Erişim 16.05.2017

⁴⁵⁴ Thoma Dhima (Ortodoks Kilisesi Temsilcisi), Mülakat, 16 Mart 2014.

⁴⁵⁵ Sebi Alla, "Kisha Ortodokse Shqiptare paguan mësuesit grekë në Shqipëri" (Ortodoks Kilisesi Yunan Öğretmenlere maaş vermektedir), **Gazeta Mapo online**, 11.12.2014, (Çevirimiçi), <http://www.mapo.al/2014/12/kisha-ortodokse-shqiptare-paguan-mesuesit-greke-ne-shqiperi/1>, Erişim 25.03.2015.

⁴⁵⁶ **Gazeta Shekulli Online**, "Nje shkollë e dytë greke në Korçë" (Korça şehrinde ikinci bir Yunan okullu), 20 Mars 2013,

⁴⁵⁷ Macklem Patrick, "Minority Rights in International Law", **International Journal of Constitutional Law**, Oxford Academics, University of Toronto, 16 Eylül 2008, 6(3-4) (Çevirimiçi), <http://icon.oxfordjournals.org/content/6/3-4/531.full>, Erişim. 05.06.2014.

⁴⁵⁸ Kristo Frasheri (Tarihçi), Mülakat, 7 Ağustos 2013.

⁴⁵⁹ Alla Sebi, 11 Aralık 2014.

⁴⁶⁰ Florenc Stafa, "Athina bashkon partitë e minoritetit", **Gazeta Shekulli**, 12 shkurt 2013.

Anastas Yanulatos, yeri doldurulmaz biri olarak anlatılmaktadır. Hatta Yunan Ortodoks kilisesinin temsilcisi Thoma Dhima'nın sözlerine göre Elbasan şehrinde iki kiliseye el koyulmuştur. Bu kiliseler Yanulatos tarafından değil, Papaz Nikolla Marku tarafından yönetilmektedir. Papaz Nikolla Marku, "Ben bugün papaz, hoca, tekke dedesiyim ve en önemlisi benim adım Arnavut'tur" demektedir. Arnavut kökenli Ortodoks Papazı Nikola Marku, Arnavutluk'ta Ortodoks kilisesinin başında Yunan bir başpiskoposun var olduğunu ifade etmiştir. Her ülkenin dini anayasaları vardır ve Anayasanın 16. Maddesine göre her dini toplumun Ortodoks kilisesinin başı, en yüksek dini konseyi ve genelde dini yönetimi; dil, ırk, kan ve vatandaşlık açısından Arnavutluk'ta Arnavut, Romanya'da Romen, Yunanistan'da Yunan olmalıdır.⁴⁶¹ Anayasanın 10. maddesi uygulanmadığı sürece halk içinde şikâyetler ve anlaşmasızlar yaratılabilir.

Ben Blushi, yazar ve Sosyalist Partisinin milletvekili, Paskalyayı kutlamak için kiliseye gitmeye karar verdi ve Anastas Yanulatos tarafından Yunanca dilinde bir konuşmayla karşılaşınca kiliseden uzaklaşmak zorunda kalmıştır. Bilmediğim ve konuşmadığım bir dilde ben tanrıyı anlayamam ve kimse benim sorularıma cevap veremez demiştir kendisi. "Yunancanın Arnavutçadan üstünlüğü nedir ki Arnavut halkı Yunanca öğrenmeli?" diye ifade etmiştir kendisi.⁴⁶² Kilisenin temsilcisi Thoma Dhima da Arnavut devletinden şikâyetçidir. Ortodoks kilisesine şüpheli bakılmaktadır ve bunun için üzüldüğünü söylemiştir. Kilise Arnavutluk'un değerleri ve menfaatleriyle ilgilendiğini söylemiştir.⁴⁶³ Dhima, ayrımcılık yapıldığı ve Arnavut pasaportu verilmediği için Ortodoks kilisesi Başpiskoposu Yanulatos'a Arnavut devletinden şikâyetçi olduğunu belirtmiştir. Papas Antoni tarafından Panorama gazetesinde Blushi'ye verilen cevap şöyledir: Kilise sadece Yunan sakinlerin olduğu bölgede Yunanca konuşulduğunu savunmaktadır.⁴⁶⁴ Yani, anlaşılan Arnavutluk'un başkentinde o kadar Yunan var ki Arnavutça konuşma yapılmasına gerek yoktur veya Paskalya konuşması sadece Yunanlara yöneliktir. Arnavut devleti Yunan

⁴⁶¹ Nikolla Marku (Ortodoks Arnavut Kilisesi Papazı), Mülakat, 14 Mart 2014.

⁴⁶² **Gazeta Panorama**, "Blushi: Kur do te flase shqip Anastasi", 14 Nisan 2015, (Çevirimiçi), <http://www.panorama.com.al/mesha-ne-greqisht-naten-e-pashkes-blushi-kur-do-flase-anastasi-shqip/> , Erişim. 16.01.2016.

⁴⁶³ Thoma Dhima (Ortodoks Kilisesi Temsilcisi), Mülakat, 16 Mart 2014.

⁴⁶⁴ **Panorama Gazetesi**, "Antoni Merdani, Pse nuk flet Shqip Janullatos dhe pse nuk i jepet atij pasaporte shqiptare", 14 Nisan 1015,

köylerin var olmasını hiç inkâr etmemiştir. Hatta Osmanlı döneminde kilisenin okulları Yunanistan'ın politikalarını uygulamaktaydı, fakat Yunanistan'daki Arnavut köyleri Yunan devleti tarafından hiç kabul edilmemiştir, hatta o bölgedeki gelişmeler, Arnavutların tarihine kadar inkâr edilmiştir ve hiçbir zaman Arnavut sakinleri için okul açılmamıştır. Eskiden yerli olarak orda yaşayan Arnavutların 1990 yılından sonra bölgeye geldikleri savunulmaktadır.

Yunanistan'ın siyasi politikaları, Arnavut Ortodoks kilisenin mutlak yönetimiyle Arnavut eğitimine ve kitapların yazımına müdahale etmektedir. Atina, Arnavutluk'un tarih ve coğrafya kitaplarına müdahale etmektedir. "Yeni Demokrasia" partisinin milletvekili Manolis Kefalogiannis, Avrupa Birliğinin müdahale etmesini istemiştir. Yunanistan'da bulunan Preveza, Igumenica, Parga ve Kosturi'nin Arnavut şehirleri olarak ifade edilmesine karşıdır ve bu propagandaya son verilmesini istemektedir. Kefalogianni'yi en çok rahatsız eden Çameria, Konica, Kosturi, Follorina bölgelerinin Arnavut toprakları olarak tanımlanmasıdır. Avrupa Birliğine girecek olan Arnavutluk için bu ifadelerde bulunmanın büyük yanlış olduğunu savunmaktadır. Bu savunmayı yaparken de "1913 yılında, Büyükelçiler Konferansında Arnavut topraklarının parçalanmasını gerçekleştiren" referansları kullanmaktadır. Arnavut Milli Eğitim Bakanı, Lindita Nikolla ile Yunan temsilciler arasındaki görüşmeler Kasım ayında başlamıştır ve devam etmiştir. Sonuç olarak da Atina'da kitapları kontrol edebilmek için bir uzman ekip kurulmuştur. Bu görüşmeler saygı ve komşuluk çerçevesinde gerçekleşmiştir.⁴⁶⁵ Lindita Nikolla, "Azınlık haklarına saygı adına, okullarda azınlık gruplardan kimselere anadilinde okuma hakkı verilecektir" diye vurgulamaktadır.⁴⁶⁶

⁴⁶⁵ **Dita gazetesi**, "Rishikimi i Historise, Deputeti Grek ankohe ne Bruksel per Shqiperine", Eylül 30/2014, (Çevirimiçi), <http://www.gazetadita.al/rishikimi-i-historise-deputeti-grek-ankohet-ne-bruksel-per-shqiperine/> Erişim 9.10.2015; Tekstet Shkollore, Ne nentor nis rishikimi nga Shqiperia dhe Greqia, Lindita Nikolla Ministrja e Arsimit, Historia e Gjeografia, Deputeti Grek çon Shqiperine ne Bruksel, 30 Eylül 2014, Çevirimiçi, <http://shqiptarja.com/aktualitet/2731/historia-e-gjeografia-deputeti-grek--on-shqip-rin--n-bruksel-nikolla-ne-nentor-nisim-bisedimet-242857.html>, Erişim. 07.01.2016.

⁴⁶⁶ **Ministria e Arsimit dhe e Sportit**, "Ministria Nikolla takim me Ministrin e Edukimit dhe Çeshtjeve Sociale te Greqise Loverdhos", Çevirimiçi, <http://www.arsimi.gov.al/al/newsroom/lajme/ministrja-nikolla-takim-me-ministrin-e-edukimit-dhe-ceshtjeve-sociale-te-greqise-loverdhos&page=17>, Erişim 25.05, 2015

Yunan okullarının yanı sıra Arnavutluk'ta Türk Kolejleri de açılmıştır.⁴⁶⁷ Eğitim Bakanlığı ve "Gülistan" Eğitim Derneği tarafından 9-sınıflık okul 1992 yılında açılmıştır. "Mehmet Akif" kolejlerinin açılışına Turgut Özal da katılmıştır. Türk kolejleri Tirana, Durres ve Shkodra(İşkodra)'da bulunmaktadır ve bugüne kadar Arnavutluk'taki en büyük eğitim kurumlarıdır. 1945-1990 arası dönemde Türkçe öğretimi söz konusu değildir. 1990 yılında Turgut Özal Kolejlerinin açılması, 1996 yılında Tiran Üniversitesi Türkoloji Bölümünün açılması ve TİKA'nın koordinatörlük açması ile Türkçe ve Türk kültürü ile ilişkiler daha kurumsal bir boyut kazanmıştır.⁴⁶⁸

Türkçe'yi, Alper Karazeybek şöyle ifade etmiştir: "Türkçe dünyada en eski ve çok konuşulan dillerden biri olup çeşitli dönemlerde farklı coğrafyalarda yaşamış toplumların diliyle etkileşime geçmiştir". Karazeybek, Türkçe ile Arnavutça arasındaki etkileşimi ise şöyle tanımlamıştır:

"Arnavutluk, Balkan coğrafyasının Türk kültürüyle ortak bağları bulunan bir noktasıdır. İşkodra ise Arnavutluk'un kuzeyinde yer alan ve Osmanlı Devleti'nde bir süre vilayet olmuş merkezi bir şehirdir. Türkçe ve Arnavutça farklı dil ailelerine mensup olmakla birlikte, tarihteki kültür ortaklığı bu dillere sözcük düzeyinde doğrudan yansımıştır."⁴⁶⁹

Osmanlı döneminde Arnavutluk, Osmanlı devletin bir parçası olduğu için Arnavutların Türkçe eğitim alması gerektiği düşünülmüştür.⁴⁷⁰ Bu birliktelik ortak kültür değerlerini doğurmuş, Şemseddin Sami, Nezim Frakulla, Taşlıcalı Yahya, Mehmet Akif Ersoy gibi isimler bu coğrafyanın ürünü olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Siyaset sahnesine göz atıldığında ise bu birlikteliğin ürünü olarak Balkan kökenli 62 Osmanlı sadrazamından 33 tanesinin Arnavut oluşu önemli bir veridir.⁴⁷¹ Sonuçta 500 yıl boyunca bir arada yaşayan Türk ve Balkan milletleri birbirlerinden değer katmıştır. Görüldüğü üzere Arnavutluk, tarihe ve komşu ülkelere saygı

⁴⁶⁷ Turgut Özal okulun resmi sayfası, (Çevirimiçi), <http://tirana.turgutozal.edu.al/>, Erişim. 17.01.2016.

⁴⁶⁸ Alper Karazeybek, **Arnavutluk İşkodra'da Türkçe Öğretiminin Dünü, Bugünü ve Geleceği**, (Türkçe Öğretiminde Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri), özet 2001, s 1. (Çevirimiçi) <http://independent.academia.edu/AlperKarazeybek>

⁴⁶⁹ Karazeybek, 2001, s. 1; Abazi Egro Genciana, **Arnavutluk'ta Türkoloji Çalışmaları**, 2002, Ayrıntılı Bilgi için Bkz, <http://bilig.yesevi.net/PDFS/21.sayi.pdf>, Erişim 21.02.2016.

⁴⁷⁰ Adem Balaban, "Arnavutluk'ta Türkçe Örtimi ve Arnavutların Türkçe Öğrenme Sebepleri", **Journal of International Social Research**, 2014, Vol. 7, Issue 33, 2013, s. 625-634.

⁴⁷¹ Alper Karazeybek, 2015, s. 2.

duyarak Yabancı okullar açmıştır ve böylece başka kültürlere, dinlere ve azınlıklara karşı gösterdiği saygıyı ispatlamaktadır.

SONUÇ

Şüphesiz ki Çokkültürlü yurttaşlığın şekillenmesinde çağdışı ırkçı önyargı dâhil birçok faktör vardır. Çoğu insan için, sonuncusu anahtar bir faktördür. Tabii ki, önyargı bütün ülkelerde var olmaktır – aslında önyargının varoluşu çokkültürlülüğün benimsenmemesinin bir bahanesidir. Bu nedenle, ülkelerde veya zaman içinde gelişen, çokkültürlüğü destekleyebilecek olan farklılık anlatılmaz. Görünmez önyargı ve ksenofobinin, çokkültürlüğe karşı neden kuvvetli siyasi faaliyetlerle bütünleştiğini anlamaya çalıştığımızda, cevap jeopolitik güvenlik, insan hakları, sınır kontrolü ve ekonomik karşılığın algılanmasında yatmaktadır. Benzer algıların eksikliğinde, örneğin ABD’de göçebe gruplar ile ilgili algılar, çokkültürlülüğe destek çok kuvvetli olabilir. Bu analiz doğruysa, Batı’da çokkültürlülüğün geleceği için önemli tavsiyeler verecektir. Diğer taraftan Kymlicka, çokkültürlülüğün gerilimi hakkında yer alan konuşmalara rağmen, genelde parlak bir geleceği olacağını belirtmektedir. Hoşgörünün, eşitliğin ve bireysel özgürlüğün kamu değerleri ve anayasal normları – insan hakları devrimi tarafından desteklenmiş – hepsi de özellikle etnik ve ırksal hiyerarşik tarih bağlamında çokkültürlülük yönünde olmaktadır. Bu faktörler alt tabaka ulusal grup ve yerli haklarının devam eden tanınma eğilimini açıklamaktadır. Eski farklılaşmamış fikirler, vatandaşlığın ve tarafız kamusal alanların yeni eğilimleri karşısında çökmüştür. Bugünlerde kimse, azınlık hakları ve farklılaşmış vatandaşlığın terk edilmesi ya da tersine çevrilmesini önermemektedir. Çünkü azınlık hakları, liberal demokrasi ve insan haklarının rahat bir şekilde bir arada var olabilmesi, yerli anayasaların ve uluslararası hukukun sabit bir noktasıdır.⁴⁷²

Jonathan Fox ve Deborah Flores “Dinler, Anayasalar ve Devlet” kitabında, bağımsız verilerden yola çıkarak, 169 devletin anayasalarında üç farklı dinin maddeleri takip edip etmediklerini araştırmıştır. Bu veriler, dini ayrımcılıkla, dini yasal değişkenlerle, [Religion and State (RAS)] Din ve Devlet verileriyle kıyaslanmıştır. Sonuçlar anayasal maddelerin tam yasal gözetim altında olmadığını ve en iyi örnek de devletin tutumlarına kısıtlı etkide bulunmasıdır. Din ve devlet arasında anayasal ayırım olan ülkelerde daha az dini kanun olduğu görülmektedir,

⁴⁷² Will Kymlicka, **Multiculturalism: Success, Failure and the Future**, Migration Policy Institute, Queens University, Ontario 2012, s. 28.

yine de bazı dini kanunlar oluşturulmuştur. Dini ayrımcılığa karşı veya dini kimliği dikkate alınmadan ve eşitliği destekleyen maddeler ve kanunların dini ayrımcılığa etkisi olmadığı vurgulanmaktadır.⁴⁷³ İhsan Burak Birecikli Balkanlar ve Türkiye hakkında şunları söylemiştir:

“Balkanlar; din, mezhep ve etnik açıdan dünyanın en karışık ve istikrarsız bölgelerinden biridir. Batı ve Doğu arasında kalan Balkanlar Avrupa, Rusya ve Türkiye için önemlidir. Türkiye'nin başta Arnavutluk, Kosova, Makedonya ve Bosna-Hersek olmak üzere bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesi ve etkin bir dış politika izlemesi çıkarları açısından hayati önem taşımaktadır.”⁴⁷⁴

Diğer taraftan Arnavutluk'un komşu ülkeleriyle olan ilişkileri de önemlidir. Sırbistan, Yunanistan, Makedonya ve Karadağ Arnavut azınlıkların yaşamakta olduğu ülkelerdir. Çam Derneğinin Başkanı Abaz Hado: “Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle beraber Arnavut Müslümanların Yunanistan'dan kovulması artık Arnavutluk'un siyasi bilincine yerleşmiştir ve hukuki seviyede Arnavut hakları savunulmaktadır” diye ifade etmiştir. Arnavutluk ise, “PDIU” Partisi Çam toplumun mecliste temsil edilmesi dolayısı ile Yunanistan'la olan sorunu çözmeye eğilimlidir.⁴⁷⁵ Çünkü Arnavutluk'un yaşadığı en büyük sıkıntılar, Makedonya'yla Arnavut azınlıklar konusunda, Sırbistan'la Kosova bölgesi üzerinde ve Yunanistan'la Kuzey Epir bölgesi konusundadır.

Sovyetler Birliği politikaları, İhsan Burak Birecikli tarafından şöyle ifade edilmiştir:

“Sovyetler Birliği faaliyetleri ile Ortadoğu ve Doğu Akdeniz bölgelerine girmeye çalışırken bir yandan da Avrupa'daki durumların sağlamlaştırma için, askeri işgalleri altında tuttıkları ülkelerde komünist rejimleri yerleştirmeye muvaffak olarak, bugünkü Sosyalist Blok veya Sovyet Uyduları dediğimiz durumu ortaya çıkarmak suretiyle Avrupa'da gayet tehlikeli bir genişleme göstermiştir.”⁴⁷⁶

⁴⁷³ Jonathan Fox, Deborah Flores, **Religions, Constitutions, and the State: A Cross-National Study**, Southern Political Science Association, Cambridge University Press, The Journal of Politics, Vol. 71, No. 4 (Oct, 2009), s. 1499.

⁴⁷⁴ İhsan Burak Birecikli, “Arnavutluk Meselesi Üzerine bir Değerlendirme”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, “Prof. Dr. Reşat Genç-e Armağan”, Özel Sayı-II, Cilt:29, Temmuz 2009, Cilt: 2, s.1043.

⁴⁷⁵ Abaz Hado, (Belediye Başkan Yardımcısı, Çam Derneği Başkanı), Mülakat, 8 Haziran 2016.

⁴⁷⁶ Birecikli, 2009, s. 525; Hugh Seton- Watson, **The East European Revolution**, New York, Praeger, 1951, s. 167-229; Robert L. Wolff, **The Balkans In our Time**, Cambridge 1956, s. 267-323; Zbigniew Brzezinski, **The Soviet Bloc**, Cambridge 1956, s. 3-64; Stephen O. Kertsz (Ed.), **The Fate of East Central Europe**, University

Balkanların çatışmalarının ortasında ırkçılık ve kimlik konuları bulunmaktadır. Tarih bir bütün olarak değil, parçalanmış bir şekilde anlatılmaktadır ve öğretilmektedir. Bu yüzden şiddet artırılmış ve halklar arasındaki huzur bozulmuştur. Balkanlar'da bulunan Slav milletleri var olan gerginliği artırmaktadır. Balkan milletleri eski oluşmuş sahneden çıkamadan AB'ye girme çabasıdadır.

Yunanistan-Arnavutluk ilişkileri hakkında Erhan Türbedar'ın şu sözleri önemlidir:

“Yunanistan-Arnavutluk ilişkilerine bakıldığı zaman, tarihte inişli çıkışlı olduğu, genel olarak düşük seviyede kaldığı ve düşmanlığın ağır bastığı görülmektedir. Arnavutluk'un güneyinde yoğun olarak yaşayan Yunanlı azınlık ile ekonomik sebeplerle Yunanistan'a sığınan Arnavut göçmenler anlaşmazlığın temel kaynağını oluşturmuştur. Yunanistan'ın “Kuzey Epir” bölgesi olarak adlandırdığı Arnavutluk'un güneyini kendisine bağlaması ile ilgili tarihteki plan, Arnavut yöneticilerin genel olarak Yunan azınlığa şüphe ile yaklaşmasına neden olmuştur.”

Arnavutluk'u korkutan en önemli husus, aşırı milliyetçi Yunanların, Arnavutluk'un güneyini Yunanistan'a bağlama eğiliminde olmaları ve Arnavutluk'taki bazı Yunan kökenlilerin özerklik talebini dile getirmeleridir. Son birkaç yıldır Yunanistan, Arnavutluk ve diğer komşularıyla ilişkilerini geliştirirken, bu konuda Yunanistan pek samimi davranmamıştır. Arnavutluk Cumhurbaşkanı Sali Berişa döneminde Yunanistan ile iyi geçinemeyen Arnavutluk, Türkiye'yi müttefiki olarak seçmişti. Türk-Yunan sorunu karşısında bir çeşit “dengeleyici politika” izlemeye çalışmıştı fakat bu durum, Yunanistan üzerinden Türkiye'nin önüne adım atmak olmuştur. Bu yüzden de Arnavutluk ve Yunanistan arasındaki ilişkiler kırılğan olmaktan kurtulamamıştır.⁴⁷⁷ Balkanlar bölgesinde devlet tutumlarına dinin büyük etkisi olduğunu görülmektedir. Balkanlarda kurulmaya çalışılan Ortodoks ittifakına karşı Türkiye ile bu ülkeler karşısında bir ittifak oluşturulması için gayret gösterilmelidir. Ehrman⁴⁷⁸, Ortodoks kilisesinin başından beri siyasi açıdan en güçlü ve zengin grubun desteğiyle oluştuğunu anlatmaktadır. Başlardan beri kilise siyasette

of Notre Dame Press, 1956, s. 129-318. Fahir H. Armaoğlu, “Sovyet Amerikan Münasebetlerin Üç yılı 1945-1948”, **Siyasal Bilgiler Okullu Dergisi**, Cilt IV, 1949, Sayı 1-4, s. 375-445 ve Cilt V, 1950, Sayı 1-4, s. 186-236.

⁴⁷⁷ Erhan Türbedar, “Yunanistan-Arnavutluk İlişkileri: Balkanların Tedirgin Dostları”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı 2, 2004, s. 109-110.

⁴⁷⁸ Ehrman Bart, **Misquoting Jesus, The story behind who changes the Bible and Why**, 2007, s. 9-10.

kullanıldığı için Balkan bölgesinde bir tehlike oluşturmuştur. Siyasette aynı çizgiye sadece Yunanistan'da değil, bütün Avrupa ülkelerinde devam edilmiştir. Belirtilmek istenen şudur: Din ve devlet işleri ayrıldığı zaman bile dinin siyasette kullanıldığı görülmüştür. Rousseau'nun düşüncelerine göre özel milli din olma ihtimali yoktur. Bu yüzden dinler birbirini hoş görmelidir. Sonuçta Rousseau'nun teorisinin temelinde insanların eşit haklara ve özgürlüğe sahip olmaları gerektiğini vurgulanmaktadır.⁴⁷⁹

Batı ve Doğu arasındaki çatışmalar yüzyıllar boyunca sürmüştür ve bugüne kadar gelen önyargılar yaratmıştır. Bu çatışmalar sadece siyasi değil, dini temellerle de meydana gelmiştir. Var olan önyargılar, 11 Eylül tarihindeki ABD'de terör eylemlerinden sonra, dini hakların kısıtlanmasına yönelmiştir. Sonuç olarak Çokkültürlülük en çok ırkçı gruplar ve liberaller tarafından eleştirilmiştir. Kymlicka tarafından çokkültürlüğün başarılı olduğunu savunulmaktadır, Kanada gibi ülkelerde son yıllarda din, ırk ve dil grupları arasında yükselmiştir. Balkanlar ile kıyasladığımızda çok farklı bir durumla karşı karşıyız. Yüzyıllar süren çatışmalar, kültürel farklılıklar ve asimilasyona yönelen devlet politikaları pek demokratik bir ortam yaratmamaktadır. Avrupa, başlarda demokrasinin beşiği olan Yunanistan ve sonrasında Batı ülkelerinin demokratik ve hoşgörü konusunda umut verici devletleri zorlanmaktadır, öylece çokkültürlüğü sorgulamaktadırlar. Bunun sebebi Komünizm ve Arap baharından sonra oluşan göç dalgasıdır.

Dünya çapında dini gruplar arasında çatışmalar varken Arnavutluk'ta dini gruplar arasında uyum görünür, fakat Bosna'yı ve Lübnan'ı örnek alırsak bu uyum çaba gösterilmezse sonsuza dek devam edemez. Dünyada siyasi konulara toprak, azınlık, göç, dil veya eğitim hakları ve ulusal semboller gittikçe artmaktadır. Arnavutluk'ta olan siyasi ve sosyal düzen de değişmektedir. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Arnavutluk'ta bütün bu konular tartışılmaktadır. Müslüman çoğunluğa sahip Arnavutluk'un Hristiyan ülkeler arasında bulunması durumu zorlamaktadır. Arnavutluk'un en güçlü unsurlardan biri dinlerin ve azınlıkların çatışmadan bir arada var olmasıdır. Bu güne kadar uyum ve huzurunu

⁴⁷⁹ Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, **Το Κοινωνικό Συμβόλαιο** (Jean-Jacques Rousseau, Du contrat social ou Principes du droit politique), Geneve, 1762. s. 222.

koruyabilmiştir, fakat dünyada yer alan çatışmalar sürecinde, yurt dışı güçlerin ve medyanın etkisinin altında bulunan Arnavutluk'un ne zamana kadar bu düzeni koruyabileceği tartışılmaktadır.

Arnavutluk'taki Ahengin korunmasının altında birkaç sebep bulunmaktadır: Tarih, Güçlerin İşgal ve Asimilasyon baskısı, Kardeşliğe ve saygıya dayanan bir kültür ve örf adetler var olması ve Komünist Sistemin etkileri. Yerli veya yabancı tarihçiler ve yazarlar tarafından bu konu ile ilgili bahsettiğimiz argümanların hepsinin de bir rol oynadıkları savunulmaktadır ve teker teker analiz edilmektedir. Yapılan bu uzun çalışmadan sonra Arnavutluk'un bütün bu söz edilen argümanlardan etkilendiğini görülmektedir. Fakat tarih, örf-adetler ve yönetildiği sistemler nedeniyle halk arasında bir yorgunluk hissedilmektedir. Siyasete, yönetime ve kanunlara karşı olan güvensizlik sebebiyle halkın kendisi farklılıkları kabullenmeye karar vermiştir ve kendi huzurunu saygı ve tarafsızlık göstererek kendisi korumaya kararlıdır. Bu karara varmalarına en çok din adamları ve vatansever entelektüeller katkıda bulunmuştur, çünkü her kriz zamanında halkı birleştirmeye çalışmışlardır. Sırbistan ve Fransa'da olan maçlarda Müslüman Arnavut taraftarların stadyuma alınmaması bir önyargı göstergesidir. Almanya'ya yerleşen Arnavut futbolcu Mergim Mavraj, 8 Kasım 2016 tarihinde İşkodra şehrinde meydana gelen olaya tepki göstermektedir. Mossad'ın terörist saldırı korkusundan dolayı karar değiştirilmiştir⁴⁸⁰ ve maç Elbasan şehrinde oynanmıştır. İsrail-Arnavutluk maçında, dört Müslüman terörist olduğu iddiasıyla polis tarafından tutuklanmış ve benzer şekilde 100 kişi daha sebepsiz durdurulmuştur. Bu konu ile ilgili Arnavut gazeteci Andi Bushati, yapılan gürültünün gerçek bir sebebi olup olmadığını tartışmaktadır. Bu ortamın sonucu olarak Müslümanların devletine olan güvenini kırmak ve önyargıyla davranarak onları teröristlerle eşit görmek anlamsız bir davranıştır.⁴⁸¹

Tezimi yazmaya başladığımda Arnavutluk'ta mutlak huzur ve uyum olduğuna inanıyordum. Fakat gerçekler bazen olumsuz olaylar da içerebilir. Yaptığım röportajlarda cahillik veya ırkçılık sebepleriyle ara sıra önemsiz de olsa

⁴⁸⁰ **Gazeta Panorama**, "Uefa Ndryshon stadiumin, zbulohet arsyeja, pse Shqiperi-İzrael nuk luhet ne Shkoder", Çevirimiçi, <http://www.panorama.com.al/uefa-ndryshon-stadiumin-zbulohet-arsyeja-pse-shqiperi-izrael-nuk-luhet-ne-shkoder/> Erişim 20.5.2017.

⁴⁸¹ Andi Bushati, (Gazeteci), Mülakat, 24 Aralık 2016.

tatsızlık yaşanabilir. Uyumun resmini dünya çapında yer alan olayların içerisine yerleştirdiğimde fark ettim ki çaba göstermeden hiçbir doğru, yanlışlar içerisinde sonsuza kadar devam edemez. Çaba göstermek deyince, ne olursa olsun halkın bir değer korunması konusunda kararlı olması gerektiğine inanırım. Tarihin veya kültür ne kadar zengin olursa olsun değerler devrilebilir. Komşu ülkelerin baskısından dolayı Arnavutluk'ta siyasi krizler yaratılmıştır, hatta baskı bugüne kadar sürmüştür. Arnavutluk'u birkaç on yıl ihmal eden Batı toplumu eski uyguladığı politikaları unutmamalıdır. Arnavutluk, Liberal ve Demokratik ülkelerle kıyaslanamaz, çünkü geçirdiği krizler ve ekonomik sorunlar ve toplumun düzensizliği yüzünden Batı ülkelerinden olumsuz eleştiriler almıştır. Son yıllarda bu değişimler çok daha hızlı ve bazen tahmin edilemez bir şekilde gerginlik yaratıp uyumu ve değerleri tehlikeye atmaktadır. Arnavutluk'un şiddetli komünizm diktatörlüğünden demokrasiye geçişi çok zorluydu, yine de zamanla demokratik gelenekler yeniden kurulmuştur.

SSCB'nin çöküşü sonrasında, 1990'lı yıllarda Doğu Avrupa ülkelerinde milliyetçilik hissi yükselmiştir. Arnavutluk'un durgun ekonomik ve siyasi durumdan dolayı halkın genç kesimi, hayat şartlarını geliştirme imkânını Batı Avrupa ülkelerinde görmüştür. Ekonomik şartlar Arnavut halkı başka ülkelere göçmeye yönlendirmiştir. Tranzisyon yıllarında, Arnavut halkında siyasi politikalara karşı güvensizlik oluşmuştur. Güvensizliğin hem Arnavut hem de azınlık nüfusu için geçerli olduğu söylenebilir ve büyük bir göç dalgasına sebep olmuştur. Müslüman çoğunluğa sahip olan Arnavutluk, Soğuk Savaş sonrası Schengen sözleşmesi dolayısıyla sınırların kalkması ile Avrupa Birliğine girme ve halkının da birlik ülkelerine göç etme çabası bulunmaktadır. Ekonomik şartların zorlamasıyla ve devletten güvensizlik hissedildiği zaman halk, kazancını başka yollarda, yasal veya yasa dışı faaliyetlerde aramaktadır. Thoma Dhima'nın sözlerine göre Arnavutluk'un siyaseti klanlardan oluşmaktadır⁴⁸². Ülke ve halkın menfaatleri için çalışan Rönesans vatansaver siyasetçilerinin Arnavut halkın yönetiminde olup olmayacağına Arnavut halkı kara verecektir. Sonuç olarak tranzisyon yılları Arnavutluk için bir dönüş noktasıdır. Bugüne kadar dinler ve azınlıklar arasında huzuru koruyabilmiştir, fakat yorulmuştur ve bu yorgunluk olumsuz sonuçlara sebep olabilir.

⁴⁸² Thoma Dhima (Ortodoks Kilisesi Temsilcisi), Mülakat, 16 Mart 2014.

İnsan haklarına saygı duymadan elde edilen kazanç ve kapitalist ekonomiye eğilimi olan bir millet sadece değişimlerin kurbanı olabilir. Hoşgörüyü, cömertliği ve misafirperverliği unutup rahat bir hayat ve gelir hayallerinin peşine mi düşecektir? Dinler ve azınlıklar arasındaki uyumu ve bugüne kadar koruyabildiği ahengi devam ettirebilecek mi? Bu hususta, Protestan Pastörü Akil Pano şöyle konuşmaktadır: “İnsanların kendilerini dine yöneltmesi güçsüzlük değil, tam olarak kendi kimliğini aramasıdır. Halkın ahlakı toplumun direğini oluşturmaktadır.”⁴⁸³

Dini kurumların yönetimi de, her yönetim gibi, nesilden nesle devredilecektir. Arnavutluk'ta dinler arası diyalogun gelişmesine yapılan yatırımlar, Avrupa ve ötesinde var olan monoteist dinlerin işbirliğinden oluşmaktadır. Temsilciler dini kurumların arasında köprü inşa etmekle meşguldür. Globalleşme, teknolojinin ve medyanın etkisinde gerçekleşmektedir, ülkeler ve dini kurumların kişisel ilişkileri ve bağlantıları artmaktadır. Arnavutluk'un gelişimi 1990 yılından sonra, sınırların kalkmasıyla başlamıştır. Thomas Patrick Melady, Arnavutluk'un dini özgürlüğe hoşgörü gösteren duruşu değişmediği için puan kazandığını vurgulamaktadır. Sonuçta dinlerin özünde özgürlük, kardeşlik, sevgi ve hoşgörü vardır.

11 Eylül saldırısı Arnavutluk'ta dinlerin ve azınlıkların uyumunu etkilemiştir ve Hristiyan Avrupa sınırları içerisinde bulunan bu ülke “entegre” olma sürecindedir. Aslında, dini azınlıklar ve haklar çokkültürlülük anlayışı içerisinde en az tartışılan konudur. Yine de “entegrasyon” veya en doğrusu “asimilasyon” sürecinde Müslüman halklar içeren Avrupa, Hristiyan bir toplum olarak gösterilmektedir. Birleşmiş Avrupa devletlerine katılmak hoşgörünün ve ahengın sonu olabilir mi? Arnavut Sosyalist partisinin milletvekili Arta Dade, “entegrasyon”un halkları bir araya getirebilmek için organize edildiği fikrindedir. Sırbistan, Karadağ ve Makedonya seçimlerin Arnavutlar tarafından kazanılmasını kabullenmemektedir.⁴⁸⁴

Çokkültürcülük konusunda gelişmiş Batı ülkeleri bile zorlanmaktadır. Taylor'un çokkültürcülük tanımlamasında kimlikler, kolektif toplumsal kimliklerdir.

⁴⁸³ Akil Pano, (Protestan Papazı), Mülakat, 6 Ağustos 2014.

⁴⁸⁴ Arta Dade (Siyasetçi, Sosyalist Partisi Milletvekili), Mülakat, 17 Aralık 2015.

Kolektif kimlikler mekânsal ve zamansal faktörlerden etkilenmektedir. Dönemsel koşullar siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişimleri etkilemektedir. Sonuçta Balkanlarda en tartışılan konulardan biri tarih ve dönemsel koşullardaki gelişmelerin öncelikleri ve farklı siyasi sistemlerin üstünlüğüdür. Sistemlerin veya dönemlerin üstünlüğü ispatlanmaya çalışılıyorken halkın elindeki değerlerin değişmesine sebebiyet verilebilir. Irkçılığın artması bu değişimlerin örneklerinden biridir. Tarihi tanımak ve bilmek ile geçmişte yaşamının büyük farkı vardır.

Soğuk savaş sonrasında Arnavutluk'ta en tartışılan konulardan biri ülkenin gelişimidir. Ülkenin demokrasiye yönelmesinin olumlu sonuçlarının olması gerekiyorken ekonomik, sosyal ve farklı grupların uyumu ve gelişimi etkilenmektedir. Demokratik kültürün içerdiği farklılığı görmeyi ve korumayı durdurursak çoğunluk ile azınlıklar arasında var olan diyalogun ne kadar sürdürülebileceğini tahmin edemeyiz. Bu, hoşgörünün ve ahenginde sonu olabilir. Arnavut analist Fatos Lubonja, hoşgörünün ve barış ruhunun bugünlere kadar İslam dünyasında baskın olduğuna inanmaktadır. Fakat izlediğimiz teröristler İslam'ın değil, cahiliyetin, ırkçılığın ve İslam dünyasının egemen seçkinlerinin yozlaşmasıdır. Lubonja, Terörist olayların, Avrupa'da bulunan Müslüman göçmenlerin sosyal ve ekonomik sıkıntılarından ve sorunlarından esinlendiğini vurgulamaktadır. Sonra da İslam'ı kullanıp kimlik prensibi ortaya çıkarmaktadır.⁴⁸⁵ Arnavutluk ve Kosova'dan Suriye'ye savaşma niyetiyle insanların gitmesi, Müslüman toplumu hakkında olumsuz bir imaj yaratmıştır. Bu konu, Balkanlar bölgesinde, hem medya hem de Arnavutluk'ta provokasyon yaratan siyasi güçler tarafından kullanılmaktadır.

Avrupa'nın gözünde, Suriye'deki gelişmeler yüzünden İslam dini Arnavutluk'un kimliğiyle birleşmiştir. Avrupa kültüründe, İslam'ı fundamentalizmden uzak kültürel ve manevi bir değer kabullenilmelidir. Polonyalı gazeteci Michal Gasior Arnavutluk'u, Katolikler ve Müslümanlardan oluşan, terörizmden ve radikal İslam'dan uzak duran ülke olarak anlatmaktadır.⁴⁸⁶ Arnavut Müslüman inançlı biri, dindar olmayan fakat Müslüman aileden gelen başka bir

⁴⁸⁵ Fatos Lubonja (Analist, Hümanist), Mülakat, 15 Aralık 2015.

⁴⁸⁶ **Gazeta Tema**, "Gazeta Polake: Arnavutluk, Dünyada dini hoşgörünün başkentidir. Müslüman Katoliğin kilisesinin inşa eden ülke", 16 Ocak, 2015. Çevirim içi <http://www.gazetatema.net/web/2015/01/16/gazeta-polake-shqiperia-kryeqyteti-i-tolerances-fetare-ne-bote-vendi-ku-myslymani-i-ben-kishen-katolikut/> (Erişim 6.10, 2016)

vatandaş ve Katolik ve Ortodoks vatandaşlar arasında hiçbir fark yoktur. Arnavutların bu yapısı, Avrupalı kimliğine sahip çıkmayacağı anlamına gelmemektedir. Müslüman Arnavutlar da kendilerini Avrupalı saymaktadır. Diğer taraftan Avrupa, basitleşmiş kalıplardan kurtulup Arnavutluk'un dini gerçeğinin tarihin bir sonucu olduğunu anlamalı ve şüpheyle bakmamalıdır.

68 yıl boyunca olumsuz siyasi ilişkiler gerçekleştiren Arnavutluk ve Sırbistan, Arnavut Başbakan Edi Rama'nın tarihi ziyaretiyle aralarındaki soğukluğu kırmayı başarmıştır.⁴⁸⁷ Edi Rama, Balkanların Avrupa'nın desteğine ihtiyacı olduğu kadar Avrupa'nın da Balkanların birleşimine ihtiyacı olduğunu vurgulamaktadır. Tarih ve geçmişin, Balkan ülkeleri arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemesine izin verilmemesi gerektiği fikrindedir. Umut veren Avrupa Birliği, her geçen gün daha çok genişleme yorgunluğunu "enlargement fatigue" tecrübe etmektedir. Arnavut Başbakan Rama, bu olumsuz ortamın sabır yorgunluğu "patience fatigue" yaşayan Balkan ülkelerini etkilemesini istemediğini vurgulamaktadır. Hem kendi kültürüyle gurur duymaktadır hem de Avrupa Birliğini durumun tek kurtarıcı çözümü olarak görmektedir. Geçmişin olumsuz izlerinden Arnavutluk'u tamamen koparacağını düşündüğü bu birliğe, ayrıca ulusal kimliği kurtarabilmenin tek yolu olarak bakmaktadır. Ülkenin hoşgörü geleneğini koruyabilme ve başka ülkelere reddedilme duygusunu yaşamama adına Arnavutluk'un gelişmesine yardımcı olacaktır.

⁴⁸⁷ **BBC news**, "Serbia-Albania row over Kosovo Mars historic Rama visit", 10.11.2014, Çevirimiçi, <http://www.bbc.com/news/world-europe-29985048> , Erişim 20 December 2014.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Anastasi A., Aleks Luarasi, Ksenofon Kristafi, **Çeshtje te Historise se Shtetit dhe te se Drejtes**, Tirane, Luarasi, 1995.

Anık Mehmet, **Kimlik ve Çok kültürcülük Sosyolojisi**, İstanbul, 2012.

Alili Teoman, **Yugoslavya dersleri**, Kaynak Yayınları 2010, Kaynak Yayınları.

Akademia e Shkencave te Shqiperise, **Iliret dhe Iliria tek Autoret Antike**, Instituti i Arkeologjise, Tirane 2002.

Apiani: **Historia Romana**, (24 kitaptan oluşmaktadır), İtirike, 7, “İliret dhe İtiria”, 160 M.S.

Appianii Alexandri, **Historia Romana**, (Ed.) Viereck, Roos et Mendelssohn, Lisiae in aedibus B.G. Teubneri 1939 et 1915.

Bağlı Mazhar, Özensel Ertan, **Çokkültürlü Vatandaşlık: Kanadalı Türklerin Aidiyet Çabaları ve Diğer Yapıları**, Konya, 2005.

Balı Ali Şafak, **Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet: “Öteki” ile Barış İçinde Yaşamak**, Konya, 2001.

Karen Barkey, **Farklıklar İmparatorluğu Osmanlılar**, Bir Karşılaştırılmalı Tarih Perspektifi, 2. Baskı, (Çev) Ebru Kılıç, İstanbul, 2011.

Bart Ehrman, **Misquoting Jesus: The Story Behind Who Changed the Bible and Why**, 2007.

Birleşmiş Milletler, “İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi”, Ankara, 2010.

Bozboru Nuray, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçulu'nun Gelişimi**, İstanbul 1997.

Brahaj Sokol, **Arnavutluk'ta demokratikleşme süreci ve Avrupa Birliği'nin Yapıcı Etkileri**, İzmir 2009, Özet, Ayrıntılı bilgi için Bkz, <http://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/handle/12345/10994> . (Erişim: 15.07.2016).

Conze Wemer, Meier Christian, Maier Hans, Koselleck Reinhart, **Demokratie**, In: **Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexicon zur politisch-**

- sozialem Sprache in Deutchland (Ed.) Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koelleck (Hrsg), , Bd.1, Struttgard 1972.
- Dankoff Robert, “**Ayıp Değil**”, Çağının Sıra dışı Yazarı Evliya Çelebi, Nuran Tezcan (Ed.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.
- Davidson Basil, **The Black Man’s Burden: Africa and the Course of the Nation State**, Times Books, New York, 1992.
- Delvina Sherif, **Albania - the Country of İnter-religious Harmony**, Tirana, 2006.
- Dervishi Zyhdi, Et al, “Resulting Facts of Inter-Religious Understanding”, **Pathways to Inter-religious Dialogue in Albania**, USAID, Tirana, 2010.
- Elsie Robert, **The lexicon of Albanian folk culture** (Belief, mythology, religion, customs, festivities and cultural peculiarities), Publicaton Scanderbeg books, Tirane, 2005.
- İncil, Romans.15, **The Complete Bible Old and New Testament**, New Revised Standart Version.
- Jacques E. Edwin, **The Albanians: An Ethnic History from Prehistoric Times to the Present**, McFarland & Company, Inc ., Publishers, Jefferson North Carolina.
- Jelavich Barbara, **Historia e Ballkanit Shekulli i Tetembedhjete dhe Nentembedhjete**, Cambridge University Press 1983, Tirane, 1999.
- Dworkin Ronald, **A Matter of Principle**, Harward University Press, London, 1985.
- Will Kymlicka, **Multiculturalism Success, Failure and Future**, Transatlantic Council on Migration, A Project of Migration Policy İSTITUTE, Queen’s University, 2012.
- Faik Konica, “**Works, vol 2**”, Dudaj Publications, Tirana 2001.
- Fassmann, Reeger, ‘**Old’ immigration countries in Europe**, European Immigrations: Trends, Structures and Policy Implications, (Ed.) Marek Okólski, Amsterdam University Press, 2012, s. 65-90.
- Friedman George, **Gelecek 100 yill**, 21.Yüzyıl için Öngörüler, Pegasus Yay, İstanbul, 2012.
- Hasanaj Rasim, **The Speech of the Chairman of the State Committee on Cults in the Birminham University Symposium**, Provo, October 4, 2009.

- Kreshnik Kolonjari, **Komunizmi per Shqiperine** (Arnavutluk için Komünizm), Tiran 1994.
- Komuniteti Mysliman i Shqiperise, **100 Personalitete te Kultures Islame Shekulli XIX-XX**, Enciklopedi, Tirane 2012.
- Kruja Gent, **Shqiptaret Perballe Sfisave te Mirekuptimit Fetar**, Teme Doktorature, Tirane 2008.
- Kymlicka Will, **Multiculturalism: Success, Failure and the Future**, Migration Policy Institute, Queens University, Ontario 2012.
- Kymlicka Will, **Multicultural Oddyseys: Navigating the New International Politics of Diversity**, New York: Oxford University Press, 2007.
- Kymlicka Will, **Multicultural Citizenship, A liberal Theory of Minority Rights**, Oxford, 1995.
- Kundnani, Arun, **“Intergrationism: The Politics of Anti-Muslim Racism”**, Race & Class 48 (4), 2007. Implications, (Ed.) Marek Okólski, Amsterdam University Press, 2012.
- Lovro Mihacevic, **Around Albania, Journey impressions and ethnography**, Gjergj Fishta Publishing House, Tirana 2006.
- Naim Frasheri, **Shqiperia çka qene ç’eshte e ç’do te behet**, Bükreşt, 1899 s 34.
- Neurwirth Hubert, **Resistance and cooperation in Albania 1939-1944, A historical analysis of the cultural selection of friend and enemy**, Publication of İnstitute of Dialogue and Communication, Tirana, 2006
- Norman Rich, **Great Power Diplomacy**, Nationalism 1814-1914, New York, 1992.
- Örs H.Birsen, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyılına Modern Siyasi İdeolojiler**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Qemal Velija, **Mbreteri dhe Mbreter Shqiptare**, Tirane, 2012.
- Özyüksel Murat, **Feodalite ve Osmanlı Toplumu**, İstanbul, 2007.
- Palaiologu, Gunther, **Mapping the Broad Field of Multiculturaland Itercultural Education Worldwide**, Cambridge 2012.
- Peacock Wadham, **Albania: The Founding State of Europe**, McCormick Publishing Company, 1914.
- Rawls John, **Political Liberalism**, (Ed.) Thom Brooks and Martha C.Nussbaum Columbia Universty Press, New York, Published since 1893, Last Edition 2015.

SCYMNI SHII – “Perigenesis” **OBRİS DESCRIPTIO** - (Dünyayı tanıtan kitap),
III-II M.Ö.

Schmidt G. Manfred, **Demokrasi Kuramlarına Giriş**, Vadi Yayınları, Ankara,
Ekim 2001.

Shtjefën Gjeçovi, **Kanuni i Leke Dukagjnit**, 1910-1925.

Şemsedin Sami, **Kamus ul-a’lam**, Cilt I.

Şemsedin Sami, **Kamus ul-a’lam**, Cilt II.

Taylor Charles. Et al, **Çok kültürcülük Tanıma Politikası**, (Ed.) Cem Akaş,
İstanbul, 2010.

Vural Hasan Salim, **Avrupa’da Radikal Sağın Yükselişi**, İstanbul: İletişim Yay,
2005.

Robert D’Angely, **Enigma Pelazgılar’dan Arnavutlar’a**, Paris, 1990-1991.

Rudina Xhunga, **12 Porosite e Arbën Xhaferit** (Arben Xhaferi’nin 12 Tavsiyeleri),
Tirane 2012.

Torodova Maria, **Balkanlar’ı Tahayyül Etmek**, İstanbul, 2010.

Way Levitsky, Linkage versus Leverage, Rethinking the International Dimension of
Regime Change, Vol. 38, No. 4 (Jul., 2006).

Winnifrith, Tom. **Perspectives on Albania**, Warwick studies in the European
Humanities, Basingstoke: Mcmillan Academic and Professional,
1992.

Wolff L. Robert, **The Balkana In our Time**, Cambridge 1956.

Zav-Zak Ρουσσώ, **To Κοινωνικό Συμβόλαιο** (Jean-Jacques Rousseau, Du contrat
social ou Principes du droit politique), Geneve, 1762.

Zbignlew Brzezinski, **The Sovyet Bloc: Unity and Conflict**, Cambridge: Harward
University Press, 1960.

Zmputi İnjaz, **Akademia e Shkencave te Shqiperise Instituti i Historise**,
“Dokumente te Shekujve XVI-XVII per Historine e Shqiperise”, Vol
II (1593 – 1602), Tirane,

Sürelı Yayın ve Makaleler

Abazi Egro Genciana, **Arnavutluk’ta Türkoloji Çalışmaları**, 2002, Ayrıntılı Bilgi
için Bkz, <http://bilig.yesevi.net/PDFS/21.sayi.pdf> , Erişim 21.02.2016.

- Alivizatos Nikos, “A New Role of the Greek Church”, **Journal of Modern Greek Studies**, Volume 17, Number 1, 1 May 1999.
- Alla Sebi, “Kisha Ortodokse Shqiptare paguan mësuesit grekë në Shqipëri” (Ortodoks Kilisesi Yunan Öğetmenlere maaş vermektedir), **Gazeta Mapo online**, 11.12.2014, (Çevrimiçi), <http://www.mapo.al/2014/12/kisha-ortodokse-shqiptare-paguan-mesuesit-greke-ne-shqiperi/1> , Erişim 25.03.2015.
- Akyol Gürkan, **Balkan Politikasında Arnavutluk, 1912 sonrası**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2007, (Çevrimiçi), <https://core.ac.uk/download/pdf/35314507.pdf> , Erişim 20.5.2016.
- Agolli İlirian, “Balkanlar, Rom Mısırlı ve Aşkali Azınlıklar”, **Voice of America**, (Çevrimiçi), <http://www.zeriamerikes.com/a/rome-ashkali-egjiptas/2788718.html>, Erişim 24 Mayıs 2015,
- Appiah K. Anthony, “Kimlik, Sahicilik, Hayatta Kalma, Çokkültürlü Toplumlar ve Toplumsal Yenideüretim”, **Çokkültürcülük Tanıma Politikası**, (Ed) Cem Akaş, İstanbul 2010, s. 162-175.
- Arı Önder, **Uluslararası İlişkiler**, Der Yayınları, İstanbul, 1987.
- Fahir H. Armaoğlu, “Sovyet Amerikan Münasebetlerin Üç yılı 1945-1948”, **Siyasal Bilgiler Okullu Dergisi**, Cilt IV, 1949, Sayı 1-4, s. 375-445 va Cilt V, 1950, Sayı 1-4.
- Barin Taylan, “Farklılıkların bir Arada Yaşamasında Liberal bir Yaklaşım: Çokkültürlük Teorisi”, **Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi**, Sayı 2 (1), 2016, (Çevrimiçi), <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ybuhukuk/article/view/5000196036/5000170012> , Erişim 22.10.2016.
- Balaban Adem, “Arnavutluk’ta Türkçe Eğitimi ve Arnavutların Türkçe Öğrenme Sebepleri”, **Journal of International Social Research**, 2014, Vol. 7, Issue 33, 2013.
- Balwin-Edwards Martin, **The Southern ‘model of immigration’, European Immigrations: Trends, Structures and Policy Implications**, (Ed.) Marek Okólski, Amsterdam University Press, 2012.

- Balwin-Edwards Martin, **A Regional Study prepared for the Global Commission on International Migration**, Mediterranean Migration Observatory, University Research for Urban Environment and Human Resources, Athens, 2005.
- Baldwin-Edwards, M. (2004a): ‘**The Changing Mosaic of Mediterranean Migrations**’, Migration Information Source, June 1, 2004. Ayrıntılı bilgi için, Bkz, <http://www.migrationinformation.org> , Erişim 08.06.2016.
- Baldwin-Edwards, M. (2004b): ‘**Mediterranean Migrations: Regionalisms versus Globalization**’, Finisterra, 39/77, (2004b).
- Barjaba Kosta, “Recent Implications of Inter-Ethnic Relations in Albania”, **Anthropological Journal on European Cultures**, Vol. 4, No. 1, Ethnicity Nationalism Geopolitics in the Balkans (I) (1995).
- BBC News**, “Serbia-Albania row over Kosovo Mars Historic Rama visit”, 10.11.2014, Çevirimiçi, <http://www.bbc.com/news/world-europe-29985048> , Erişim 20 December 2014.
- Bekaroğlu Edip Asaf, **The Duch, the Un-Duch and the Semi-Duch: The Politics of Multiculturalism and Muslim Minorities in the Netherlands**, Department of Political Science, Bilkent University, Ankara 2010.
- Birecikli İhsan Burak, “Arnavutluk Meselesi Üzerine bir Değerlendirme”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, “Prof.Dr.Reşat Genç-e Armağan”, Özel Sayı-II, Cilt;29, Temmuz 2009., Cilt:2, s.1023-1046.
- Bozboru Nuray, “Arnavutluk’ta Demokratikleşme Çabaları ve Sorunlar”, **Avrasya Dosyası**, Moleküler Biyoloji ve Gen Teknolojileri Özel, Sonbahar 2002, Cilt: 8, Sayı: 3, s. 154-180.
- Brooks Thom Et al., Rawls’s Political Liberalism, (Ed.) Thoms Brooks and Martha C. Nussbaum, Columbia University Press, New York. May 2015
- De Hemptinne Gerald, “Between Tolerance and ‘no limits’,” The Duch search for values. **Agence France Presse**, January 20, 2003.
- De Soto, Beddies, Gedeshi, **Roma and Egyptians in Albania**, From Social Exclusion to Social Inclusion, World Bank Working Paper No. 53, Washington DC 2005.

- Barnes J.S., “The Future of the Albanian State”, **The Geographical Journal**, Vol. 52, No. 1 (Jul., 1918), s. 15, Ayrıntılı bilgi için Bkz, <http://www.jstor.org/stable/1779856>, Erişim 09.06. 2014.
- Behlul Ozkan, Europeanisation of the Balkans? The historic Europeanisation of the Balkans has resulted in the development of a renewed political landscape. 12 Ekim 2011
- Bega Ermal, “Sancak’taki Arnavutların Asimilaziyonu”, **Arnavut Orientalizm**, 2013, Ayrıntılı bilgi için Bkz. <https://orientalizmi.wordpress.com/> . (Erişim 12.05. 2014).
- Bennhold Katrin, “A Veil Closes France’s Door to Citizenship”, **New York Times**, 8 Kasım 2008, (Çevrimiçi), <http://www.nytimes.com/2008/07/19/world/europe/19france.html> , Erişim 26.4.2014.
- Connor Walker, **The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy**, Princeton University Press, Princeton Nj, 1984.
- Dreyer June, **China’s Forty Millions: Minority Nationality and National Integration in the People’s Republic of China**, Harward University Press, Cambridge, Mass, 1979.
- Edwards John, **Language, Society and Identity**, Blackwell Oxford, Vol 17, Issue 1, 1985.
- Evans Arthur, **Antiquarium researches in Illyricum**, Westminster, 1883.
- Fazliu Erald, “Recognition Denied: Greece”, Five-Part Series on the Non-Recognising EU States, Kosovo 02 News, 7.11.2016,(Çevrimiçi),<http://kosovotwopointzero.com/en/recognition-denied-greece/>, Erişim 1.5.2017.
- Fox Jonathan, Flores Deborah, **Religions, Constitutions, and the State: A Cross-National Study**, Southern Political Science Association, Cambridge University Press, The Journal of Politics, Vol. 71, No. 4 (Oct, 2009).
- Fuga, A., Et.al, **Pathways to Inter-religious Dialogue in Albania**, Published by “Conflict Resolution and Reconciliation of Dispute”, USAID, 2010.
- Gawrich George, “Tolerant Dimensions of Cultural Pluralism in the Ottoman Empire: The Albanian Community”, 1800-1912, **International**

Journal of Middle East Studies, Vol. 15, No. 4, Cambridge University Press, (Nov., 1983), s. 519-536, 523-525.

Gazeta Dielli, “Leksionet e Lashtesise per Boten e Sotme”, Pax Romana, 11 Aralık 2013. <http://gazeta-shqip.com/lajme/2013/12/11/leksionet-e-lashtesise-per-boten-e-sotme/>, 15.5.2015.

Gazeta Dita, “Rishikimi i Historise, Deputeti Grek ankohet ne Bruksel per Shqiperine”, Eylül 30/2014, (Çevirimiçi), <http://www.gazetadita.al/rishikimi-i-historise-deputeti-grek-ankohet-ne-bruksel-per-shqiperine/>, Erişim 9.10.2015

Gazeta Ekspres, “Xhihadistet Shqiptare shojne ne Siri bashke me familjet e tyre” (Arnavut cihadistleri aileleriyle Suriye’ye yerleşmektedir), 19 Mart 2014. (Çevirimiçi) <http://www.gazetaexpress.com/lajme/xhihadistet-shqiptare-shkojne-ne-siri-bashke-me-familjet-e-tyre-3925/?archive=1>, Erişim: 10.10.2016

Gazeta Mapo, “Skaneri i popullsisë, 32.5% e shqiptarëve jetojnë jashtë vendit”, 31 Ocak 2013, Ayrıntılı bilgi için Bkz: <http://www.mapo.al/2013/01/skaneri-i-popullsisë-32-5-e-shqiptarëve-jetojnë-jashtë-vendit/1>, Erişim 5 Temmuz 2017.

Gazeta Panorama, “Blushi: Kur do te flase shqip Anastasi”, 14 Nisan 2015, (Çevirimiçi), <http://www.panorama.com.al/mesha-ne-greqisht-natene-pashkes-blushi-kur-do-flase-anastasi-shqip/>, Erişim. 16.01.2016.

Gazeta Panorama, “Uefa Ndryshon stadiumin, zbulohet arsyeja, pse Shqiperi-İzrael nuk luhet ne Shkoder”, (Çevirimiçi), <http://www.panorama.com.al/uefa-ndryshon-stadiumin-zbulohet-arsyeja-pse-shqiperi-izrael-nuk-luhet-ne-shkoder/> Erişim 20.5.2017

Gazeta Shekulli Online, “Nje shkolle e dyte greke ne Korçe” (Korça şehrinde ikinci bir yunan okullu), 20 Mars 2013.

Gazeta Tema, “Gazeta Polake: Arnavutluk, Dünyada dini hoşgörünün başkentidir”. Müslüman Katoliğin kilisesinin inşa eden ülke, 16 Ocak, 2015. Çevirimiçi <http://www.gazetatema.net/web/2015/01/16/gazeta-polake-shqiperia-kryeqyteti-i-tolerances-fetare-ne-bote-vendi-ku-myslymani-i-ben-kishen-katolikut/>, Erişim. 6.10, 2016.

- Gazeta Tema**, “Reportazh/Vithkuq mrekuillia e harruar”, 5 Tetor 2015, (Çevrimiçi), <http://www.gazetatema.net/web/2015/10/05/reportazhi-vithkuqi-mrekuillia-e-harruar-shqiptare/> , Erişim. 21.01.2016.
- Gjuraj Tonin, “The Inter-Religious Tolerance of the Albanian Multi-Religious Tolerance of the Albanian Multi Religious Society. Facts and Misconceptions”, **European Scientific Journal**, April 2013 edition vol 9. No 11, <http://search.proquest.com/openview/55c0fc68f9989aec66ed883f09d47987/1?pq-origsite=gscholar>
- Gutman Amy, “Giriş Bölümü”, **Çokkültürcülük Tanıma Politikası**, (Ed) Cem Akaş, İstanbul 2010, s. 25-46.
- Habermas Jürgen, “Demokratik Anayasal Devlette Tanınma Savaşımı”, **Çokkültürcülük Tanıma Politikası**, (Ed) Cem Akaş, İstanbul 2010, s. 125-162.
- Halili Silvi, “Lufta ne Siri, zbulohet celula terroriste ne Tirane”, **Gazeta Shekulli**, 12.03.2014.
- Harxhi Edith, “High Level Conference on Tolerance and Nondiscrimination Plenary Session 3: Combating anti-Semitism Tirana, Republic of Albania”, **Ministry of Foreign Affairs**, Deputy Foreign Minister of the Republic of Albania, PC.DEL/392/13, 23.05.2013.
- Hasanaj Rasim, **The Speech of the Chairman of the State Committee on Cults in the Birminham University Symposium**, in Provo, 2009.
- Human Rights Quarterly**, Volume 18, Number 1, February 1996.
- İhsan Burak Birecikli, “Arnavutluk Meselesi Üzerine bir Değerlendirme”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, “Prof. Dr. Reşat Genç-e Armağan”, Özel Sayı-II, Cilt;29, Temmuz 2009, Cilt:2.
- İnalcik Halil, “Türkler ve Balkanlar, Balkanlarda İslam, Miadi Dolmayan Umut”, Turkistan’dan Balkanlara, (Ed.) Muhammet Savaş Kafkasyalı, **TİKA, İnceleme Araştırma Dizisi**, Yayın No: 19, cilt 2, Ankara 2016, (Çevrimiçi) <http://www.tika.gov.tr/upload/publication/2.cilt.pdf#page=9> , Erişim 8 Temmuz 2017.

- İsmail Kadare, “Fete dhe qyteterimet ne mijeveçarin e ri – Rasti i Shqiperise”, **Fjala ne Konferencen Nderkombetare**, Tirane, 13-14 Kasim 2003.
- Jones George, “Terrorism Fight is Our Cold War, Says Brown”, **Telegraph**, 3 July 2007.
- Kadir Canatan, “Avrupa Toplumlarında Çokkültürcülük: Sosyolojik bir Yaklaşım”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Balıkesir Üniversitesi, Sosyolojik Bölümü, Volume 2/6, 2009.
- Karazeybek Alper, Arnavutluk İşkodra’da Türkçe Öğretiminin Dünü, Bugünü ve Geleceği (Türkçe Öğretiminde Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri) özet 2001, s 1. (Çevirimiçi) <http://independent.academia.edu/AlperKarazeybek> . Erişim 5 Mayıs 2017
- Kola Ramond, “Ballkani, Emigrantet e Huaj ne Shqiperi”, **VOA (Voice of America)**, 14 Gusht 2013, Ayrıntılı bilgi için Bkz: <https://www.zeriamerikes.com/a/albania-immigrants-traffic/1729596.html> , Erişim 5 Temmuz 2017.
- Kruja Genti, **Shqiptaret Parballe Sfidave te Mirekuptimit Nderfetar**, Arberia 2008.
- Stephen O, **The Fate of East Central Europe**, (Ed.) Kertsz, University of Notre Dame Press, 1956.
- Konica Faik, **Dziela**, Tirana, 1993.
- Konferenca Nderkombetare**, “Fete dhe Civilizimet ne Mijeveçarin e Ri – Rasti i Shqiperise” – Tirane, 14-15 Nentor 2003, Botimi i i QSHDNJ Dhjetor 2003.
- Kreshnik Kolonjari, **Komunizmi per Shqiperine** (Arnavutluk için Komünizm), Cilt 1, Sayı 2 Tiran 1994,
- Kundani Arun, “Islamism and the Roots of Liberal Rage, Race & Class”, **SAGE Journals**, Vol 50, Issue 2, 2008.
- Lerner Natan, **Group Rights and Discrimination in İternational Law** (Martinus Nijhoff, Dordrecht), 1991.
- Melady Thomas Patric, **Albania: a nation of unique inter-religious tolerance and steadfast aspirations for EU integration**, 2013, s 16.

- Meçollari Artur, “Pakti Detar me Greqine dhe Diplomacia Nderkombetare”, **Balkanweb News**, 06.03.2015, (Çevirimiçi), <http://www.balkanweb.com/site/pakti-detar-me-greqine-dhe-diplomacia-nderkombetare/>, 26.10.2016.
- Nano Mustafa, “Nuk me intereson nese lexuesi lendohet nga mesazhet e librit, [Selamu Alejkum Baba]”, **Gazeta Panorama**, , 9 Aug, 2016.
- Panourgia Neni, “Greece's neo-Nazi Golden Dawn is a European problem”, **Aljazeera Global News**, 16 May 2012, (Çevirimiçi), <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2012/05/201251585345663264.html> , Erişim:10.09.2015.
- Patrick Macklem, “Minority rights in International Law”, **International Journal of Constitutional Law**, Oxford Academic, 16 Eylül 2008, 6(3-4), s. 531-552, (Çevirimiçi), <http://icon.oxfordjournals.org/content/6/3-4/531.full> , Erişim. 05.06.2014.
- Ozkan Behlul, **Europeanisation of the Balkans?** The historic Europeanisation of the Balkans has resulted in the development of a renewed political landscape, Marmara Üniversitesi, İstanbul 12 Oct 2011. Ayrıntılı Bkz, http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/10/201110510272565485.html?utm=from_old_mobile. Erişim 20.09.2015.
- Öztürk Osman Metin, **Türk Dış Politikasında Balkanlar**, Balkan Diplomasi, Ankara 2001.
- Öztürk, Yücel, “Tarih ve Kimlik,” Sakarya Üniversitesi, **Akademik İncelemeler Dergisi**, cilt: 2 sayı: 1, Sakarya 2007, s 1-25.
- Qosja Recep, **Realiteti i shperfillur**, Veshtrim Kritik mbi Pikepamjet e Ismail Kadarese per identitetin Shqiptar, Evropa Shumekulturore, Tirane, 2006.
- Rawls John, “The Idea of an Overlapping Consensus”, **Oxford Journal of Legal Studies**, 7/1 1987, s 1-25.
- Rawls John, “Justice as Fairness: Political not Metaphysical”, **Phylosophy and Public Affairs Yournal**, Vol 14, No. 3, 17/4, Summer 1985, s. 223-251.
- Zemon Rubin, “History of the Balkan Egyptians”, Interculturalism and the Bologna Process, **Council of Europe**, Ayrıntılı bilgi için Bkz,

http://www.coe.int/t/dg4/education/ibp/source/FS_1_10.5.pdf , Erişim 5.02.2016.

Rothchild Donal, Victor Olorunsola (Eds.), **State versus Ethnic Claims: African Policy Dilemas**, (Westview Press, Bulder, Col.), 1983.

Selassie Alemante, “Ethnic Identity and Constitutional Design for Africa”, **Stanford Journal of International Law**, 1993, 29/1.

Sherratt Andrew, “What Would a Bronze-Age World System Look Like? Relations Between Temperate Europe and Mediterranean in Later Prehistory”, **Journal of European Archeology**, Volume 1, 1993, s. 1-58. Ayrıntılı Bilgi için Bkz <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1179/096576693800719293> (Erişim 28.10.2016).

Smith Helena, “Greece Faces Shame of Role in Serb Massacre”, **The Guardian**, 5 January 2003, (Çevirimiçi) <https://www.theguardian.com/world/2003/jan/05/balkans.warcrimes> , Erişim 21.3.2014

Stafa Florenc, “Athina bashkon partite e minoritetit”, **Gazeta Shekulli**, 12 shkurt 2013.

Şan Mustafa Kemal, “Fakirlik ve Çokkültürlülük Siyasetleri Üstüne Bir Deneme”, **Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, cilt 3, sayı 1-2 Aralık 2005-Haziran 2006, s. 67. Ayrıntılı Bilgi için Bkz <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/milel/article/view/5000075950/5000071953> , Erişim 22.10.2016.

USAID, World Learning for International Development, “Fostering Religious Harmony in Albania”, Final Report, June 4, 2004 - March 31, 2007, p i. (Çevrimiçi) http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pdack058.pdf Erişim 9.10.2015.

Shqiptarja.com News, “Tekstet Shkollore, Ne nentor nis rishikimi nga Shqiperia dhe Greqia, Lindita Nikolla Ministërja e Arsimit, Historia e Gjeografia, Deputeti Grek çon Shqiperine ne Bruksel”, 30 Eylül 2014, Çevirimiçi, <http://shqiptarja.com/aktualitet/2731/historia-e-gjeografia-deputeti-grek-on-shqip-rin--n--bruksel-nikolla-ne-nentor-nisim-bisedimet-242857.html> , Erişim. 07.01.2016.

- Toçi Elvis, “Arumunet nje Sfide Gjeopolitike ne Ballkan, Nenkryetari Shoqates”, **Fratia Gazetesi**, 06.04.2011, (Çevrimiçi), <http://remenu.blogspot.com.tr/2011/04/artikull-marre-nga-gazeta-fratia.html> , Erişim 20.01.2016.
- Tove Skutnabb-Kangas, **Multilingualism and the Education of Minority Children**, in T. Skutnabb –Kangas and J. Cummings (Eds), *Minority Education: From Shame to Struggle* (Multilingual Matters Ltd., Clevedon), 1988.
- Tsakona Anna Elizabeth, *Anti-Americanism in Greece: the case of Kosovo*, University of Cambridge, Faculty of History, Peterhouse, 1999, UK, s. 7.
- Tsimitakis Matthaios, **Celebrating the debris of Greek democracy, Greece's recent return to the bond markets does not indicate real economic, political or social recovery**, 16 Apr 2014. Ayrıntılı bilgi için Bkz: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/04/celebrating-debris-greek-democrac-2014416642510273.html> Erişim: 10.09.2015.
- Turan Namık Sinan, “Seyahatname ’den Yansıdığı, Biçimiyle 17. Yüzyıl Arnavutluk, Şehirlerinde Kimlik Kültür ve Toplumsal Yapılar”, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı 51, 2015, İstanbul Üniversitesi.
- Turshaj Aleks, **Arnavutluk’ta Azınlıkların Hakları Korunması**, AKTET, Vol III. Nr 4 481, Tirana 2004-2009.
- Türbedar Erhan, “Yunanistan-Arnavutluk İlişkileri: Balkanların Tedirgin Dostları”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı 2, 2004, s. 109-120.
- Tsounis Michael P., “Greek Ethnic Schools in Australia”, **The International Migration Review**, Vol. 9, No. 3 (Autumn, 1975), s. 355, Ayrıntılı bilgi için, (Çevrimiçi), <https://www.jstor.org/stable/i350505> , Erişim. 06.04.2015.
- USAID**, “Fostering Religious Harmony in Albania”, Final Report, World Learning for International Development, June 4, 2004 - March 31, 2007.
- Vatican Museum, Missionarisch-Ethnologisches Museen, Propaganda Fide, Ayrıntılı Bilgi için Bkz, http://mv.vatican.va/6_DE/pages/x-Schede/METs/METs_Main_06.html , (Erişim 13.02, 2015).

- Wallace Jennifer, **A History of Illyria, Greece and Rome**, 2nd Ser, Vol 45, Issue 2, (1998), 213- 225.
- Watson Hugh Seton, **The East European Revolution**, Vol 56, İssue 4, New York, Praeger, July 1951.
- Welsh A. Helga, **Dealing with the Communist Past.**, Vol 43, No 2, 1996, s. 413-428.
- Robert Wilton, “Deokracia dhe te rinjte. Ç’eshte demokracia per mua?”, **OSCE Prezenca ne Shqiperi (Arnavutluk)**, 2013.
- Winnifrith Tom, **Perspectives on Albania**, Warwick studies in the European humanities, Basingstoke, Macmillan Academic and Professional, 1992,.
- Xhaferi Arben, **In the Conference** (Konferansı Konuşmasında): 2003.
- Yournal of Yaşar University**, “Balkanların Geçiş Sürecinde ABD Etkinliği ve Otopor (Direniş) Hareketi”, Çevirimiçi, http://journal.yasar.edu.tr/wp-content/uploads/2011/07/no1_vol1_06_pinar_yurur.pdf , Erişim: 05.08.2016.

Elektronik Kaynaklar

- Çelik Bilgin, “Balkanlarda “Arnavut Sorunu”,” **Cumhuriyet Strateji Dergisi**, 24 Ocak 2005, Detaylı bilgi için, Bkz <http://kisi.deu.edu.tr/bilgin.celik/Makale%201.html> (Erişim 6.11.2015)
- De La Vaissiere Jean-Louis, “Muslims and Christians Throng Albania Streets to Greet Pope Francis”, **Agence France-Presse**, 21 September, 2014. (Çevrimiçi) <http://www.gmanetwork.com/news/popefrancis/story/380220/muslims-and-christians-throng-albania-streets-to-greet-pope-francis> , (Erişim 20.05.2016).
- “Facilitating Conflict Transformation: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania”, 1993-2001, **OSCE High Commissioner Romania** (Çevirimiçi)

- http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2008/603/pdf/34_CORE_Working_Paper_8.pdf , (Erişim 06.10.2016)
- Hajdarmataj Flora, **Arnavutluk'ta Dinlerarası toleransı: Mit mi gerçek mi?**, Orientalizmi Shqiptar, Kasım 2013, (Çevrimiçi), <https://orientalizmi.wordpress.com/2013/10/10/toleranca-fetare-tek-shqiptaret-mit-apo-realitet/>, Erişim 21.05.2015.
- Hogarth D. G., **Regions of the World 'The Nearer East'**, London, William Heinemann, Harvard University, 1902.
- Glanzer Perry L., "Religion, Education, and State in Post-Communist Europe: Making Sense of the Diversity of New Church-State Practices", Comparative Education Review, **The University of Chicago Journals**, Vol. 53, No. 1, February 2009,
- Gjuraj Tonin, "The Inter-religious Tolerance of Albanian Multi-religious Society. Facts and Misconceptions", **European Scientific Journal**, European University of Tirana, April 2013, Vol 9, No. 11, s. 99. (Çevrimiçi). <http://search.proquest.com/openview/55c0fc68f9989aec66ed883f09d47987/1?pq-origsite=gscholar> Erişim 9.06.2014.
- INSTAT** (İstatistikler Enstetüsü), Republika e Shqiperise (Arnavutluk Cumhuriyeti), "Levizjet e Shtetasve ne Shqiperi", Mayıs 2017, Ayrıntılı bilgi için Bkz: <http://www.instat.gov.al/al/themes/turizmi/publications/books/2017/1%C3%ABvizjet-e-shtetasve-n%C3%AB-shqip%C3%ABri,-maj-2017.aspx> , Erişim 6 Temmuz 2017.
- Marin Mema, "Myslimanët ringrenë kishën, katoliket xhaminë", **Top Channel Albania - News**, Şubat 2014.
- Ministria e Diaspores se Republikës se Serbisë/Sırbistan Cumhuriyetin Diaspora Bakanlığı**, Republika e Kosoves, Resmi Sitesi, (Çevrimiçi), <http://gjuhaimerks.gov.net/> , Erişim. 08.05.2016.
- Ministria e Arsimit dhe e Sportit**, "Ministria Nikolla takim me Ministrin e Edukimit dhe Çeshtjeve Sociale te Greqise Loverdhos", (Çevrimiçi), <http://www.arsimi.gov.al/al/newsroom/lajme/ministrja-nikolla-takim-me-ministrin-e-edukimit-dhe-ceshtjeve-sociale-te-greqise-loverdos&page=17> , Erişim 25.05, 2015.

Ozkan Behlul, “The historic Europeanisation of the Balkans has resulted in the development of a renewed political landscape”, **Aljazeera News**, 12 Ekim 2011. Detaylı Bilgi için Bkz, <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/10/201110510272565485.html> (Erişim 15 Eylül 2014)

İslamic Community of Albania, “Religion and Nation”, Documentary, 2012, (Çevrimiçi) <https://www.youtube.com/watch?v=MAknvF7N5H4> , Erişim 19.10.2014.

Rescue in Albania, Documentary Film, INIT Crew, Washington D.C. (USA), (Çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=eZ8szhccfZM> , Erişim. 17.04.2015.

Russian MFA (Ministry of Foreign Affairs) official, “Russian Interests in the Balkans: Historical”, June 1998.

Stefanidi, Pavlopoulos, Obradović, “Masten, Acculturation and Adaptation of immigrant adolescents in Greek urban schools”, **Taylor & Francis Group, International Journal of Psychology Press**, University of Athens, Greece, University of British Columbia, Canada, University of Minesota, Minneapolis, MN, USA, 2008, 43 (1), 45. Ayrıntılı bilgi için, <http://users.uoa.gr/~vpavlop/index.files/memo/04/11.pdf> , Erişim [14.12.2014](http://users.uoa.gr/~vpavlop/index.files/memo/04/11.pdf).

“Themelko Edmond, Kryetar i Komunës Liqenas”, **Gazeta Shekulli**, 18.11.2013, (Çevrimiçi), <http://www.shekulli.com.al/p.php?id=8675> , Erişim 09.02. 2015.

Turgut Özal, Okulun resmi sayfası, (Çevrimiçi), <http://tirana.turgutozal.edu.al/> , Erişim. 17.01.2016.

Yürür Pınar, “Doğu Avrupa ve Balkanlarda Amerika Destekli Sivil Toplum Direnişleri”, **Journal of Yaşar University**, 1(1), 2006, s 68-80, (Çevrimiçi), http://journal.yasar.edu.tr/wp-content/uploads/2011/07/no1_vol1_06_pinar_yurur.pdf , Erişim 15.5.2016.

Vickers Miranda, “Ballkans Series, The Greek Minority in Albania-Current Tensions”, **Defence Academy of the United Kingdom**, Research and Assessment Branch 10/02, January 2010.

İnternet Adresleri

CBS Special on Jewish in Albania, “The story of a Jewish Family that fled to Albania during the World War to escape the Nazis”. 1981, (Çevirimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=cj8MgeFzTqA> , Erişim. 17.04.2015.

European Commission, “European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations”, Accession Criteria, (Çevirimiçi), http://ec.europa.eu/enlargement/policy/glossary/terms/accession-criteria_en.htm , Erişim. 12.04.1016.

Kamberi Adrian, “Rrokum TV Röportajın Açıklanması”, **Gazeta Ekspress**, 18 Haziran, 2015.

OSCE, “Conference on Security and Co-operation in Europe”, (Çevrimiçi), <http://www.osce.org/>, Erişim 10.10.2016.

Mjaft (Yeter) Örgütü, Ayrıntılı bilgi için Bkz. <http://mjaft.org/map/> , Erişim 05.09.2016.

Open. Data. Al, Minoritetet Etnike ne Shqiperi, son değişim 17 Haziran 2016. . (Çevrimiçi) <http://open.data.al/sq/lajme/lajm/lang/sq/id/673/Minoritetet-etnike-ne-Shqiperi>, Erişim 10.9.2015.

OSCE, “Rom Azınlıkların Yaşam Şartların Geliştirme Niyetyle Milli Stratejisi”, Karar Nr 633, 18.9.2003, s. 16, Ayrıntılı bilgi için Bkz, <http://www.osce.org/sq/albania/21233?download=true> , Erişim. 12.10.2016.

Shundi Vangjel, **Kryetar i Shoqates Aremen** (Valak Derneğin Başkanı), Tirane, 7 Şubat 2011, (Çevirimiçi), <http://remenu.blogspot.com.tr/2011/04/deklarate-per-shtyp-e-shoqates-arumunet.html> , Erişim 20.01.2016.

Valaklar **Derneğın** **Resmi** **sitesi,** (Çevirimiçi),
<http://remenu.blogspot.com.tr/2011/04/artikull-marre-nga-gazeta-fratia.html> , Erişim. 21.01.2016.

Arşivler

Arkiva Tirane, A.O.SH, File 14, Viti 1921, Dosja 87, s. 6. (Çevirimiçi)
dpa@albaarchive.gov.al.

Arkiva e Shtetit Tirane, Fondi 152, Dosja 1352, Viti 1930, (Çevirimiçi)
dpa@albaarchive.gov.al.

Arkiva e Shtetit Tirane, Fondi 151, Dosja 358, Viti 1929, (Çevirimiçi)
dpa@albaarchive.gov.al.

Arkiva e Shtetit Tirane, Fondi 235, Dosja 61, Viti 1928, (Çevirimiçi)
dpa@albaarchive.gov.al.

Arkiva e Shtetit Tirane, Fondi 317, Dosja 81, Viti 1931, (Çevirimiçi)
dpa@albaarchive.gov.al.

Arkiva e Shtetit Tirane, Fondi 152, Dosja 359, Viti 1932, (Çevirimiçi)
dpa@albaarchive.gov.al.

Arkiva e Shtetit Tirane, Fondi 163, Dosja 93, Viti 1933, (Çevirimiçi)
dpa@albaarchive.gov.al.

Arkiva e Shtetit Tirane, Fondi 163, Dosja 15, Viti 1935, (Çevirimiçi)
dpa@albaarchive.gov.al.

Arkiva e Shtetit Tirane, Fondi 392, Dosja 1179, Viti 1937, (Çevirimiçi)
dpa@albaarchive.gov.al

Arkiva e Shtetit Tirane, Fondi 163, Dosja 27, Viti 1937, (Çevirimiçi)
dpa@albaarchive.gov.al.

Arkiva e Shtetit Tirane, Fondi 164, Dosja 476, Viti 1940, (Çevirimiçi)
dpa@albaarchive.gov.al.

Arkiva e Shtetit Tirane, Fondi 152/2, Dosja 263, Viti 1941, (Çevirimiçi)
dpa@albaarchive.gov.al.

Arkiva e Shtetit Tirane, Fondi 346, Dosja 2, Viti 1942, (Çevirimiçi)
dpa@albaarchive.gov.al.

Röportaj Soruları

1. Kendinizi lütfen anlatır mısınız?
2. Arnavutluk, farklı dinlerin bir arada var olduğu bir ülke örneği midir? Fikrinizi açıklayınız.
3. Gençlerin dinle ilişkisi ve ahlaki durumu nasıldır? Fikrinizi açıklayınız.
4. Aileler, çocuklarının dini törenlere katılmasını engeller mi? Fikrinizi açıklayınız.
5. Birçok dinin var olduğu bir ülke olan Arnavutluk'ta kendinizi nasıl hissediyor sunuz?
6. Bir "Dindar" olarak dinler arasındaki anlaşmazlıklarla karşılaştınız mı?
7. Dinlerin halka olan etkisi nelerdir?
8. Arnavutluk, Müslümanların çoğunluk olduğu bir ülkedir. Halk arasında kiliselerin sayısının camilerden daha fazla olduğu söyleniyor. Bu konudaki görüşleriniz nelerdir?
9. Dininizi yayabilmek için hangi yöntemleri kullanır sınız?
10. Anayasayı değiştirebilseydiniz, hangi konuda değişiklik yapar sınız?
11. Dininiz hakkında önyargılar var mıdır?